
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ НАН УКРАЇНИ

УКРАЇНСЬКА МОВА

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

1(97)
2026

ЗАСНОВАНИЙ
У ЖОВТНІ 2001 р.

ВИХОДИТЬ
4 РАЗИ НА РІК

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор	Катерина ГОРОДЕНСЬКА
Заступник головного редактора	Павло ГРИЦЕНКО
Відповідальний секретар	Оксана ЯЦЕВСЬКА
Ніна ГОРГОЛЮК	Марина НАВАЛЬНА
<u>Василь ГРЕЩУК</u>	Світлана СОКОЛОВА
Світлана ГРИЦЕНКО	Микола СТЕПАНЕНКО
Світлана ЄРМОЛЕНКО	Фелікс ЧИЖЕВСЬКИЙ
Євгенія КАРПІЛОВСЬКА	Марія ЧИЖМАРОВА
Андрій КОЛЕСНИКОВ	Світлана ШАБАТ-САВКА
Мирослава МАМИЧ	Ірина ШКІЦЬКА
Людмила МАРЧУК	Віктор ШУЛЬГАЧ

Засновники

*Національна академія наук України
Інститут української мови НАН України*

Ідентифікатор медіа R30-01171

Унесено до Переліку друкованих наукових фахових видань
України категорії «Б» (наказ МОН України № 420 від 15.04.21)

Адреса редакції

Україна. 01001, Київ-1, вул. Михайла Грушевського, 4, к. 706
Електронна пошта: movajournal@ukr.net
сайт: ukrmova.iul-nasu.org.ua
Тел.: +38 (044) 278-12-09, 279-18-85

У Києві кореспонденцію, адресовану редакції журналу,
можна передавати через експедицію Президії НАН України

*Рекомендувала до друку вчена рада
Інституту української мови НАН України,
протокол № 3 від 24.03.2026*

Редагування
Валентина Фурса

Комп'ютерне верстання
Катерина Васильковська

Підписано до друку 06.04.26. Формат 70 × 108/16.
Гарн. Newton С. Ум. друк. арк. 12,60. Обл.-вид. арк. 11,51.
Тираж 115 прим. Зам. 8009.

Видавець та виготовлювач ВД «Академперіодика» НАН України,
вул. Терещенківська, 4, м. Київ, 01024

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта
видавничої справи серії ДК № 544 від 27.07.2001 р.

<https://doi.org/10.15407/ukrmova2026.01.003>
УДК 811.161.2:81-112

Р.О. КОЦА, кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу історії української мови та ономастики Інститут української мови НАН України
вул. Михайла Грушевського, 4, м. Київ, 01001
E-mail: rgomonai@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-2074-2250>

УКРАЇНСЬКІ ЗАЙМЕННИКИ ЖАДЕН І ЖОДЕН У СЛОВ'ЯНСЬКОМУ КОНТЕКСТІ: ПОХОДЖЕННЯ, РОЗВИТОК, НОРМА

---

*У статті запропоновано узагальнену модель історичного розвитку українських означальних займенників жаден / жадний і жоден / жодний у загальнослов'янському контексті. На основі джерел XIV—XVIII ст., лексикографічних і діалектологічних матеріалів описано еволюцію цих форм, простежено їх графічне і фонетичне варіювання, з'ясовано взаємодію з аналітичними моделями заперечення на зразок **ни одинь** та зіставлено український матеріал із відповідними фактами інших слов'янських мов. Установлено способи граматикалізації та чинники, які зумовили утвердження сучасної літературної норми жоден у середині ХХ ст.*

Ключові слова: українська мова, означальні займенники, жаден, жодний, жоден, етимологія, кодифікація.

Історичний розвиток української займенникової системи позначений складними процесами семантичної спеціалізації, граматикалізації та тривалого ареального взаємовпливу. Один із найвиразніших прикладів цих процесів — еволюція означальних займенників жаден / жадний і жоден / жодний, які передають семантику повного заперечення 'ні один, ніякий' і водночас упродовж кількох сторіч демонструють значне внутрішнє варіювання. Їхня історія відбиває глибинні зміни у фонетичній організації слів, структурі староукраїнського синтаксису, формуванні механізмів заперечення та в загальному розвитку займенникової підсистеми української мови.

Цитування: Коца Р.О. (2026). Українські займенники жаден і жоден у слов'янському контексті: походження, розвиток, норма. *Українська мова*, 1 (97), 3—16. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2026.01.003>

© Видавць ВД «Академперіодика» НАН України, 2026. Статтю опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

Питання походження цих форм має тривалу традицію у славістиці, однак його досі однозначно не розв'язано; не з'ясовано співвідношення українських форм із відповідними західнослов'янськими та білоруськими паралелями, а також шляхи кодифікації форми *жоден* у середині ХХ ст., що становить окрему, дискусійну проблему історичної морфології та словотвору.

У статті зроблено спробу комплексно поєднати історичні, ареальні та етимологічні дані, щоб простежити особливості функціонування форм *жаден* / *жадний* — *жоден* / *жодний* у системі української мови; виявити причини й механізми переходу до форми *жоден*; з'ясувати передумови її стандартизації; окреслити роль цих займенників у формуванні давніх структур заперечення та їхній зв'язок з аналітичними моделями.

Займенники *жодний* / *жоден*, *жодне*, *жодна* та *жадний* / *жаден*, *жадне*, *жадна* — своєрідне утворення в українській мові, яке не має загальнослов'янського поширення. У межах слов'янського мовного ареалу ці форми засвідчено лише в білоруській (*жаден*, *жадзен*) і західнослов'янських мовах: польській (*żaden*), чеській і словацькій (*žadný*, діал. *žaden*), а також у верхньо- та нижньолужицькій (в.-луж. *žadyn*, н.-луж. *žeden*). Поза слов'янським ареалом структурно й семантично близьку форму зафіксовано в литовській мові (*žednas*) (Бевзенко, 1960, с. 181; Самійленко, 1970, с. 25).

Обмежене територіальне поширення цих займенників дає підстави кваліфікувати їх як результат спільних давніх моделей формування заперечних і квантифікаційних конструкцій, що постали в окремих зонах слов'янського світу, а також як вияв тривалих історико-мовних контактів між західнослов'янським, білоруським і українським ареалами. Така локалізованість форм водночас свідчить про те, що відповідна займенникова модель не була успадкованою загальнослов'янською інновацією, а сформувалася внаслідок регіонального розвитку та подальшої граматикизації заперечення.

У давньоукраїнських пам'ятках XI—XIII ст. ні форми *жаденъ*, ні форми *жоденъ* не засвідчено. Уперше займенник *жаденъ* використано у Статуті польського короля Казимира III, виданого у Віслиці 1347 року: *Обычай имѣють лакомыи судьи, коли ... за вину ... которого убога, а любо шляхтича, закладъ берутъ, не имѣючи жадноѡ милости, межи собою дѣлятъ* (АЗР I, с. 3). Відтоді, тобто із середини XIV ст., в українських пам'ятках систематично зафіксовано форму з кореневим голосним [a] — *жаденъ*, *жадныи*, *жадни* (ССУМ I, с. 352—353), напр.: *а о тыхъ-то речахъ жадного габаня не чинечи* (1388 Гр. XIV, с. 86); *которыхъ жаднымъ обычаемъ ни один пріймовати не маеть* (1388 Гр. XIV, с. 86); *жаденъ жидъ не маеть присягати на десятеромъ Божихъ приказаній* (1388 АЗР I, с. 24); *ни дѣтем моим ани жадномуу природькоу нашомуу* (1467 AS I, с. 63); *ани мѣстца ани жадного поживленіа ... да не имають емоу давати* (1499 BD II, с. 420) та ін.

Займенник *жаден* (із кореневим [a]) уживали протягом усієї середньоукраїнської доби як базову та стилістично нейтральну заперечну форму. У староукраїнських пам'ятках XVI—XVIII ст. його широко представлено в різних графічних і морфологічних варіантах — *жадний*, *жадъный*, *жадный*,

жадній, жадень, жадинь ‘жодний, жоден’ (СУМ 16—17 9, с. 114), напр.: *отступниковоє ... голый слова надаремне ширятъ, которіи жадной ваги мѣти не могутъ* (1621 Коп. Пал., с. 724—725); *огорожы зас около двору, гумна, огородовъ вси побраные такъ, же и кола жадного не зостало* (1649 АрхЮЗР 3/IV, с. 119); *нѣ было жа(д)но(й) шкоди* (1690 АППС 2, с. 240); *незнали ани пани его, ани жадный челядникъ его* (I пол. XVIII ст. Хіт. зб., с. 10); *Петровскій не хочетъ жадною мѣрою въ войско до канала ити* (1717—1767 Дн. Марк., с. 17); *до которой жаден би з моїх синов, яко з иних моїх сродников, жадного не міл претексту* (1731 Монастирі, с. 95); *без жадного суда тиранко мя мучит* (1737 ДНПС, с. 54); *никто жа(д)ной и наименшой во владѣній означено(го) фо(л)-ва(р)ка чини(т) перешкоди* (1740 АППС 2, с. 246 зв.); *дабы жа(д)ны(й) и(з) моего рода немогъ ю обратии* (1774 Удвари, с. 118); *не прїмететь собѣ от Бога жадной заплаты на ономъ свѣтѣ* (XVIII Хіт. зб., с. 35) та ін.

Найперші фіксації цього займенника в білоруських пам'ятках також датовано серединою XIV ст., де його засвідчено лише з кореневим [a] — *жадний, жадень* ‘ніякий’ (з 1338 р.) (ЭСБМ 3, с. 201). В українській мові, як і в білоруській, досліджувану лексему зазвичай трактують як давнє польське запозичення — ст.-польськ. *žadny, żaden* (Brückner II, 1927, s. 660; СУМ 16—17 9, с. 114; Бевзенко, 1960, с. 181; ЕСУМ II, с. 204; ЭСБМ 3, с. 201). Водночас чеські дослідники тлумачать польські та лужицькі форми як богемізми, що через польську мову поширилися в українській, білоруській і литовській мовах (Holub, Korečny, 1952, s. 441; Machek, 1957, s. 590). Такої думки дотримувався і Ю.В. Шевельов, уважаючи українську форму *жаденъ* запозиченням із чеської мови, можливо за посередництвом польської (Шевельов, 2002, с. 153).

Проблема етимології займенників *žadny, żaden; žádný; жаден, жадний* у славістиці має давню традицію, а основні напрями досліджень можна звести до двох теорій:

1. У чеському і словацькому мовознавстві загальноприйнятою є концепція, відповідно до якої займенникові форми *žadny / žaden* походять із праслов'янського кореня **žed-* > *жад-* > *жад-* від дієслова *žadati* ‘бажати’. Цю думку послідовно обстоювали Я. Гебауер, Й. Голуб, Ф. Копечний, В. Махек, а також автори провідних етимологічних словників (Gebauer III/1, 1960, s. 292; Holub, Korečny, 1952, s. 441; Machek, 1957, s. 590; Rejzek, 2012, s. 785 та ін.).

Згідно із цією теорією чеський займенник *žadny*, що його пов'язують із дієсловом *žadati* ‘бажати’, зазнав певної семантичної еволюції: *žadany* → *‘kterykoli* → *žadny* (Rejzek, 2012, s. 785). Отже, первісне значення форми могло бути ‘бажаний’, яке згодом набуло відтінку неозначеності і трансформувалося в ‘котрийсь’, а далі — у ‘ніякий’, завершивши перехід лексеми до категорії заперечних займенників. На думку О.М. Трубачова, це явище потрібно визнати специфічною чеською семантичною еволюцією первісної форми і значення *žedny: форми *žadny* ‘ні один’ і *žadny* ‘бажаний’ унаслідок чеського фонетичного розвитку виявилися омонімами, до того ж нове, об'єктивне значення другого з них додатково сприяло їх збли-

женню в чеській мові (Трубачев, 1958, с. 30). Лінгвісти, які підтримують етимологію *žádný* < *žędъnъ, убачають у польському *žaden* чехізм і як доказ наводять фіксації з носовим [a] — *žądny* — у старопольських текстах. Однак, за спостереженнями О.М. Трубачова, таке узагальнення неправомірне, оскільки *žadny*, *žaden* представлено величезною кількістю прикладів, зокрема й у ділових документах, далеких від чеського впливу (там само, с. 29). Крім того, як зазначав С.П. Бевзенко, у польській мові від кореня *жад-* постало інше слово — *žadny* ‘жадний, ненаситний’, значення якого «дуже далеко, власне, зовсім не має нічого спільного із значенням кореня *жад-*» (Бевзенко, 1960, с. 181).

2. Прихильники іншої теорії (В. Ягич (Jagić, 1881, s. 161—162), О. Брюкнер (Brückner II, 1927, s. 660), А. Вайан (Vaillant, 1931, s. 66), Р. Нахтігал (Nahtigal, 1952, s. 246) та ін.) витлумачували форми *žaden* / *žádný*, *žaden* як наслідок стягнення вислову *ni že edinъ / *ni že edъnъ, у якому частка *že* виконувала підсилювальну функцію. Цю етимологію поділяли також О.М. Трубачов (Трубачев, 1958), С.П. Бевзенко (Бевзенко, 1960, с. 181—182), С.П. Самійленко (Самійленко, 1970, с. 25), Ю.В. Шевельов (Шевельов, 2002, с. 153).

За припущенням О. Брюкнера, займенник *žaden* утворено зі зрощення *nize jeden* < *ni že edъnъ унаслідок стягнення та заміни першого [ě] на [a] під впливом, можливо, займенників на зразок *každy* (Brückner II, 1927, s. 660). Однак на давньому етапі звукосполюка *ža* могла бути і закономірним результатом стягнення *žeje* через стадію *žē* (ЕСУМ II, с. 204). На думку Ю.В. Шевельова, *žadnyj* постав у часи, коли відмінність між [ě] та [ē] мала тільки кількісний характер, і, імовірно, ще до появи протетичного [j]: -ě + ě- > ē (> ě) (Шевельов, 2002, с. 153). У слові *жадний* звук [ě] після шиплячого [ž'] закономірно перейшов у [a] (таку зміну засвідчено й після [š'], [č'], [j]), що також підтверджує давність цієї форми (там само).

Прихильники теорії стягнення надають принципового значення утворенням на зразок ст.-чеськ. *nížádný*, ст.-польськ. *nížadny*, пояснюючи через них постання спрощених форм *žádný*, *žaden* унаслідок відпадиння заперечної частки *ni-*. Водночас більшість дослідників звертає увагу й на функціонування семантично та структурно близьких конструкцій *jeden*, *i jeden*, *nijeden*, *i žádný*, які демонструють ширший спектр засобів вираження повного заперечення в давніх слов'янських мовах.

Ф. Оберпфальцер, зокрема, звернув увагу на особливе поширення у старочеській мові форми *i jeden* ‘ні один’ чи *jeden* із заперечною семантикою (Oberpfalcer, 1927, s. 206). За його спостереженнями, форму *i žádný* паралельно із *žádný* в цій функції починають уживати від середини XIV ст., тоді як форма *nížádný* в найдавніших чеських пам'ятках — явище рідкісне (там само, s. 206—207). У т. зв. Жилінській книзі (1473 р.) із текстом Магдебурзького права, написаній старочеською мовою з певними словацькими рисами, зафіксовано тільки форми *žádný*, *žadny* (Трубачев, 1958, с. 28).

У старопольській мові XIV ст. засвідчено лише форми *jeden*, *nijeden* (Флоріанський Псалтир XIV ст., Свентокшиські проповіді, Гнезненські

проповіді, Познанські судові присяги та ін.), широко вживані й у діловій писемності XV ст. (Brückner I, 1927, s. 363), тоді як у тогочасних біблійних перекладах переважала форма *nížadny* (там само, s. 365). У варшавських судових протоколах і присягах XV—XVI ст. зафіксовано форму *ani žadny* (Трубачев, 1958, с. 28), а від XV ст. у різних типах пам'яток широко представлено форми *žadny, žaden* (Brückner II, 1927, s. 660).

На можливе прочитання у старопольських рукописах форм *ijeden, iżaden* першим звернув увагу В. Твардзік (Keller, Twardzik, 2000), наголосивши, що в текстах вони функціують як заперечні займенники, хоч формально й морфологічно не виражають заперечення. Дослідник зазначав, що аналогічні конструкції зафіксовано також у трьох інших слов'янських мовах — старочеській, старокашубській та сербохорватській, де вони виявляють значну семантичну варіантність і не завжди мають заперечне значення (Gebauer IV, 1929, s. 661; Skok I, 1971, s. 701).

М. Козмінський детально описав семантичний розвиток цих форм — від етимологічно очікуваної конструкції з адитивно-скалярною часткою *i* ('навіть, хоч') і словотвірною основою (відносно-питальним займенником, числівником *jeden* або словом *žaden*) до значення заперечення у старопольській та старочеській мовах і до неспецифічності в сучасній сербохорватській та давній кашубській мовах (Koźmiński, 2025). Він запропонував новий семантичний аргумент у дискусії про етимологію займенника *žaden* як словотвірної основи для формування парадигми займенників на «i-».

Послідовне й аргументоване обґрунтування теорії стягнення подано у статті О.М. Трубачова (Трубачев, 1958). Дослідник проаналізував уживання польських слів *jeden, nijeden*, широко представлених у найдавніших пам'ятках, а також займенників *žadny, žaden*, засвідчених у польській мові від XV ст., і зіставив їх з українським матеріалом. На його думку, упродовж історії української мови семантику 'ні один' виражали такі форми: *ни єдинь* (у найдавніших грамотах не зафіксовано *жадень*), *жадний* (від I пол. XIV ст. і згодом починає переважати), *жодень* (від XVII ст. і згодом стає літературною формою) (Трубачев, 1958, с. 28—29). Зокрема, у грамотах, зібраних В. Розовим, форми *жадень* не виявлено, натомість 4 рази зафіксовано сполучення *ни єдинь* зі значенням 'жодний': *а ту не надобѣ ни єдному чаиковьцю собѣ ѣ зачинти* (1349 Розов, с. 3); *а николи ни в одно веремѣ не ѡставати а ни ѡступити* (1388 Розов, с. 41); *а противу имѣ никды не быти ни єдныѣмъ веремѣнѣмъ* (1393 Розов, с. 51); *а не имаєть тои корѣчмы ѡт не(є) ѡтнати ни єдинь староста* (1407 Розов, с. 72).

У пам'ятках XV—XVII ст. займенник *жадень* слугував домінантною формою для вираження значення повного заперечення 'ні один, ніякий', водночас паралельно функціювали аналітичні конструкції *ни єдинь / ани єдинь*, напр.: *которыхъ жадныѣмъ обычаємъ ни єдин пріймовати не маєть* (1388 Гр. XIV, с. 86); *А такожъ оу тихъ вишеписаныхъ митахъ и от каменъ воскоу ни єдин тарканъ да не боудет ... ни съ нашеи земли ани с чюжеи, ни єдныѣмъ нашымъ листом* (1457 ВД I, с. 4); *и я єсми и(х) ѡстереговаль такъ иже нї єдинь з ни(х) не заиноуль* (1556—1561 ПЄ, с. 422 зв.); *ни єдинь*

не може(т) дво(м) паноу(м) слѣжити бо единого лѣшише бѣдетъ любити и слѣхати, а дрѹгаго зане(д)бае(т) (1635 УЄ № 62, с. 58); **ани единого** пункту от учення его не толко не держиши, але еще... другим... забороняеши (1608—1609 Виш. Зач., с. 229) та ін.

Функціювання форми *ни одинь* / *nijeden* як в українській, так і в польській мовах наштовкнуло С.П. Бевзенка на думку, що в такий спосіб, тобто зі словосполучення, цей займенник міг самостійно сформуватися на ґрунті кожної із західнослов'янських мов, а також в українському й білоруському мовному середовищі (Бевзенко, 1960, с. 182). Однак О.М. Трубачов був переконаний, що *жадний* — це типово західнослов'янське утворення (Трубачев, 1958, с. 29) і в українській мові він є запозиченням із польської.

Водночас О.М. Трубачов не звернув уваги на поширення форм *ни-жадныи* (ССУМ 2, с. 46), *ани жадныи*, засвідчених у староукраїнських грамотах від середини XV ст., напр.: *и ни жадною нащу службу, а ни работу що бы не платили намъ тоты лю(д)* (1447 Cost. II, с. 288—289); *ани жадного пожитку в немъ имъ поступовати и в моц и держане их подавати* (1505 АрхЮЗР, 8/III, с. 111); *ани жадногого ѡстѣнѣ ѡ тоѣ озеро не мевали* (1546 ОГ, с. 17 зв.); *ниjakимъ способомъ правнымъ и ни жадными вымысли людскими поискивати* (1595 АСД I, с. 198) та ін.

Таку форму зафіксовано й у лексикографійних джерелах к. XIX — поч. XX ст.: *ніжаден* 'ніякий' (Жел. I, 1885—1886, с. 529); *Ни один не... — жаден, жадний (жадна, жадне) не..., жоден, жодний (жодна, жодне) не..., ні жоден, ні жодна и т.* (РУАС, 1924—1933, с. 1773). Оскільки в літературній мові цей займенник уживали саме для вираження заперечної семантики, тобто він імпліцитно містив частку **ні**, сполучення *ні жоден* почали сприймати як семантично надлишкове. З огляду на це тогочасні кодифікаційні праці та мовознавчі розвідки містили рекомендації щодо усунення подвоєного заперечення на користь уживання займенника без заперечної частки (Огієнко, 1924, с. 126). Отже, український матеріал ще раз підтверджує теорію походження *nižaden* → *žaden*.

Форма *nižaden*, утворена внаслідок стягнення сполучення **ni že edinъ* / **ni že edьnъ*, — інновація, спільна для багатьох західнослов'янських мов. Її датують епохою Великоморавської держави IX ст., коли майже всі західні слов'яни перебували в межах одного державного об'єднання (Stanislav, 1956, s. 123). Надалі вона зазнала еволюції: 1) криза праслов'янського **ni edьnъ*; 2) інновація *niže-jeden*, що витіснила архаїчну конструкцію (сюди ж закономірні етапи її власної еволюції: *ni-žaden*, *aniž aden*, *žaden*); 3) новоутворення *nijeden*, яке до певної міри конкурує із *žaden* та іноді заступає його у стилістично зумовлених контекстах (Трубачев, 1958, с. 30). Західнослов'янський ареал і сам спосіб посилення дають змогу говорити про локальну інновацію та германо-слов'янську інтерференцію, пор. також посилене енклітикою франк. *nig-ein*, д.-сакс. *nig-ēn* та ін. (ЭССЯ 25, с. 108).

Сучасні чеська, словацька, польська мови і їхні діалекти зберегли тільки етап *žaden*, однак у писемних пам'ятках засвідчено, що раніше їм була відома і форма *nižaden* (Трубачев, 1958, с. 29). Українська мова зберігала

форму *ніжаден* значно довше (відома вона ще у ХХ ст.), що, імовірно, можна пояснити особливістю її семантики: у пам'ятках української мови аж до ХVIII ст. займенник *жаден* — *жоден* уживали не тільки із заперечним значенням 'ні один, ніхто, ніякий', а й зі значенням узагальнення або розподілу ('кожний, усякий', 'будь-який') (Самійленко, 1970, с. 26), пор.: *на(м) богданъ воєводи да є(ст) оупл(т) слобо(д)но и доброволно и мирно и безпечне и бе(з) жа(д)нои шкоды выйти из землѣ королѣ полского* (1510 Cost. D, с. 473); *жодной свасцѣ по ковбасцѣ* (поч. ХVIII ст. КЗ, с. 225) та ін. Семантику 'кожний' до сьогодні збережено в південно-східному наріччі української мови, пор.: (Глуховцева, 2021, с. 111; Чабаненко 1, 1992, с. 321). Значеннева двоплановість цих форм у давніх текстах підтверджує, що семантична спеціалізація займенника 'ні один' не була первісною та остаточно усталеною.

До сьогодні форму *nižaden* зберігають кашубсько-словінські діалекти, що не є інновацією, а належить до важливих периферійних реліктів цієї дуже архаїчної групи діалектів (Трубачев, 1958, с. 29). Отже, значна частина західнослов'янських мов охоплена формами, історично висхідними до загального типу *nižaden*.

Про походження займенника *жаден* зі словосполучення **ni že edinъ / *ni že edьnъ*, як зазначав С.П. Бевзенко, свідчать і дані нижньолужицької мови, у якій проміжна форма *žeden* побутує і досі (Бевзенко, 1960, с. 181—182). Якби було переконливо доведено, що литовська форма *žednas* — польське запозичення, то й вона була б надійною опорою цієї теорії походження (там само).

Як підтвердження своєї гіпотези О.М. Трубачов подав південнослов'янські форми, що також постали з праслов'янського **ni edьnъ*: словн. *nobeden*, болг. *нито един*, сх. макед. *боедин*, пд. макед. *puidin* (Трубачев, 1958, с. 33).

Засвідчення займенника *жадний* у староукраїнській писемності I пол. ХІV ст., тобто в період, коли українські землі ще не входили до складу Польщі, а також його поодинокі фіксації чи цілковита відсутність у найдавніших старопольських пам'ятках (до ХV ст.), дають підстави, з одного боку, підтримати гіпотезу С.П. Бевзенка про самостійне виникнення цієї форми «на ґрунті староруських діалектів Півдня і Заходу давньої Русі, діалектів-предків української та білоруської мов» (Бевзенко, 1960, с. 182), а з іншого, — припускати її поширення в розмовній старопольській мові задовго до появи в писемних пам'ятках (Трубачев, 1958, с. 29).

У сучасній українській мові переважає форма з кореневим [о] — *жоден*, *жодний*, засвідчена в пам'ятках від ХVІІ ст. (Бевзенко, 1960, с. 182; Самійленко, 1970, с. 25; Шевельов, 2002, с. 153): *жодинь* 'жодний, жоден' (СУМ 16—17 9, с. 114). Ю.В. Шевельов зазначав, що варіант *жодний* уперше зафіксовано 1600 року в документах Люблінського Спаського братства (Шевельов, 2002, с. 153): *аби жодному шляхтичові а ні жидові кожди мешкаючи в том дому продавати і заставляя не важилея* (1600 Любл. бр., с. 302). Проте фіксуємо цю лексему значно раніше (на поч. ХVІ ст.) у південноруському перекладі Пісні пісень, опублікованому М.І. Костомаровим 1861 року в журналі «Основа»: *мною тогда ни жодинь не погордить* (поч.

XVI ст. Песн. п., с. 56). Однак, за спостереженнями Г.І. Лисої, «М. Костомаров досить вільно повівся з текстом..., модернізував його й українізував, частково змінив графіку...» (Лиса, 2020, с. 37). З огляду на це наведені в тексті публікації М.І. Костомарова мовні факти потребують певних застережень і не можуть бути беззаперечним доказом поширення форм із кореневим [о] у кін. XV — на поч. XVI ст.

На думку С.П. Самійленка, займенник *жоден* (з кореневим [о]) утворився також зі зрощення *ниже jedьнь* унаслідок стягнення, але з можливим наступним впливом займенника *кожний, кождий* (← *къжьздо — кожьздо*) і числівника *однь — одинь* (Самійленко, 1970, с. 25). Як наслідок контамінації форми *жаден, жадний* з однозначним займенником *ні один* чи числівником *один* уже на українському ґрунті в ньому вбачали С.П. Бевзенко (Бевзенко, 1960, с. 182) та Ю.В. Шевельов (Шевельов, 2002, с. 153).

Займенник *жоден* був «надзвичайно рідкісним явищем до XIX ст. і лишався рідкісним явищем упродовж цього століття» (там само, с. 657–658), хоч і функціював паралельно з формою *жаден*. Це засвідчено й у лексикографійних джерелах XIX — поч. XX ст., напр.: *жадный (жодный)*; *жодень* (Б.-Н., 1843, с. 136); *жадный* (Закревській, 1861, с. 322) / *жодный* (там само, с. 325); *жадный* 1) ‘кожний, всякий’; 2) у заперечних висловах (Грінченко I, 1907–1909, с. 470) / *жоден, жодний* (там само, с. 490); *жаден* (Огієнко, 1924, с. 126), ‘ніхто, ніоден’, діал. ‘кожний’ / *жоден, жодний* (там само, с. 131).

На поч. XX ст. форма з [а] не тільки зберігала високу частотність, пор. *жадный, жаден* (РУАС, 1924–1933, с. 1658) / значно рідше *жодный* (с. 1658), її було кодифіковано як літературну норму: *жаден* (Смаль-Стоцький, Гартнер, 1893, с. 113; Тимченко, 1918, с. 36), *жаден, жадний* (Голоскевич, 1929, с. 163) / *жоден, жодна, -дне*; у літер. мові вживаємо *жаден, жа́дний* (там само, с. 166) (підкреслення наше. — Р.К.); *жаден (жадный)* (Синявський, 1941, с. 68), тоді як *жоден* кваліфікували як варіантну або другорядну.

Водночас, «хоч правописні словники наказують писати *жадный*», у літературній мові «Великої України тепер часто пишуть *жодний*» (Рідна мова, с. 254). Таку норму було запропоновано, зокрема, і в посібнику «Українська мова» М.Ф. Наконечного — *жоден, жодний* (Наконечний, 1928, с. 132–166).

Тільки в середині XX ст. відбулося нормативне розмежування форм *жоден* і *жадный*, зумовлене передусім, імовірно, потребою усунути омонімію з прикметником *жадный* ‘жадібний’. Унаслідок кодифікаційних рішень лексема *жоден* набула статусу єдиного нормативного засобу для вираження значення ‘ні один’, тоді як слово *жадный* утратило займенникову функцію і збереглося в мові лише як прикметник або стилістично маркована (застаріла) одиниця. Це розмежування відбито в нормативних описах 50–70-х років XX ст. (Жовтобрюх, Кулик, 1965, I, с. 314; Антоненко-Давидович, 1970) і закріплено в академічному СУМі (СУМ II, с. 542), де *жаден, жадний* подано з позначкою *заст.*

У діалектному мовленні, однак, архаїчна форма *жаден* і далі активно функціює, до того ж саме із заперечною семантикою. У лемківських говорах

зафіксовано *жаден* зі значенням 'жодний' (Пиртей, 2001, с. 101), у буковинських — *жадний* (СлБГ, с. 108), у гуцульських — *жадний* 'ніхто' (Піпаш, Галас, 2005, с. 54), *жаден*, *жадний* (Шкрумеляк, 2016, с. 54) і фонетично трансформовані варіанти *жянный*, *жєдний* (Астаф'єва, Воронич І, 2014, с. 504), в українських говірках Підляшшя — *жаден*, *жадний* (СУГП, с. 158) та ін. У бойківських говорах, зокрема, поряд із *жаден*, *жадний*, *жянный* (СБГ І, с. 248) уживають також функціональні відповідники *никотрий* (там само, с. 490), *ниязкий* (там само, с. 492), *нікотрий* (Бандрівський, 1960, с. 67). Форму з кореневим [а] фіксуємо й у східнословобожанських говірках (Глуховцева, 2021, с. 111), однак тут вона реалізує принципово іншу семантику — 'кожний', 'усякий', збережену саме в говорах південно-східного наріччя.

Форма з кореневим [о] — *жодний* — типова лише для говірок крайнього сходу України (Шевельов, 2002, с. 153), напр.: *жодний* (Чабаненко І, 1992, с. 321). Ще раз наголосимо, що саме на цій території займенник *жоден* / *жаден* має семантику 'кожний', 'всякий'. Уживання його з таким значенням характерне і для художніх текстів авторів — носіїв словобожанського говору, передусім Г.Ф. Квітки-Основ'яненка та Я.І. Щоголева, пор.: *Жоден би заслав людей до неї поперед усіх; так боялись-бо гарбузів* (Г. Квітка-Основ'яненко)¹; *...стали вони жоден вечір зіходитись під вербою, біля Веклиної хати* (Г. Квітка-Основ'яненко); *І довго виснув ти у нас І вірно дзенькав жаден раз* (Я. Щоголів); *Пильно зазирає я В жадний двір і хату. В хату ізпідряду в бідну і багату* (Я. Щоголів). Для вираження власне заперечення Г.Ф. Квітка-Основ'яненко, зокрема, використовував аналітичну конструкцію *ні жоден*, напр.: *та усе так хитро та мудро зробив, що ні жоден хазяїн і незчувсь* (Г. Квітка-Основ'яненко), що чітко розмежовує позитивно-квантифікаційне та заперечне вживання займенника.

Територіальна диференціація форм *жаден* / *жоден* і їхня семантична двоплановість — як у давніх текстах, так і в сучасних діалектах — переконливо засвідчує, що значення повного заперечення 'ні один' не було для цього займенника остаточно усталеним, а кодифікована форма *жоден* є пізнім наддіалектним вибором, тоді як *жаден* має глибоке ареальне коріння.

У сучасних українських говорах збережено також аналітичні моделі заперечення *ні один*, *ані один*, що історично передували синтетичному займеннику. Їх функціонування підтверджує спостереження О.М. Трубачова про багатоступеневу еволюцію значення 'ні один' і про те, що синтетичний займенник *жаден* / *жоден* є результатом граматикизації словосполучення (Трубачев, 1958).

Отже, еволюція форм *жадний* → *жодний* не була лінійною. Вона охоплює кілька взаємопов'язаних процесів: фонетично-графічну зміну (перехід від кореневого [а] до [о]), семантичну спеціалізацію, взаємодію з аналітичними конструкціями на зразок *ни одинь*, *ани одинь*, а також поступову стандартизацію, зумовлену передусім прагненням усунути омоні-

¹ Приклади без детальної паспортизації взято з Генерального регіонально анотованого корпусу української мови (ГРАК).

мію з прикметником *жадний* 'жадібний', а також орієнтацією на прозору внутрішню форму, співвідносну із числівником *один*. У контексті цих перетворень важливим аргументом є діалектні дані, які демонструють значну збереженість архаїчної форми *жаден* у бойківських, лемківських, гуцульських та буковинських говорах. Це підтверджує, що первісна форма ширше й триваліше представлена в мовній практиці, а її витіснення з літературної норми у ХХ ст. було радше наслідком свідомого мовного планування, ніж внутрішньою неминучою тенденцією.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

АЗР I — *Акты, относящиеся къ исторіи Западной Россіи, собранные и изданные Археологическою комиссією* (т. I: 1340—1506). (1846). Санктпетербургъ.

АППС 2 — Москаленко Л.А. (упор.). (2017). *Акты Полтавського полкового суду 1683—1750. Збірник актових документів* (кн. 2). Київ: КММ.

АрхЮЗР — *Архивъ Юго-Западной Россіи, издаваемый Коммиссією для разбора древнихъ актовъ* (ч. 1—8). (1859—1914). Київ.

АСД I — *Археологическій сборникъ документовъ, относящихся къ исторіи Сѣверо-западной Руси* (т. I). (1867). Вильна: Печатня Губернскаго Правленія.

Б.-Н. — Білецький-Носенко П. (1966). *Словник української мови*. Київ: Наукова думка.

Виш. Зач. — Сие писание зовется зачпка мудраго латынника з глупым русином в диспутацию. (1959). *Іван Вишенський. Твори* (с. 197—231). Київ: Держлітвидав.

Гр. XIV — Пещак М.М. (упор.). (1974). *Грамоти XIV ст.* Київ: Наукова думка.

Дн. Марк. — Лазаревскій Ал. (ред.). (1893). *Дневникъ генеральнаго подскарбія Якова Марковича* (ч. I: 1717—1725). Київ.

ДНПС — Синяк І. (упор.). (2019). *Архів ранньомодерної Української держави* (т. 2: Документи Ніжинського полкового суду 1736—1747). Київ.

ЕСУМ — Мельничук О.С. (ред.). (1982—2012). *Етимологічний словник української мови* (т. I—VI). Київ: Наукова думка.

Жел. — Желеховский Є., Недільский С. (1885—1886). *Малоруско-німецкий словарь* (т. I—II). Львів.

КЗ — Чепіга І.П., Колосова В.П. (упор.). (1971). *Зіновійв Климентій. Вірші. Приповісті посполиті*. Київ: Наукова думка.

Коп. Пал. — Копыстенский Захарія. Палинодія (1878). *Русская историческая библиотека издаваемая Археологическою Коммиссією* (т. 4: Памятники полемической литературы въ Западной Руси, кн. 1, с. 313—1200). Петербургъ.

Любл. бр. — Записова книга Люблінського Спаського братства 1551—1637 рр. (1929). *Записки історично-філологічного відділу ВУАН, 21—22, 297—310.*

Монастирі — Мицик Ю., Тарасенко І. (уклад.). (2015). *Документальна спадщина Свято-Преображенського Максаківського монастиря XVII—XVIII ст.: зб. документів*. Київ.

ОГ — *Попис(с) границъ и шкодъ межѣ великаго кня(з)ства Литовскаго и корѣны Польскоє*. (1546). [Б. м. в.].

Песн. п. — Старинный южнорусский перевод Песни песней с послесловиями о любви. (1861). *Основа, ноябрь-декабрь, 49—57.*

ПЄ — Чепіга І.П., Гнатенко Л.А. (упор.). (2011). *Пересопницьке Євангеліє, 1556—1561: Дослідження. Транслітерованій текст. Словопоказчик* (2-ге вид., допов.). Київ.

- Рідна мова** — Чистота й правильність української мови. (1933). *Рідна мова*, 7, 254.
- Розов** — Розов В. (1928). *Українські грамоти* (т. 1: XIV в. і перша половина XV в.). Київ: УАН.
- РУАС** — Кримський А., Єфремов С. (ред.). (2007). *Російсько-український словник* [електронна версія, підгот. О. Телемко]. Київ.
- СБГ** — Онишкевич М.Й. (1984). *Словник бойківських говірок* (ч. I—II). Київ: Наукова думка.
- СлБГ** — Гуйванюк Н.В. (ред.). (2005). *Словник буковинських говірок*. Чернівці: Рута.
- ССУМ** — Гумецька Л.Л. (ред.). (1977—1978). *Словник староукраїнської мови XIV—XV ст.* (т. 1—2). Київ: Наукова думка.
- СУП** — Аркушин Г. (2025). *Словник українських говірок Підляшшя*. Луцьк.
- СУМ** — Білодід І.К. (ред.). (1970—1980). *Словник української мови: в 11 т.* (т. I—XI). Київ: Наукова думка.
- СУМ 16—17** — Гринчишин Д. (ред.). (1994—). *Словник української мови XVI — першої половини XVII ст.* (вип. 1—). Львів.
- Удвари** — Удвари И. (2005). *Собрание источников для изучения русинской письменности. II. Епископы Гавриил Блажовский, Мануил Ольшавский, Иоанн Брадач и их время*. Ниредьхаза.
- УЄ № 62** — *Учительне Євангеліє*. (1635). Височани. — Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника, ф. 2, № 62.
- Хіт. зб.** — Гнатюк В. (1897). Легенди з Хітарського збірника, 1-ої пол. XVIII в. *Записки товариства імені Шевченка*, 2 (16), 1—38.
- ЭСБМ 3** — Мартынаў В.У. (ред.). (1985). *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы* (т. 3). Мінск: Навука і тэхніка.
- ЭССЯ 25** — Трубачев О.Н. (ред.). (1999). *Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд*. Вып. 25: *neroditi — *novotъnъ(jь). Москва: Наука.
- AS** — Radziwiński Z., Skobielski P., Gorczak B. (1887—1910). *Archiwum ksiązq̄t Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie* (т. I—VII). Lwów: Z drukarni Instytutu Stauropegiańskiego.
- BD** — Bogdan I. (1913). *Documentele lui Ștefan cel Mare*. București.
- Cost.** — Costăchescu M. (1931—1932). *Documentele moldovenești onainte de Ștefan cel Mare* (vol. I—II). Iași.
- Cost. D.** — Costăchescu M. (1948). *Documente dela Ștefan cel Mare*. Iași.

ЛІТЕРАТУРА

- Антоненко-Давидович Б.Д. (1970). *Як ми говоримо*. Київ: Радянський письменник.
- Астаф'єва М.М., Воронич Г.В. (2014). *Словник гуцульських говірок Річки та Яворова* (кн. 1: А—Ж). Івано-Франківськ: Місто НВ.
- Бандрівський Д.Г. (1960). *Говірки Підбузького району Львівської області*. Київ: Вид-во АН УРСР.
- Бевзенко С.П. (1960). *Історична морфологія української мови*. Ужгород: Закарпатське обласне видавництво.
- Глуховцева К.Д. (ред.). (2021). *Словник українських східнословобожанських говірок*. 2-ге вид., зі змін. й допов. Київ: Талком.
- Голоскевич Г. (1929). *Правописний словник (за нормами Українського правопису Всеукраїнської Академії Наук)*. Харків.
- Грінченко Б. (упор.). (1907—1909). *Словарь української мови* (т. I—IV). Київ.

- Жовтобрюх М.А., Кулик Б.М. (1965). *Курс сучасної української літературної мови* (ч. 2). Київ: Радянська школа.
- Закревській Н. (1861). Словарь малороссійскихъ ідіомовъ. Закревскій Н., *Старо-свѣтскій бандуриста* (кн. 3, с. 245—628). Москва.
- Лиса Г.І. (2020). Пісня пісень XV ст. в історії української мови. *Науковий вісник кафедри Юнеско КНЛУ. Серія: Філологія. Педагогіка. Психологія*, 39, 36—44.
- Наконечний М. (1928). *Українська мова*. Харків: Рух.
- Огієнко І. (1924). *Український стилістичний словник: підручна книжка для вивчення української літературної мови*. Львів: Друкарня НТШ.
- Пиртей П.С. (2001). *Словник лемківської говірки. Матеріали до словника*. Legnica — Wrocław.
- Піпаш Ю.О., Галас Б.К. (2005). *Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Російка Рахівського району Закарпатської області)*. Ужгород.
- Самійленко С.П. (1970). *Нариси з історичної морфології української мови* (ч. 2). Київ: Вища школа.
- Синявський О. (1941). *Норми української літературної мови*. Львів: Українське видавництво.
- Смаль-Стоцький С., Гартнер Ф. (1893). *Руска Граматика*. Львів: Друк наукового т-ва імені Шевченка.
- Тимченко Є. (1918). *Українська граматика для III і IV класи шкіл середніх*. Київ: Друкарня т-ва «Криниця».
- Трубачев О.Н. (1958). Лингвистическая география и этимологические исследования. *Вопросы языкознания*, 1 (VIII), 16—33.
- Чабаненко В.А. (1992). *Словник говірок Нижньої Наддніпряниці* (т. 1: А—Ж). Запоріжжя.
- Шевельов Ю. (2002). *Історична фонологія української мови* (пер. з англ. С. Вакуленка, А. Даниленка). Харків: Акта.
- Шкрумеляк М.С. (2016). *Тлумачний словник-довідник гуцульських говірок*. Івано-Франківськ: ІФОЦППК.
- Brückner A. (1927). *Słownik etymologiczny języka polskiego* (t. I—II). Kraków.
- Gebauer J. (1929). *Historická mluvnice jazyka českého. Díl IV. Skladba*. Praha: nákladem České akademie věd a umění.
- Gebauer J. (1960). *Historická mluvnice jazyka českého. Díl III. Tvarosloví, I. Skloňování*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
- Holub J., Kopečný F. (1952). *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: Státní nakladatelství učebnic.
- Jagić V. (1881). Zur Etymologie von *žaden/žádný*. *Archiv für slavische Philologie*, 5, 161—163.
- Keller F., Twardzik W. (2000). *Rozmyślania przemyskie: transliteracja, transkrypcja, podstawa łacińska, niemiecki przekład* (t. 2). Freiburg im Breisgau: Weiher.
- Koźmiński M. (2025). *Żadny nie ostał z nich tu żyw — staropolskie zaimki z przedrostkiem i- w perspektywie porównawczej* [Masters theses]. Kraków.
- Machek V. (1957). *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
- Nahtigal R. (1952). *Slovanski jeziki* (2-a izd.). Ljubljana: Univerza Ljubljani.
- Oberpfälzer F. (1927). *Negace žádný*. *Časopis pro moderní filologii a literatury*, XIII, 204—210.
- Rejzek J. (2012). *Český etymologický slovník*. Voznice: Leda.
- Skok P. (1971). *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* (kn. I: A—J). Zagreb: Jugoslavenska Akademija Znanosti i Umjetnosti.
- Stanislav J. (1956). *Dejiny slovenského jazyka. Díl I: Úvod a hláskoslovie*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej Akadémie Vied.
- Vaillant A. (1931). Slovene (n)obeden “aucun”. *Revue des Études Slaves*, 1—2 (11), 65—67.

Статтю отримано 09.01.2026

Статтю схвалено 19.03.2026

Статтю опубліковано 08.04.2026

REFERENCES

- Antonenko-Davydovych, B.D. (1970). *How do we speak*. Kyiv: Radianskyi pysmennyk (in Ukrainian).
- Astafieva, M.M., & Voronych, H.V. (2014). *Dictionary of Hutsul dialects by Richka and Yavoriv* (vol. 1: A—Ж). Ivano-Frankivsk: Misto NV (in Ukrainian).
- Bandrivskyi, D.H. (1960). *Dialects of the Pidbuzkyi district of the Lviv region*. Kyiv: Vyd-vo AN URSR (in Ukrainian).
- Bevzenko, S.P. (1960). *Historical morphology of the Ukrainian language*. Uzhhorod: Zakarpatske oblasne vydavnytstvo (in Ukrainian).
- Brückner, A. (1927). *Etymological dictionary of the Polish language* (vols. I—II). Cracow (in Polish).
- Chabanenko, V.A. (1992). *Dictionary of dialects of the Lower Dnieper region* (vol. 1: A—Ж). Zaporizhzhia (in Ukrainian).
- Gebauer, J. (1929). *Historical grammar of the Czech language* (vol. IV: Composition). Prague: Nákladem České akademie věd a umění (in Czech).
- Gebauer, J. (1960). *Historical grammar of the Czech language* (vol. III: Morphology, I. Declension). Prague: Nakladatelství Československé akademie věd (in Czech).
- Hlukhovtseva, K.D. (Ed.). (2021). *Dictionary of Ukrainian Eastern Slobozhan dialects*. 2nd ed. Kyiv: Talkom (in Ukrainian).
- Holoskevych, H. (1929). *Spelling dictionary (according to the norms of Ukrainian spelling of the All-Ukrainian Academy of Sciences)*. Kharkiv (in Ukrainian).
- Holub, J., & Kopečný, F. (1952). *Etymological dictionary of the Czech language*. Prague: Státní nakladatelství učebnic (in Czech).
- Hrinchenko, B. (Ed.). (1907—1909). *Dictionary of the Ukrainian language* (vols. I—IV). Kyiv (in Ukrainian).
- Jagić, V. (1881). On the Etymology of *žaden/žádný*. *Archiv für slavische Philologie*, 5, 161—163 (in German).
- Keller, F., & Twardzik, W. (2000). *Przemyśl Meditations: transliteration, transcription, Latin basis, German translation* (vol. 2). Freiburg im Breisgau: Weiher (in Polish).
- Koźmiński, M. (2025). “*Iżadny nie ostał z nich tu żyw*” ‘none of them here remained alive’ — Old Polish pronouns with the prefix “i-“ from a comparative perspective [Masters theses]. Cracow (in Polish).
- Lysa, H.I. (2020). Song of Songs of the 15th century in the history of the Ukrainian language. *Scientific Bulletin of the UNESCO Department of the Ukrainian National University of Law. Series: Philology. Pedagogy. Psychology*, 39, 36—44 (in Ukrainian).
- Machek, V. (1957). *Etymological dictionary of the Czech and Slovak languages*. Prague: Nakladatelství Československé akademie věd (in Czech).
- Nahtigal, R. (1952). *Slavic languages*. 2nd ed. Ljubljana: Univerza Ljubljani (in Slovenian).
- Nakonechnyi, M. (1928). *Ukrainian language*. Kharkiv: Rukh (in Ukrainian).
- Oberpfalcer, F. (1927). Negation of *žádný*. *Časopis pro moderní filologii a literatury*, XIII, 204—210 (in Czech).
- Ohiienko, I. (1924). *Ukrainian stylistic dictionary: A handbook for studying the Ukrainian literary language*. Lviv: Drukarnia NTSh (in Ukrainian).
- Pipash, Yu.O., & Halas, B.K. (2005). *Materials for a Dictionary of Hutsul dialects (Kosivska Poliana and Rosishka of Rakhiv district, Zakarpattia region)*. Uzhhorod (in Ukrainian).
- Pyrtel, P.S. (2001). *Dictionary of the Lemko dialect. Materials for the dictionary*. Legnica — Wrocław (in Ukrainian).
- Rejzek, J. (2012). *Czech etymological dictionary*. Voznice: Leda (in Czech).
- Samiilenko, S.P. (1970). *Essays on the historical morphology of the Ukrainian language* (vol. 2). Kyiv: Vyscha shkola (in Ukrainian).
- Shevelov, Yu. (2002). *Historical phonology of the Ukrainian language* (translated from English by S. Vakulenko, A. Danylenko). Kharkiv: Akta (in Ukrainian).
- Shkrumeliak, M.S. (2016). *Explanatory reference dictionary of Hutsul dialects*. Ivano-Frankivsk: IFOTsPPK (in Ukrainian).

- Skok, P. (1971). *Etymological dictionary of the Croatian or Serbian language* (vol. I: A—J). Zagreb: Jugoslavenska Akademija Znanosti i Umjetnosti (in Croatian).
- Smal-Stotskyi, S., & Gartner, F. (1893). *Grammar of Rus'ka language*. Lviv: Druk naukovoho t-va im. Shevchenka (in Ukrainian).
- Stanislav, J. (1956). *History of the Slovak language. Part I: Introduction and phonetics*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej Akadémie Vied (in Slovak).
- Syniavskiy, O. (1941). *Norms of the Ukrainian literary language*. Lviv: Ukrainiske vydavnytstvo (in Ukrainian).
- Trubachev, O.N. (1958). Linguistic geography and etymological research. *Questions of linguistics, VIII/1*, 16—33 (in Russian).
- Tymchenko, Ye. (1918). *Ukrainian grammar for 3rd and 4th grades of secondary schools*. Kyiv: Drukarnia t-va “Krynytsia” (in Ukrainian).
- Vaillant, A. (1931). Slovene (n)obeden “aucun”. *Revue des Études Slaves, 11*, 1—2, 65—67 (in French).
- Zakrevskii, N. (1861). Dictionary of the Ukrainian idioms. Zakrevskii, N., *Old-world bandurist* (vol. 3, pp. 245—628). Moscow (in Ukrainian, in Russian).
- Zhovtobriukh, M.A., & Kulyk, B.M. (1965). *Course of modern Ukrainian literary language* (vol. 2). Kyiv: Radianska shkola (in Ukrainian).

Received 09.01.2026

Approved 19.03.2026

Published 08.04.2026

Ruslana Kotsa, Candidate of Sciences in Philology, Senior Researcher in the Department of History of the Ukrainian Language and Onomastics Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine 4 Mykhailo Hrushevskiy St., Kyiv 01001, Ukraine
E-mail: rgomonai@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-2074-2250>

THE UKRAINIAN PRONOUNS ЖАДЕН AND ЖОДЕН IN THE SLAVIC CONTEXT: ORIGIN, DEVELOPMENT, AND STANDARDIZATION

The article offers a comprehensive diachronic analysis of the Ukrainian pronominal forms *жаден* / *жадний* and *жоден* / *жодний* within a broader Slavic perspective. Based on a representative corpus of written sources from the 14th to the 18th centuries, historical lexicographic data, and modern dialectological descriptions, the study reconstructs the main stages of their formal development, semantic change, and eventual standardization.

The paper examines the graphic, phonetic, and morphological variation of these forms and their interaction with analytic models of negation such as *ni jedenъ* and *ni žoden*. It is shown that the meaning of full negation (‘not one’) was not originally inherent to these pronouns. In different historical periods and dialectal areas, they could express both negative and generalized quantificational meanings (‘each’, ‘every’). Special attention is paid to areal differentiation between forms with the root vowels [a] and [o] and to the preservation of earlier semantic patterns in the dialects of the South-Eastern Ukrainian dialect continuum.

In a comparative perspective, the Ukrainian material is juxtaposed with data from West Slavic and Belarusian languages, including Old Czech and Old Polish, which allows for refining competing etymological hypotheses and outlining common and divergent paths of the grammaticalization of negation in Slavic. The analysis also addresses constructions such as *i jeden*, *nijeden*, and *ni žadny* and their role in the development of negative pronominal paradigms.

The study argues that the modern Ukrainian standard form *жоден*, codified in the mid-20th century, represents the final stage of a long-term internal linguistic process of semantic specialization and supra-dialectal selection rather than the result of a simple replacement of *жаден*. Conversely, the form *жаден* / *жадний* reflects deeper areal roots and preserves traces of earlier stages in the development of the Ukrainian pronominal system.

Keywords: *Ukrainian language, definite pronouns, жаден, жодний, жоден, etymology, codification.*

<https://doi.org/10.15407/ukrmova2026.01.017>
УДК 811.161.2'367

І.А. САМОЙЛОВА, кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики
Інститут української мови НАН України
вул. Михайла Грушевського, 4, м. Київ, 01001
E-mail: iysamojlova@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-4253-0080>

КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНІ ЧИННИКИ АКТИВНОСТІ ВОКАТИВА В СУЧАСНОМУ МОВОВЖИТКУ

---

*У статті досліджено проблему подання іменників на позначення емоцій у формі кличного відмінка у тлумачному словникові української мови активного типу. Простежено функціонування форм вокатива лексем **радість, гнів, доброта, насолода** на матеріалі Генерального регіонально анотованого корпусу української мови. Запропоновано відображати у статтях цього словника функції зазначених лексем у формі кличного відмінка однини.*

Ключові слова: тлумачний словник активного типу, іменник, вокатив, кличний відмінок, назва емоції, звертання.

В останні десятиріччя особливої значущості набуває створення тлумачних лексикографічних праць активного типу. Однією з основних засад саме активного словника є представлення майбутньому користувачеві поглибленої інформації про функціонування окремих слів, сполучень слів різного зв'язку, стійких сполучень слів, відомостей про семантичні, граматичні, прагматичні особливості. Як зазначав О.О. Тараненко, такий словник має ґрунтуватися на поєднанні системного принципу подання матеріалу з докладними граматичною, сполучувальною, словотвірною, стилістичною та іншими характеристиками (Тараненко, 2007, с. 14).

Над таким тлумачним словником української мови нині працює колектив відділу лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінг-

---

Цитування: Самойлова І.А. (2026). Комунікативно-прагматичні чинники активності вокатива в сучасному мововжитку. *Українська мова*, 1 (97), 17–36. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2026.01.017>

© Видавць ВД «Академперіодика» НАН України, 2026. Статтю опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

вістики Інституту української мови НАН України (керівник теми — завідувач відділу д. філол. н., проф. Є.А. Карпіловська). Під час роботи над словником авторський колектив аналізує контекстне вживання тих чи тих одиниць, їхні сполучувальні, граматичні, прагматичні та інші властивості на широкій емпіричній базі, залучаючи сучасні літературні джерела, факти мови друкованих та онлайн-медіа, творчість видатних представників української літератури й культури попередніх сторіч. Опубліковано низку розвідок щодо варіантів опису мовних одиниць у словникових статтях (див., напр.: Карпіловська, 2023; Кислюк, 2023; Козирева, 2023; Мовчун, 2023; Сніжко, 2022; Тищенко, 2024).

Згідно із засадами укладання тлумачного словника активного типу в ньому передбачено удокладнення граматичної характеристики реєстрових слів, зокрема наведення повнішої відмінкової парадигми іменників порівняно з опублікованими академічними тлумачними словниками — «Словником української мови» в 11 т. (далі — СУМ), «Словником української мови в 11 томах. Додатковий том: у 2 кн.» (далі — СУМД), «Словником української мови» у 20 т. (на сьогодні опубліковано томи 1—15 (А — п'ять); далі — СУМ-20) і однотомним «Словником української мови» за ред. В.В. Жайворонка (далі — СУМЖ). У них до відмінюваних іменників зафіксовано флексію родового відмінка однини або множини слів, що вживають тільки у множині. У СУМЖ розширено наведення відмінкової парадигми. Як зазначено у вступній частині до словника, у складних випадках подано розгорнуту парадигму відмінювання, зважаючи на варіантність закінчень, чергування приголосних, наявність випадних голосних, зміни місця наголосу та ін. (СУМЖ, с. 4—5). У граматичній характеристиці реєстрових слів можуть бути репрезентовані флексії давального, знахідного, орудного, місцевого відмінків. До того ж у деяких статтях на іменники — назви істот до граматичної інформації додано й закінчення кличного відмінка, напр.: **бабій**, *я, ор. в. ём, кл. в. ію* (СУМЖ, с. 36), **бідняк**, *а, кл. в. яче* (СУМЖ, с. 58), **богати́р**, *я, ор. в. ём, кл. в. ірю* (СУМЖ, с. 65), **горба́нь**, *я, ор. в. ём, кл. в. а́ню* (СУМЖ, с. 198), **дігтя́р і дьогтя́р**, *а, ор. в. ём, кл. в. я́ре* (СУМЖ, с. 232), **не́нька**, *и, дав. і місц. в. ньці, кл. в. нько* (СУМЖ, с. 630), **фарбува́льник**, *а, кл. в. у і фарба́р*, *я, ор. в. ём, кл. в. а́рю* (СУМЖ, с. 1216). Зазначимо, що флексії кличного відмінка зафіксовані не тільки в граматичній інформації після реєстрового слова, а й після похідних іменників у гнізді, адже матеріал у СУМЖ розташований за алфавітно-гніздовим принципом. Так, у словниковій статті **дід** до похідних лексем **діду́сь** і **діду́ньо** наведено закінчення кличного відмінка: *у́сю і у́ню* (СУМЖ, с. 232), у статті **та́то** похідні лексеми **тата́нь**, **тата́ньо** і **тата́сь**, **тата́сьо** супроводжено флексіями *у́ню* і *у́сю* (СУМЖ, с. 1138). Узагалі в цьому словнику вибірково, зважаючи на труднощі під час зміни форми слова, наведено флексії кличного відмінка.

На думку дослідників (Космеда, 2000; Ясакова, 2019), у тлумачному словнику активного типу з огляду на його призначення та завдання важливим є відображення комунікативно-прагматичної властивості слова — здатності виконувати функцію звертання. Як відомо, основними ре-

презентантами такої функції є іменники у формі кличного відмінка. У чинному «Українському правописі» наведено форми кличного відмінка для всіх іменників: іменники першої відміни мають закінчення **-о, -е, -є, -ю**, іменники другої відміни — закінчення **-у (-ю), -е**, іменники третьої відміни і деякі іменники четвертої відміни — закінчення **-е** (УП, с. 109, 123, 129, 131). Іменники середнього роду в однині та всі іменники у множині у кличному відмінку мають такі самі флексії, як і закінчення цих слів у називному відмінку. Функції кличного відмінка як сьомого компонента відмінкової парадигми, його флексійний набір вивчали І.Р. Вихованець (Вихованець, 1987), К.Г. Городенська (Городенська, 1991), А.П. Загнітко (Загнітко, 2001), М.С. Скаб (Скаб, 2002) та інші дослідники. Історію становлення вокатива в українській мові, утвердження його відмінкового характеру з'ясував М.С. Скаб, проаналізувавши праці О.П. Павловського, І.П. Ужевича, О.О. Потебні, П.Ф. Залозного, І.С. Нечуя-Левицького, В.І. Сімовича, М.К. Грунського і Л. Білозора, Є.К. Тимченка (Скаб, 2002, с. 96—100). Вивченню вокативних форм слів на матеріалі джерел різних функціональних стилів присвятили свої розвідки М.О. Голіченко (Голіченко, 2018), Н.О. Данилюк (Данилюк, 2011), С.І. Єрмоленко (Єрмоленко, 2019), К.І. Кучмак (Кучмак, 2022), Ю.Л. Старовойт (Старовойт, 2015), О.М. Турчак (Турчак, 2020), О.Д. Ципердюк (Ципердюк, 2020) та ін.

Зазначимо, що у статтях СУМа вокативні форми іменників відбито в ілюстративній зоні, по-перше, до реєстрових слів, по-друге, до підзначень лексико-семантичних варіантів або, щоправда рідше, до окремих лексико-семантичних варіантів, у яких подано вказівку чи на здатність реєстрового слова виконувати функцію звертання, чи на здатність виконувати функцію вигуку, супроводжуючи семантику граматичною позначкою у *знач. виг.* (у значенні вигуку). Так, до реєстрового слова **дитиночка** із зафіксованим значенням 'зменш.-пестл. до **дитинка**' додано ілюстрацію: [Людомир:] *Хай буде так, дитиночко ласкава, Мов сонечко, ти сяєш на землі...* (П. Кочура) (СУМ II, с. 288); до реєстрового слова **дитинчатко** зі значенням 'зменш.-пестл. до **дитинча**' — ілюстрацію: *Моє дитинчатко хороше! Зростає, веселися, живи!* (М. Бажан) (там само). У словниковій статті **лихо** подано підзначення '// у знач. виг. Уживається для вираження горя, нещастя і т. ін.': *Ох лихо ж моє! Хоч би він одвернувся, хоч би не дивився на мене!* (Панас Мирний) (СУМ IV, с. 496); у статті **горе** виокремлено підзначення '// у знач. виг. Уживається при вираженні душевних страждань, викликаних бідою, лихом і т. ін.': *Похита [мати] тихо головою: Ой горе, горе! І знов упаде на заломлені руки* (А. Головка) (СУМ II, с. 128).

У статтях тлумачного словника активного типу передбачено відображати здатність реєстрових слів виконувати функцію звертання і функцію вигуку в семантичній, граматичній, ілюстративній зонах. Як зазначала Є.А. Карпіловська, у лексикографічній праці «послідовно подаємо для назв істот і найпоширеніших в образному, поетичному вживанні іменників — назв неістот форми кличного відмінка однини: *земля* — *зёмле*, *читач* — *читачу*, *ніч* — *но́че*» (Карпіловська, 2023, с. 415).

Проблему становить презентація у словникових статтях форм вокатива саме лексем — назв неістот. Адже насамперед варто з'ясувати, чи реально такі форми тих чи тих слів можуть функціонувати в сучасній українській літературній мові, у текстах яких стилів, у якій кількості.

Метою розвідки є спроба продемонструвати розширення функціональної сфери вживання лексем — назв емоцій *радість, гнів, доброта і насолода*, проаналізувати їхню здатність виконувати синтаксичну функцію з подальшою перспективою відображення цієї функції у тлумачному словникові активного типу. І.Р. Вихованець наголошував, що звертання, відбиваючи емоційно-вольову сферу мовця, здебільшого поєднує дві функції: апелятивну й експресивну. У розмовно-побутовій та художній мові воно виражає не тільки звернення до адресата, а й ставлення мовця до нього (Вихованець, 2007, с. 208).

У лінгвістиці про потребу вивчення лексики емоцій як невіддільного складника мовних явищ свідчать праці останніх десятиріч, зокрема: О.Г. Гірняка (Гірняк, 2019), Н.П. Дарчук (Дарчук, 2025), О.О. Залужної і Д.О. Колісник (Залужна, Колісник, 2024), Т.А. Космеда (Космеда, 2000), Т.А. Космеда і О.В. Халіман (Космеда, Халіман, 2011), Л.І. Ніколаєнко (Ніколаєнко, 2016; Ніколаєнко, 2021), П.О. Селігея (Селігей, 2001), В.Д. Сліпецької (Сліпецька, 2015; Сліпецька, 2016), К.М. Шах і Л.М. Коваль (Шах, Коваль, 2021), В.М. Бріцина, К.В. Рахіліної, Т.І. Резнікової і Г.М. Яворської (Брицин, Рахилина, Резникова, Яворская, 2009) та ін.

На думку О.О. Залужної і Д.О. Колісник, визнання наприкінці ХХ ст. значущості емоційного компонента в мові сприяло формуванню окремої дисципліни — лінгвістики емоцій (лінгвоемоціології) (Залужна, Колісник, 2024, с. 229).

П.О. Селігей обґрунтував із погляду етимології можливість опису мовної картини світу через внутрішню форму слова і в такий спосіб дослідив іменникові, прикметникові, дієслівні назви емоцій (Селігей, 2001). Послугуючись семантичними мотиваціями, він описав, наприклад, іменники на позначення емоцій: *огида, інтерес, подив, щастя, боязь* (там само, с. 26), *журба, скруха, кохання* (там само, с. 27), *презирство, зглядь* «повага», *насолода* (там само, с. 28), *ярість* «сильний гнів» (там само, с. 28—29), *горе* (там само, с. 29).

Т.А. Космеда простежила формування поняття оцінки в історичному аспекті від давньоукраїнської філософії, в основі якої лежать найважливіші положення давньогрецької філософії (Космеда, 2000, с. 30). Вона зазначила, що з XV ст. починається новий етап у духовному житті України і, зокрема, звернула увагу на праці представника філософської думки І. Вишенського, його міркування щодо емоцій і почуттів, виділення ним емоцій *бажання, кохання, відрази, радості й горя*: «Вишенський визначає *добре* і *погане* через модус бажання й відрази і надає їм статус властивостей об'єкта» (там само, с. 43).

Н.П. Дарчук із залученням інформаційних комп'ютерних технологій проаналізувала лексику емоцій. Вона порушила питання про розроблення лінгвістичного і програмного забезпечення автоматичного створення лекси-

кону (асоціатів емоцій) для розпізнавання емоцій та виявлення емоційного забарвлення будь-якого писемного тексту (Дарчук, 2025, с. 54). Схарактеризувала прикладне значення досліджень емоційної мови: у юридичній лінгвістиці, медичній практиці, допомагаючи людям із розладами, пов'язаними з виявом емоцій, для кращого розуміння настроїв людей під час опитувань громадської думки та моніторингу соціальних мереж, під час автоматичного опрацювання відгуків людей із приводу різних подій, процесів, явищ тощо, а також у створенні роботів-помічників (там само, с. 53—54). Н.П. Дарчук, спираючись на класифікації емоцій провідних американських психологів П. Екмана (виділив шість базових емоцій: *гнів, страх, відраза* (у дослідженнях також фігурує номінація-еквівалент *огіда*), *подив* (так само використовують еквівалент *здивування*), *сум і радість*), Р. Плутчика (виокремив вісім базових емоцій: *радість, сум, довіра, здивування, страх, гнів, передбачення і відраза*), К. Ізарда (зарахував до первинних десять емоцій: *гнів, презирство, відраза, горе-страждання, страх, провина, інтерес, радість, сором і подив*) та В. Паррота (виокремив шість первинних емоцій: *любов, сум, радість, гнів, здивування і страх*), визначила завдання створити систему з обчислюваних емоціогенів для автоматичного опрацювання українськомовного тексту, зокрема для автоматичного аналізу емоційного забарвлення тексту, психолінгвістичних, психологічних, соціолінгвістичних досліджень (там само, с. 57). Вона зазначила про наявність лексики емоцій для чеської мови, що правда, з обмеженим реєстром, докладно схарактеризувала лексикон емоцій англійської мови (там само, с. 58—62). Дослідниця наголосила на тому, що в запропонованій розвідці на матеріалі української мови вона послуговується номінацією «емоціогени», тобто словами, що асоціюються з емоціями, за допомогою яких розпізнаються емоції. Наведемо деякі дані з розвідки, отримані на підставі текстів політичного дискурсу (дописів в інтернеті, записів новинних стрічок, статей в інтернет-виданнях різних регіонів України, коментарів до політичних публікацій тощо). Так, емоція *радість* репрезентована 600 емоціогенами (*романтика, опера, хвилювання*), емоція *гнів* — 825 емоціогенами (*цензор, наклеп*), емоція *страх* — 1154 емоціогенами (*туга, молитися, висота*), емоція *довіра* — 1114 емоціогенами (*одружуватися, героїзм, доброта*) (там само, с. 63).

Зауважимо, що дослідники з психології, фізіології, філософії приділяють прискіпливу увагу згаданим вище класифікаціям емоцій П. Екмана, Р. Плутчика та К. Ізарда. Автори підручника «Психологія емоцій та почуттів» за ред. О.М. Цільмак наводять їх серед 15 класифікацій українських і зарубіжних психологів, починаючи з поділу емоцій В. Макдауголла в 1926 році та закінчуючи поділом емоцій, запропонованим І.М. Грицюк у 2022 році, наголошуючи на різноманітності видів емоцій залежно від критеріїв та на розбіжності щодо їхньої природи та кількості (Цільмак, 2024, с. 33—34).

У деяких лінгвістичних дослідженнях (Дарчук, 2025; Шах, Коваль, 2021) лексику, яка відображає емоції особистості, поділяють переважно на лексику емоцій і емоційну лексику. До першої групи належать слова, що безпосередньо називають емоції, виконують пряму (номінативну)

функцію. Друга група — емоційно забарвлені слова, що виконують експресивну, прагматичну функцію.

У нашій розвідці увагу зацентовано на здатності базових лексем— назв *радість* і *гнів* та лексем-назв так званих вторинних емоцій *доброта* і *насолюда* виконувати апелятивну функцію. Аналіз слів сфокусовано на їх функціонуванні в різностильових текстах, на сполучувальних можливостях, контекстному оточенні, кількісних показниках, порівнянні дефініцій у словниках різних типів. Загалом методика дослідження спрямована на пошук оновлених (доповнених, удокладнених) форм побудови семантичної, граматичної та ілюстративної зон у структурі словникової статті і на лексикографічне моделювання самої статті. Джерелами дослідження слугували: академічні тлумачні словники загальноновживаної мови СУМ, СУМ-20, СУМЖ, спеціальні термінологічні словники «Психологічна енциклопедія» (далі — ПЕ), «Словник емоцій та почуттів» (далі — СЕП), «Словник для навчальної дисципліни “Загальна психологія”» О.В. Квас і Г.Р. Бандури (далі — СЗП), «Словник психологічних термінів» (далі — СПТ), «Словник психолого-педагогічних термінів і понять» Ю.В. Бугана і В.І. Уруського (далі — СПТП), «Сучасний словник з етики» М.Г. Тофтула (далі — ССЕ), розділ «Термінологічний словник» у праці «Основи педагогіки та психології» Л.А. Мацко і М.Д. Прищака (далі — ТС), версії 19 і 19А Генерального регіонально анотованого корпусу української мови (далі — ГРАК, співкерівник проєкту — М.О. Шведова), у якому подано приклади використання назв емоцій не тільки у прямій, номінативній, функції (у прототиповому значенні), а й у функції звертання. О.М. Тищенко наголошувала, що під час створення словника активного типу доцільно застосовувати широку верифікаційну джерельну базу — словники, друковану літературу, корпусні дані, інтернет-ресурси (Тищенко, 2024, с. 20).

Функціонування лексем — назв емоцій, їхню семантизацію, здатність виконувати синтаксичну функцію простежено за такою схемою: 1) дефініції в термінологічних словниках; 2) тлумачення значення у словниках загальноновживаної української мови; 3) опис на основі цитатного матеріалу ГРАКу. Про опис лексики на позначення емоцій через аналіз словникових дефініцій, як один із традиційних підходів до вивчення семантики такої групи, зазначала Л.І. Ніколаєнко (Ніколаєнко, 2016, с. 50).

Лексема-назва *радість*

1. Дефініції в термінологічних словниках: «Це психологічний термін, який описує позитивне становище або емоційний досвід, пов’язаний зі щастям, задоволенням і задоволенням від життя» (ПЕ); «Почуття задоволення, втіха, приємність» (СЕП); «Переживання великого душевного задоволення» (СЗП, с. 71); «Емоція, психічний стан підвищеної, позитивно забарвленої емоційної піднесеності» (СПТ); «(gladness) — емоція, психічний стан підвищеної, позитивно забарвленої емоційної піднесеності» (ТС, с. 147).

2. Тлумачення значення у словниках загальноновживаної української мови: «1. Почуття задоволення, втіха, приємність. 2. Особа, предмет, подія і т. ін., що викликають радісні почуття, тішать; // Приемна, втішна звістка;

// Лагідне, ніжне звертання до кого-небудь» (СУМ VIII, с. 436); «1. Відчуття душевного задоволення і пов'язане із ним приємне почуття; втіха. 2. Особа, предмет, подія і т. ін., що викликають таке почуття» (СУМЖ, с. 945).

3. Опис на основі матеріалу ГРАКу.

У ГРАКу подано близько 300 прикладів слововживань вокативної форми *радосте* в текстах художнього, наукового, публіцистичного, конфесійного, епістолярного стилів української мови. Письменники XIX — початку XX ст. активно послуговуються цією вокативною формою, напр.: *Моя люба, моя дорога кралечко! Моя втіхо, моя радосте! Коли то настане той час, що ти справді моєю будеш!* (В. Мова, *Старе гніздо й молоді птахи*, 1968); — *Ех, дівчино моя, радосте моя! Видужав я! Чуєш?* (Л. Пахаревський, *Сентиментальне оповідання*, 1913); *На обрії рисується велетенський віл у ярмі, за ним вічний його погонич — чоловік. І привіт тобі, вечірня радосте по праці, жінко! Рожева свічечко погонича, його веселе зітхнення на зорі!* (Катря Гриневичева, *Непоборні*, 2004). Зразками використання вокатива *радосте* в мові сучасних текстів слугують такі цитати: а) із художньої літератури: — *Ми поїдемо святкувати в Сушино, — з усміхом повідомила чоловікові. — На жаль, моя радосте, я не зможу: за годину-дві звечоріє... Тож вибач, серденько... — після тих слів знайоме зрадливе відчуття самотності холодом заповзло в груди Коморовської* (Т. Пахомова, *Таємниця галицького Версалю*, 2017); б) із перекладної художньої літератури: *Та тільки подих я весни зачую, Як скину в мить одну важкі окови. Вгадаю здобич у гіллі густому Й — о радосте! — за крильце уполюю!* (Е. Т. А. Гофман, *Життєва філософія kota Мура*, перекл. з нім. Є. Попович, 2003); — *Цікаво, чи вміє вона думати? Мавпочко, моя радосте, ти вмієш думати? Проте мавпочка тільки підняла свою крихітну лапку і почухала голову* (Ф. Бернет, *Маленька принцеса*, перекл. з англ. В. Левицька, 2013); в) із наукової літератури (у другій ілюстрації вокативну форму вживано у вкрапленні — фрагменті з релігійного тексту): *Іменники 3-ї відміни в кличному відмінку закінчуються на -е: **ноче, радосте, юносте, змінносте, Любове, Нінеле, Аделе*** (О. Пономарів, *Культура слова: мовностилістичні поради*, 1999); *Саме пошанування Богородичного омофора подано у приспіві до ікосів акафіста Покрові Богоматері: «Радуйся, **Радосте** наша, покрий нас от всякаго зла честним Твоїм омофором»* (А. Ціпко, *Гносео-естетична специфікація давньоукраїнської словесності*); г) із публіцистичних текстів (зокрема й інтернет-видань): *Тому після західноукраїнської п'ятірки (Чернівці, Фран, Тернопіль, Луцьк і — о радосте ! — довга ніч поезії й музики на Львівському форумі!) необхідно зробити паузу, цезуру, видихнути і знову вдихнути. Й тоді — східноукраїнська трійка (Інтернет-газета «Репортер», 2015); г) із джерел конфесійного стилю: *Царице моя Преблагая, надіє моя Богородице, заступнице сиріт і подорожніх пристановище, скорботних радосте, ображених покровительнице, бачачи мою біду, бачачи мою скорботу, помози мені, як немічному, покермуй мною як подорожнім* (Акафістник УПЦ КП, 2011); д) з епістолярної літератури: *У тій книжці був такий образ, як я бачив його в ріці: Великан і дрібонькі хлопці коло нього... **Радосте** моя, **житє** [життє] моє! Я почув у собі силу велику і пішов шукати великана. І найшов. Але спить він, спить,**

все спить. Не хоче кинути ні рукою, ні ногою. Не хоче встати сила народна; не хоче затопити сіл і міст і піль (В. Стефаник, Лист до В. Морачевського від 25.II.1896. Сайт «Збруч»).

Значна кількість ілюстрацій з вокативною формою *радосте* у ГРАКу підтверджує доцільність наведення у словниковій статті **радість** у другому значенні «особа, предмет, подія і т. ін., що викликають радісні почуття, тішать» підзначення «лагідне, ніжне звертання до кого-небудь», проілюстроване цитатою з листування М. Коцюбинського: «*Спасибі тобі, моя ти **радосте**, доленька моя хороша!*». Уже на час публікації VIII тому СУМа 1977 року укладачі мали фактичний матеріал достатнього обсягу, що посприяло виокремленню переносного другого значення слова *радість* та підзначення з апелятивною функцією. Зазначимо, що в комунікативно-прагматичному аспекті щодо таких випадків у семантиці Т.А. Космеда запропонувала виділяти на лексико-семантичному рівні «нульове» денотативно-сигніфікативне значення, якого «лексема набуває в певній синтаксичній позиції (звертання) або при переході слова з однієї частини мови (основної) в іншу (вигук)» (Космеда, 2000, с. 189). Вона обґрунтувала це тим, що у процесі функціонування слова в його семантичній структурі може відбуватися повна нейтралізація денотативно-сигніфікативного компонента (виникає «нульове» денотативно-сигніфікативне значення) або актуалізація одного зі значень (прагматичного, денотативного, сигніфікативного) з одночасною нейтралізацією іншого значення (там само, с. 195).

На матеріалі корпусних цитат зі словом-назвою *радість* спостережено, що вокативом *радосте* називають жінок (незалежно від їхнього віку), дівчат, а також тваринок (у цитаті з твору Ф. Бернет «Маленька принцеса» — мавпочку). У джерелах конфесійного стилю вокатив *радосте* набуває відповідно стилістичного відтінку сакральності, оскільки слугує для йменування Бога Отця та Богородиці.

Водночас вокативною формою *радосте* послуговуються, звертаючись до неістот, наприклад *ріки, слова, італійської провінції Сорії в Італії*, у таких поетичних контекстах: *Дніпрова **радосте** моя, моя і рано... Для мене ліки ти від болю та образ* (О. Дмитренко, Дрімає мій народ. Літературна Україна, 1999); *Як із вогнем — не гратися зі словом Мене учили мудрі гранослови, Чия й тепер мені сія свіча. Печаль моя і **радосте** моя, Зрадливице моя й моя свята любове, О слово, знаєм лише ти та я, Як важко бути нам самим собою* (А. Мойсієнко, Я полем йду. Торкаю сонця віть, 1991); *Твоїм полям камінним сниться дощ і грім, зеленої землі пахуче диво, Соріє чиста, **радосте** й снаго* (А. Мачадо, Сонети, перекл. з ісп. Д. Павличко. Всесвіт, 1975, № 9).

У цитатах переважають конструкції зі звертанням, до складу яких, крім вокатива *радосте*, можуть входити узгоджені означення (*єдина, правдива, осяйна, неподільна, блаженна, небесна, сердечна, моя, наша* та ін.), неузгоджені означення (*скорботних, ченців, всього світу, боголюбивих душ, буття*). З-поміж усіх слів, які супроводжують вокативну форму у звертанні, найчастіше натрапляємо на присвійний займенник *моя* в препозиції чи постпозиції до вокатива, що підсилює почуття належності чи особливого зв'язку.

В ілюстраціях засвідчено вживання слова-назви *радість* у функції вигуку: *Перепочивши, він тихесенько, ледь відчутно просунувся вперед. Вишло. О радосте! Він видихнув повітря, спробував ще* (О. Бердник, Покривало Ізди, 1988); *Та вже ні пристрастю, ані кривавим боєм, Ні працею — чуття не поновить моє. Серед філософів — іронію плекати, Не вірити собі — о, радосте терпка!* (Ш. Герен, Розніжений Шеньє, Вергілію могутній..., перекл. з фр. М. Зеров, 1966). Таку саму функцію назва *радість* реалізує у вище наведених ілюстраціях із твору Е.Т.А. Гофмана «Життєва філософія kota Мура», інтернет-газети «Репортер». Показово, що вокатив *радосте* автори поєднують із препозитивним первинним вигуком *о*, що підсилює вираження емоційного стану піднесення, захоплення.

Спостережено також використання вокатива «у позиції автономного речення», яку можуть поширювати «прикметники, займенникові прикметники, дієприкметники» (Скаб, 2022, с. 181—182), напр.: *О невситима радосте відіння й пізнання!; — Сину мій! Радосте моя! Втіхо моя!; О Радосте! О Втіхо! Ти була?; Петре! Радосте! Життя моє!*

Отже, аналіз уживання вокативної форми назви емоції *радість* підтверджує активність її функціонування в сучасній українській мові. Спираючись на дефініції в наведених вище термінологічних словниках, семантику слова *радість* у статті словника активного типу можна укласти так, що це не просто «почуття задоволення, втіха, приємність», а «почуття великого душевного задоволення; психічний стан підвищеного емоційного піднесення»¹. І оформлення семантичної зони другого лексико-семантичного варіанта «особа, предмет, подія і т. ін., що викликають радісні почуття, тішать» (СУМ VIII, с. 436) можна доповнити підзначенням із наведенням функції: // у знач. виг. Уживається для вираження захоплення, піднесення. Відповідно у граматичній зоні подаємо закінчення іменника *радість* у кличному відмінку: *радість, -дості, ор. -дістю, кл. -досте*.

Лексема-назва *гнів*

1. Дефініції в термінологічних словниках:

«Одна з найсильніших та найпоширеніших емоцій, яка впливає на нас у різних обставинах. Цей психологічний термін описує стан, коли виникає почуття злості, роздратування або незадоволення» (ПЕ); «Почуття обурення, роздратування у відповідь на зло (образу, несправедливість), заподіяне людині, її близьким, або спрямоване проти того, що людина вважає для себе особливо цінним» (СЕП); «Переживання сильного обурення» (СЗП, с. 18); «Психічний стан людини, фізіологічним механізмом якого є домінування процесів збудження в корі головного мозку, викликаних певними негативними подразниками» (СПТ); «Почуття, що виявляється в бурхливій реакції людини на нанесену їй (або однодумцям, співвітчизникам) образу, заподіяний біль тощо» (ССЕ, с. 98); «(anger) — психічний стан людини, фізіологічним механізмом якого є домінування процесів збудження в корі головного мозку, викликаних певними негативними подразниками» (ТС, с. 130).

¹ Тут і далі запропоновано власні версії матеріалів нового тлумачного словника активного типу української мови XXI ст. в 4 томах.

2. Глумачення значення у словниках загальноновживаної української мови: «Почуття сильного обурення; стан нервового збудження, роздратування» (СУМ II, с. 94); «Почуття сильного роздратовання, обурення» (СУМЖ, с. 193); «Почуття сильного обурення, стан нервового збудження, роздратування» (СУМ-20 3, с. 640).

3. Опис на основі матеріалу ГРАКУ.

На вокативну форму *гніве* натрапляємо в п'яти ілюстраціях із ГРАКУ. У статті У. Міщук «“Щоб на чолі народу світився знак і від мого життя” (образ народу в мовотворчості М. Вінграновського)» подано цитати з вірша «Вже зеленіє синій сніг...», де це слово в кличному відмінку вжив М. Вінграновський: *Історичні реалії спонукають автора до негативно оцінних означень до лексеми народ, пор.: народ згорблений, босий, піврукій, півногий, кукурудзяний: ..Кривавсь, мій гніве, чорно, тлусто,/ Кривавсь вогнем своїх щедрот/ І дмухай в світ, і дмухай в людство,/ В мій кукурудзяний народ!* (Культура слова, 2011, № 75). У трьох цитатах із художньої перекладної літератури: *Хотів освітати б карібські [карибські] води, а кров струмує, а сльози ллються, бо поруч зі смертю крокую гордо назустріч вихорям революцій. Гніве мій! Ти, як пума на чатах. Сумніве! Ти у серці списом* (Г. Веркерсель, Сумна пісня років. Всесвіт, 1965, № 1); *Отже, знову надію, височезну, мов гори, означає ранкова зоря в саду людини. Я тебе стримаю, гніве зеніту, зв'яжу: сіючи мир і спокій над тишею лісовою, лагідні змії скель і припливів, у мене в руках в'юняться* (Е. Арндт, ОДА VI, перекл. з нім. Л. Череватенко. Всесвіт, 1976, № 10); *О як люблю тебе, дівочий гніве, щастя Святої нагоди — моїм устам причастя* (С. Малларме, Пополудень фавна, перекл. з фр. О. Зуєвський. Сучасність, 1976, № 7—8); із перекладної науково-популярної книжки М. Схіппер «Голі чи покриті: світова історія одягання та оголення»: *У тридцятих роках шістнадцятого століття один фанатичний анабаптист бігав голим вулицями Амстердама і вигукував: «Горе, горе, горе, гніве праведний!» Життя певної частини представників цієї секти завершилося драматично* (М. Схіппер, Голі чи покриті: світова історія одягання та оголення, перекл. з нідерл. О. Смерек, 2019).

У чотирьох перших цитатах лексема *гнів* реалізує апелятивну функцію для вираження заклику виконати дію (*кривавсь, мій гніве*), захоплення (*Гніве мій! Ти, як пума на чатах*), погрози (*я тебе стримаю, гніве зеніту, зв'яжу*), прихильного ставлення (*О як люблю тебе, дівочий гніве*). У книжці М. Схіппер назву емоції вжито у функції вигуку для вираження якогось жаху, страху. Спостережено, що вокатив *гніве* може сполучатися з присвійним займенником *мій* у препозиції і постпозиції, узгодженими означеннями *праведний* і *дівочий*, неузгодженим означенням *зеніту*.

Щодо кількості слововживань у ГРАКУ, то їх поки що засвідчено небагато, але зазначимо, що будь-які корпуси української мови не встигають одномоментно фіксувати появу нових слововживань, словоформ у стрімкому розвитку лексико-фразеологічного складу мови. У мережевих ресурсах натрапляємо, наприклад, на вокатив *гніве* на сайтах із текстами релігійного змісту, на сайті «На Урок (освітній проєкт)»: *Знайди трохи часу й поміркую*

над тим, який гнів на вигляд, чим він пахне, як звучить, на що схожий... Напиши листа своєму гнівові: «Привіт, **гніве!** Мене звати... Якби ти мав колір, то був би...»; на сайті «Клуб поезії»: *О людський гніве, наглий, як вулкан, Що потрясає мирною землею! Якого ліку для глибоких ран Дістати в тебе, чисто-го душою?* та інших сайтах з віршами, українськими піснями.

Отже, оформлення семантичної зони словникової статті **гнів** зі значенням «почуття сильного обурення; стан нервового збудження, роздратування» (СУМ II, с. 94) можна доповнити двома підзначеннями з наведенням функції звертання і функції вигуку: 1) // Уживається як звертання та 2) // у знач. виг. Уживається для вираження жаху, страху. Відповідно у граматичній зоні подаємо флексію іменника *гнів* у кличному відмінку: гнів, -у, кл. -е.

Лексема-назва **доброта**

1. Дефініції в термінологічних словниках:

«Чуйне, дружнє ставлення до іншої особи; ґрунтується на доброзичливості, привітності у взаєминах» (СПТП).

2. Тлумачення значення у словниках загальноновживаної української мови: «Чутливе, дружнє ставлення до людей; // Привітність, ласка, прихильність» (СУМ II, с. 326); «Чутливе, дружнє ставлення до людей» (СУМЖ, с. 237); «Чутливе, дружнє ставлення до людей. // Привітність, ласка, прихильність» (СУМ-20 4, с. 305).

3. Опис на основі матеріалу ГРАКу.

Вокативну форму *доброто* представлено в 11 фрагментах із текстів української художньої літератури, мемуарів, перекладної літератури, конфесійного стилю, напр.: — *О, благословенне будь, — казав мій пан інструктор, — нвмируще, шляхетне, всеперетоплююче вогнем любви [любови] людське серце! Благословенна будь нефальшована і щира доброто людей низької кондуїти — єдиний скарбе, що надаєш сякої-такої вартости оцій мізерній шкаралупині, яка зветься землею!* (І. Керницький, Герой передмістя, 2012)²; *Соня і злякалася, і зрадїла, вийшовши на наше стукання в двері. Поговорила з батьками. Нас пустили. Благословенна будь, доброто цих скромних людей! Без них ми пропали б у тифозній веремії вокзалу* (М. Бажан, Спогади, т. 3, 1985); — *Прощай-же, Таїс! Иди, куди ведуть тебе могутні таємниці твоєї вдачі і долі.. Прощай, моя добродійко! Прощай доброто, що себе не усвідомлює, таємнича чесно, сласноту чоловіків! Прощай, найчудовіший з образів, що природа будь-коли кидала з невідомою метою в цей облудний світ* (Анатоль Франс, Таїс, перекл. з фр. В. Підмогильний, 2017).

Більшість прикладів із вокативною формою *доброто* подано в релігійних джерелах, напр.: «..Хоч я і не є з числа святих угодників Твоїх, у яких живе Дух Святий, знаю, що грішний перед Тобою, проте Ти, безмірна доброто, не дивися на гріхи мої, але достойним мене зроби частки синів Твоїх». Так Йосиф преподобний помолвився і причастився Божественних Таїнств (Д. Туптало, Життя Святих Четы Мінеї, т. VIII. Квітень, перекл. з

² Ілюстрації наводимо в такому самому оформленні, зокрема пунктуаційному, як їх зафіксовано у ГРАКу.

церковнослов'янської Вал. Шевчук, 2009); *Радуйся, праведних доброто... Радуйся, всіх християн велике втішення; радуйся, бо від усіх християнських родів ім'я твоє прославляється. Радуйся, великий Іоанне, Пророче, Предтече і Хрестителю Господній* (Акафістник УПЦ КП, 2011). Наголосимо, що, зокрема, тексти літургійного підстилю конфесійного стилю передбачають широке використання вокативів. Сакральні звертання — це переважно складники цілих експресивних конструкцій. У виявлених ілюстраціях із ГРАКу вокатив *доброто* є компонентом таких експресивних конструкцій — звертань до Бога, Богородиці, пророка, святого Іоанна Хрестителя, Миколи Чудотворця, також рівноапостольної княгині Ольги.

Як бачимо з наведених прикладів, вокативною формою *доброто* послуговуються в конструкціях сакрального змісту. Її використовують під час звертання до жінки, також коли з підвищеною емоційністю висловлюють прихильність, вдячність кому-небудь за зроблене добро, щось позитивне, за турботливе, чуйне ставлення. У всіх проаналізованих цитатах із корпусу наявні поширені вокативні конструкції: з узгодженими означеннями *щира, безмірна, премудра*, з неузгодженими означеннями *праведних, царів, цих скромних людей*, доповненою підрядною частиною речення *що себе не усвідомлює*, ускладненою узгодженими й неузгодженими означеннями.

Отже, у словникові активного типу семантичну зону статті **доброта** варто удокладнити трьома підзначеннями: «1) Лагідне, ніжне звертання до жінки; 2) Уживається як звертання для вираження вдячності, захоплення, прихильності за зроблене добро, щось позитивне; 3) Уживається як сакральне звертання». У граматичній зоні цієї словникової статті можна доповнити відмінкову парадигму флексією кличного відмінка однини: *доброта́, -і́, кл. -ро́го*.

Лексема-назва **насолода**

1. Дефініції в термінологічних словниках:

«Насолода може бути визначена як стан задоволення, щастя та впевненості, який виникає внаслідок приємних вражень або взаємодії з певними стимулами» (ПЕ).

2. Тлумачення значення у словниках загальноновживаної української мови: «Вищий ступінь задоволення» (СУМ V, с. 195); «Високий ступінь задоволення» (СУМЖ, с. 606); «Найвищий ступінь задоволення» (СУМ-20 9, с. 698).

3. Опис на основі матеріалу ГРАКу.

Вокативну форму *насолодо* представлено у 22 контекстах. Корпусні дані дають змогу простежити динаміку використання слова *насолода* у кличному відмінку однини від творів літератури першої половини ХХ ст.: *О, насолодо перемоги! — горять Дарчині очі. — «О, помещена зневаго, що є солодше від вас?»* (Ірина Вільде, Б'є восьма, 1936); — *Спи, насолодо великого, нема чого тобі мучитися. Кому судилося, той і переможе, і нічого тут нам не вдіяти ані сльозами, ані молитвами* (З. Тулуб, Людолови, т. 2, 1935); *Увесь мигтючи силою, він накинув на себе світлий одяг святковий та наклав сміливу голову шапкою із срібним поблиском... О насолодо, бути, нарешті, самим на весь широкий, глухий сад!* (Катря Гриневичева, Шестикрилець, 2004);

Знову брязнув кормовий лок, Володимир збіг трапом й весело обійняв Олену рукою за талію. — Ну що, серце моє, **насолодо** очей моїх, красо невимовна й чарівносте неймовірна! Кави ще одну чашку наллеш? (Р. Радутний, Важка чоловіча робота, 2012). Прикладами перекладної художньої літератури слугують ілюстрації: *Маленька чайко! ..Торкаючись води крилом, Літатимеш невтомно. Від шуму хвиль прокинуся І чую пісню моря. О **насолодо!** Запишу Мелодію стихії* (Цзоу Хофань, Маленька чайка, перекл. з кит. Я. Лисевич. Всесвіт, 1989, № 10); *О Дульсінеє Тобоська, днино моєї ночі, **насолодо** моєї муки, провіднице путів моїх, зірко моєї долі, хай небо пошле тобі талан щасливий і дасть усе, чого душа твоя бажає* (М. де Сервантес, Премудрий гідальго Дон Кіхот з Ламанчі, частина 2, перекл. з ісп. А. Перепадя, 1995); *Із Фріцових грудей вирвався стогін: — Лу... **насолодо** моя, блаженство моє, де ти? Йому було несила далі читати, він згорбився в кріслі перед дорогим портретом* (Е. М. Ремарк, Мансарда мрій, перекл. з нім. Ю. Микитюк, 2016). У науково-філософському творі Тита Лукреція Кара знаний письменник, перекладач А. Содомора також використав вокатив *насолодо*: *Вникнути в суть, у причину тих явищ небесних не можуть, От і вважають, що все відбувається з божої [Божої] волі. Ти ж мені нині, близькому до світлої крайньої риси, — Довгого бігу мети, вкажи правильний шлях, Каліопо, Музо розумна, розрадо людей, **насолодо** безсмертних* (Т.Л. Кар, Про природу речей, перекл. з лат. А. Содомора, 1988).

У низці релігійних джерел, наприклад у Молитовнику УПЦ КП, Акафістнику УПЦ КП, Правильникові УПЦ КП, використано лексему *насолода* в сакральних звертаннях до Ісуса Христа: *Ісусе, **Насолодо** сердечна; Ісусе, Кріпосте тілесна; Ісусе, Світлосте душевна; Ісусе, Розуме гострий; Ісусе, Утіхо для сумління; Ісусе, Надіє певна* (Правильник УПЦ КП, 2011). У фрагменті з тексту отця Ігоря Царя про Миколу Чудотворця так звертаються до Богородиці: *Радуйся Царице, Мати Милосердя! Життя і **Насолодо** і Надіє наша Радуйся!* (о. Ігор Цар, Наш Український Миколай Чудотворець, 1997).

У наведених ілюстраціях із творів З. Тулуб, Р. Радутного, М. де Сервантеса, Е.М. Ремарка, Т.Л. Кара іменник *насолода* вжито в поширених звертаннях, у сполученні з узгодженими означеннями *моя, сердечна*, неузгодженими означеннями *великого, очей моїх, моєї муки, безсмертних*. Вокатив *насолодо*, використаний в ілюстраціях із творів Ірини Вільде, Катрі Гриневичевої, Цзоу Хофань, виконує функцію вигуку і виражає захоплення, радість, зачарування. В останніх трьох прикладах вокатив *насолодо* підсилено вигуком *о*.

Отже, уживання лексеми-назви *насолода* у вокативній функції доцільно відобразити в семантичній, граматичній та ілюстративній зонах словникової статті іменника **насолода**. Реалізацію цієї функції продемонструємо на змодельованій статті *насолода* активного тлумачного словника:

насолода, -и, кл. -о, ж. Найвищий рівень утіхи, щастя як позитивне душевне почуття, яке виникає після задоволення яких-н. потреб; син. блаженство, розкошування, раювання. *Одіж на ній [Тайах] лиш підкреслює довершеність жіночих форм, її обличчя блідне навіть крізь пудру.*

Вища статева насолода танка́ сходить на неї. Вона — в нестямі (Ю. Яновський, Майстер корабля, Тв., т. 2, 1983, 19); *Дівчата хуленько всідають-ся за стіл.. — Боже, яка смакота! — Ліка аж очі заплющила від насолоди* (А. Серова, Інший вид, 2010, 81); *Балькон [балкон] — навіть найменший — не варто закладати непотребом, тоді він здатен перетворитися на пляц, на оазу, на альвеолу насолоди життям: пити там вечірній чай, ранкову каву, іноді навіть ночувати, багато говорити* (Т. Прохасько, Так, але..., 2021, 44). | ірон. — *І це, звичайно, не дивно — з такою дружиною, — із неприхованою насолодою говорила Уляна. — Твоя дружина — абсолютна нікчема і нікудишня мати* (С. Андрухович, Амадока, 2020, 121). || Ласкаве, ніжне звертання до дівчини, молодої жінки. *Мила Олюнько, привіт з полонини! Чи дужа?! .. Доброї тобі години, ніжнотіла вроднице, днино моєї ночі, провіднице путів моїх, насолодо моєї муки!* (М. Дочинець, Світован. Штудії під небесним шатром, 2014, 154); *Знову брязнув кормовий люк, Володимир збіг трапом й весело обійняв Олену рукою за талію. — Ну що, серце моє, насолодо очей моїх, красо невимовна й чарівносте неймовірна! Кави ще одну чашку наллеш?* (Р. Радутний, Важка чоловіча робота, 2012, 501—502). || у знач. виг. Уживається для вираження захоплення, радості, зачарування, піднесення. *Увесь мигтючи силою, він накинув на себе світлий одяг святковий та накрив сміливу голову шапкою із срібним поблиском.. О насолодо, бути, нарешті, самим на весь широкий, глухий сад!* (Катря Гриневичева, Шестикрилець, 2004, 5).

У запропонованій статті укладено тлумачення значення слова **насолода**, у граматичній зоні наведено флексію кличного відмінка однини, семантичну зону доповнено двома підзначеннями з відповідними цитатами.

Отже, у тлумачному словнику активного типу має бути відображена комунікативно-прагматична властивість слів — здатність виконувати функцію звертання. Така функція притаманна словам на позначення істот. З огляду на завдання словника наводити вокативні форми найпоширеніших персоніфікованих предметів, явищ, абстрактних понять докладнішому опрацюванню підлягають семантична, граматична, ілюстративна зони словникових статей слів — назв неістот. Вивчення функціонування абстрактних іменників, а саме лексем-назв на позначення емоцій *радість, гнів, доброта* і *насолода* на широкій ілюстративній базі Генерального регіонально анотованого корпусу української мови засвідчило їхню здатність утворювати вокативні форми, а щодо слова *радість* також підтвердило тривалість активного вживання вокативної форми *радосте*.

На підставі аналізу дефініцій лексем-назв у спеціальних і загальномовних словниках, функціонування в текстах різних стилів, сполучувальних можливостей, контекстного оточення укладено семантичну зону словникових статей лексем-назв емоцій, доповнено граматичну зону наведенням флексії кличного відмінка, відповідно розширено ілюстративну частину. У запропонованому лексикографічному моделюванні статті на лексему-назву *насолода* відображено комунікативно-прагматичну маркованість реєстрового слова, що відповідає завданням активного тлумачного словника української мови бути довідковим джерелом у сучасному мововжитку.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

ГРАК — М. Шведова, Р. фон Вальденфельс, С. Яригін, А. Рисін, В. Старко, Т. Ніколаєнко, А. Лукашевський та ін. (2017—2025). *Генеральний регіонально анований корпус української мови*. Київ — Львів — Єна. <https://surl.li/amvntj> (дата звернення: 10.08.2025).

ПЕ — Психологічна енциклопедія. *Платформа «Український психологічний ХАБ»*. <https://surl.li/zjqwan> (дата звернення: 22.09.2025).

СЕП — Словник емоцій та почуттів. *Сайт «Довідник цікавих фактів та корисних знань»*. <https://surl.li/avthax> (дата звернення: 15.09.2025).

СЗП — Квас О., Бандура Г. (2010). *Словник для навчальної дисципліни «Загальна психологія»*. Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ ДДПУ. <https://surl.li/vechuk> (дата звернення: 15.09.2025).

СПТ — Словник психологічних термінів. *Сайт Національного фармацевтичного університету*. <https://surl.li/rhnuso> (дата звернення: 17.09.2025).

СПТП — Буган Ю.В., Уруський В.І. (2001). *Словник психолого-педагогічних термінів і понять*. Тернопіль: Астон. <https://surl.li/lcafzj> (дата звернення: 07.10.2025).

ССЕ — Тофтун М.Г. (2014). *Сучасний словник з етики*. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка. <https://surl.lu/bobtve> (дата звернення: 18.09.2025).

СУМ — *Словник української мови: в 11 т.* (1970—1980). Київ: Наукова думка.

СУМД — *Словник української мови в 11 томах. Додатковий том: у 2 кн.* (2017). Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго.

СУМ-20 — *Словник української мови: у 20 т.* (2010—). Київ: Український мовно-інформаційний фонд. <https://surl.li/tvdree> (дата звернення: 15.09.2025).

СУМЖ — Жайворонок В.В. (ред.). (2016). *Словник української мови*. Київ: Видавничий центр «Просвіта».

ТС — Мацко Л.А., Прищак М.Д. (2009). Термінологічний словник. *Основи психології та педагогіки* (с. 125—157). Вінниця: ВНТУ. <https://surl.lu/dkuncb> (дата звернення: 10.12.2025).

УП — *Український правопис*. (2019). Київ: Наукова думка.

ЛІТЕРАТУРА

Брицын В.М., Рахилина Е.В., Резникова Т.И., Яворская Г.М. (ред.). (2009). *Концепт боль в типологическом освещении*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго.

Вихованець І.Р. (1987). *Система відмінків української мови*. Київ: Наукова думка.

Вихованець І.Р. (2007). Звертання. В.М. Русанівський, О.О. Тараненко, М.П. Зяблюк та ін. (ред.), *Українська мова. Енциклопедія* (с. 208). Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана.

Гіряк О.Г. (2019). Емоція гніву у сучасній емотивній лексиці: теоретичний аспект. *Львівський філологічний часопис*, 5, 30—34. <https://doi.org/10.32447/2663-340X-2019-5-5>

Голіченко М.О. (2018). *Комунікативно-прагматичні функції вокативних речень в українському художньому та політичному дискурсах* [дис. ... канд. філол. наук]. Київ. <https://surl.li/kxarty> (дата звернення: 02.09.2025).

Городенська К.Г. (1991). *Деривація синтаксичних одиниць*. Київ: Наукова думка.

Данилюк Н.О. (2011). Семантико-стилістичні особливості народнописаних звертань. *Українська мова*, 4, 32—39.

Дарчук Н.П. (2025). Автоматичний аналіз емоційного забарвлення українськомовного тексту. Є.А. Карпіловська, Л.П. Кислюк (ред.), *Мови і мовознавство у ХХІ столітті: нові явища — нові завдання. До 85-ліття від дня народження доктора*

- філологічних наук, професора, члена-кореспондента НАН України Ніни Федорівни Клименко (с. 53—74). Київ: Інститут української мови НАН України. <https://surl.lt/yiilom> (дата звернення: 15.12.2025).
- Єрмоленко С.І. (2019). Вплив персоніфікації на вокатив (на матеріалі сучасної української прози). *Південний архів (філологічні науки)*, LXXVIII, 14—18. <https://doi.org/10.32999/ksu2663-2691/2019-78-2>
- Загнітко А.П. (2001). *Теоретична граматики сучасної української мови. Синтаксис*. Донецьк: ДонНУ.
- Залужна О., Колісник Д. (2024). Лінгвемоціологія як міждисциплінарна наука: генеза, еволюція, основні концепції. *Актуальні питання гуманітарних наук*, 78 (1), 228—235. <https://doi.org/10.24919/2308-4863/78-1-32>
- Карпіловська Є.А. (2023). Українське мовомислення початку ХХІ ст. та його моделювання в активному тлумачному словнику. *Лексикографічна парадигма ХХІ ст.: теорія і методологія. До 100-ліття від дня народження Леоніда Сидоровича Паламарчука* (с. 404—421). Київ: Інститут української мови НАН України.
- Кислюк Л.П. (2023). Відображення словотвірної варіантності лексики в тлумачному словнику активного типу. *Лексикографічна парадигма ХХІ ст.: теорія і методологія. До 100-ліття від дня народження Леоніда Сидоровича Паламарчука* (с. 422—435). Київ: Інститут української мови НАН України.
- Козирева З.Г. (2023). До питання моделювання іменника в «Словнику української мови» в 4 т. (АСУМ). *Лексикографічний бюлетень*, 32, 134—198.
- Космеда Т.А. (2000). *Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки*. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка.
- Космеда Т.А., Халіман О.В. (2011). «Граматики оцінки» як актуальна проблема сучасного мовознавства. *Лінгвістичні студії*, 22, 17—23. <https://surl.li/jhfbm> (дата звернення: 05.09.2025).
- Кучмак К.І. (2022). Особливості вживання флексій вокатива в українських власних назвах водних об'єктів першої відміни. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки*, 203, 42—47. <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2022-203-6>
- Мовчун Л.В. (2023). Розвиток української лексикографічної традиції: від словника живої мови до тлумачного словника активного типу. *Лексикографічна парадигма ХХІ ст.: теорія і методологія. До 100-ліття від дня народження Леоніда Сидоровича Паламарчука* (с. 446—461). Київ: Інститут української мови НАН України.
- Ніколаєнко Л.І. (2016). До питання теоретичних основ семантичного опису емотивної лексики. *Система і структура східнослов'янських мов*, 10, 50—58.
- Ніколаєнко Л.І. (2021). *Репрезентація емоцій заздрості і співчуття в польській, російській та українській мовах: семантико-когнітивний і лінгвоаксіологічний виміри*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бурого. <https://surl.li/pmwnmc> (дата звернення: 07.09.2025).
- Селігей П.О. (2001). Внутрішня форма назв емоцій в українській мові. *Мовознавство*, 1, 24—33.
- Скаб М.С. (2002). *Граматики апеляції в українській мові*. Чернівці: Місто.
- Сліпецька В.Д. (2015). Вербалізація негативних емоцій: тенденція формування нового мовленнєвого стандарту. *Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка. Серія: Філологічні науки. Мовознавство*, 3, 250—255. <https://surl.li/vubeur> (дата звернення: 15.10.2025).
- Сліпецька В.Д. (2016). Олександр Потебня і лінгвістика емоцій. *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Серія «Філологія»*, 74, 39—42. <https://surl.lt/zqylhc> (дата звернення: 27.08.2025).
- Сніжко Н.В. (2022). Концепції новітніх тлумачних словників української мови та проблеми металексикографії. *Українська мова*, 3, 3—24. <https://doi.org/10.15407/ukrmoiva2022.03.003>
- Старовойт Ю.Л. (2015). Про унікальність і багатство кличного відмінка української мови (у порівнянні з вокативом інших мов). *Вісник Донецького університету*.

- Серія Б. Гуманітарні науки, 1—2, 272—277. <https://surl.lt/uepuhg> (дата звернення: 07.09.2025).
- Тараненко О.О. (2007). Активний словник. В.М. Русанівський, О.О. Тараненко, М.П. Зяблюк та ін. (ред.), *Українська мова. Енциклопедія* (с. 13—14). Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана.
- Тищенко О.М. (2024). Моделювання семантичної структури словникової статті в активній лексикографії. *Українська мова*, 3, 3—27. <https://doi.org/10.15407/ukrmoiva2024.03.003>
- Турчак О.М. (2020). Вокатив як елемент українського мовленнєвого етикету (особливості та тенденції в межах новітнього комунікативного дискурсу). *Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Філологічні науки»*, 2 (20), 237—243. <https://doi.org/10.32342/2523-4463-2020-2-20-25>
- Ципердюк О.Д. (2020). Особливості функціонування кличного відмінка в проповідях Григорія Хомишина. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*, 31, 4—1, 136—141. <https://doi.org/10.32838/2663-6069/2020.4-1/25>
- Цільмак О.М. (ред.). (2024). *Психологія емоцій та почуттів*. Одеса: Видавничий дім «Гельветика». <https://surl.li/pcsiwd> (дата звернення: 10.09.2025).
- Шах К., Коваль Л. (2021). Проблема вербалізації емоцій у науковому дискурсі. *Актуальні питання гуманітарних наук*, 41 (3), 140—145. <https://doi.org/10.24919/2308-4863/41-3-21>
- Ясакова Н. (2019). Лексикографічний опис функційного багатства особових займенникових слів (на прикладі опозиції ти — ви). *Лінгвістичні студії*, 37, 33—38. <https://doi.org/10.31558/1815-3070.2019.37.5>

Статтю отримано 13.01.2026

Статтю схвалено 19.03.2026

Статтю опубліковано 08.04.2026

REFERENCES

- Britsyn, V.M., Rahilina, E.V., Reznikova, T.I., & Javorskaja, G.M. (Eds.). (2009). *Concept of "Pain" in Typological Coverage*. Kyiv: Vydavnychiy dim Dmytra Buraho (in Russian).
- Danyliuk, N.O. (2011). Semantic and stylistic features of folk songs. *Ukrainian language*, 4, 32—39 (in Ukrainian).
- Darchuk, N.P. (2025). Automatic analysis of the emotional coloring of Ukrainian-language text. Ye.A. Karpilovska, L.P. Kysliuk (Eds.), *Languages and linguistics in the 21st century: new phenomena — new challenges. To the 85th anniversary of the birth of Doctor of Philological Sciences, Professor, Corresponding Member of the NAS of Ukraine Nina Fedorivna Klymenko* (pp. 53—74). Kyiv: Instytut ukrainskoi movy NAN Ukrainy. Retrieved December 15, 2025 from <https://surl.lt/yiilom> (in Ukrainian).
- Golichenko, M.O. (2018). *Communicative and Pragmatic Functions of Vocative Sentences in Ukrainian Artistic and Political discourses* [Dis. ... Cand. Philol. of Science]. Kyiv. Retrieved September 02, 2025 from <https://surl.li/kxapty> (in Ukrainian).
- Hirniak, O.H. (2019). The emotion of anger in modern emotive vocabulary: theoretical aspect. *Lviv Philological Journal*, 5, 30—34. <https://doi.org/10.32447/2663-340X-2019-5-5> (in Ukrainian).
- Horodenska, K.H. (1991). *Derivation of Syntactic Units*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
- Karpilovska, Ye.A. (2023). Ukrainian movement since the beginning of the 21st century, and its model in the active explanatory dictionary. *Lexicographic paradigm of the 21st century: theory and methodology. To the 100th anniversary of the birth of Leonid Sydorovych Palamarchuk* (pp. 404—421). Kyiv: Instytut ukrainskoi movy NAN Ukrainy (in Ukrainian).

- Kosmeda, T.A. (2000). *Axiological aspects of pragmatics: formation and development of the category of evaluation*. Lviv: LNU im. Ivana Franka (in Ukrainian).
- Kosmeda, T.A., & Haliman, O.V. (2011). "The Grammar of Evaluation" as a Topical Problem of Modern Linguistics. *Linguistic Studies*, 22, 17–23. Retrieved September 05, 2025 from <https://jlingst.donnu.edu.ua/index> (in Ukrainian).
- Kozyreva, Z.H. (2023). Regarding the issue of noun modeling in the "Dictionary of the Ukrainian Language" in 4 vol. (ASUM). *Lexicographical Bulletin*, 32, 134–198 (in Ukrainian).
- Kuchmak, K.I. (2022). Features of the use of vocative inflections in ukrainian proper names of water bodies of the first declination. *Research bulletin. Series: Philological sciences*, 203, 42–47. <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2022-203-6> (in Ukrainian).
- Kysliuk, L.P. (2023). Representation of word variants of vocabulary in the Explanatory dictionary of the active type. *Lexicographic paradigm of the 21st century: theory and methodology. To the 100th anniversary of the birth of Leonid Sydorovych Palamarchuk* (pp. 422–435). Kyiv: Instytut ukrainskoi movy NAN Ukrainy (in Ukrainian).
- Movchun, L.V. (2023). The development of the Ukrainian lexicographic tradition: from the dictionary of the living language to the explanatory dictionary of the active type. *Lexicographic paradigm of the 21st century: theory and methodology. To the 100th anniversary of the birth of Leonid Sydorovych Palamarchuk* (pp. 446–461). Kyiv: Instytut ukrainskoi movy NAN Ukrainy (in Ukrainian).
- Nikolaienko, L.I. (2016). On theoretical foundations of semantic description of emotive lexis. *The System and Structure of East Slavic Languages*, 10, 50–58 (in Ukrainian).
- Nikolaienko, L.I. (2021). *Representation of the Emotions of Envy and Compassion in Polish, Russian, and Ukrainian Languages: Semantic-Cognitive and Linguoaxiological Dimensions*. Kyiv: Vydavnychiy dim Dmytra Buraho. Retrieved September 07, 2025 from <https://surl.li/pmwnmc> (in Ukrainian).
- Selihei, P.O. (2001). The internal form of names of emotions in the Ukrainian language. *Movoznavstvo*, 1, 24–33 (in Ukrainian).
- Shakh, K., & Koval, L. (2021). The problem of verbalization of emotions in scientific discourse. *Current Issues of the Humanities*, 41 (3), 140–145. <https://doi.org/10.24919/2308-4863/41-3-21> (in Ukrainian).
- Skab, M.S. (2002). *Grammar of an Appeal in Ukrainian language*. Chernivtsi: Misto (in Ukrainian).
- Slipetska, V.D. (2015). The Verbalization of Negative Emotions: A Trend in the Formation of a New Speech Standard. *Research Journal of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University. Series: Philology (Linguistics)*, 3, 250–255. Retrieved October 15, 2025 from <https://surl.li/vubeur> (in Ukrainian).
- Slipetska, V.D. (2016). Oleksandr Potebnya and Linguistics of Emotions. *Visnyk of V.N. Karazin Kharkiv National University. Series "Philology"*, 74, 39–42. Retrieved August 27, 2025 from <https://surl.lt/zqylhc> (in Ukrainian).
- Snizhko, N.V. (2022). Concepts of the newest explanatory dictionaries of the Ukrainian language and problems of metalexigraphy. *Ukrainian language*, 3, 3–24. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2022.03.003> (in Ukrainian).
- Starovoit, Yu.L. (2015). On the uniqueness and richness of Ukrainian vocative case (in comparison with the vocative of other languages). *Bulletin of Donetsk National University. Series B. The Humanities*, 1–2, 272–277. Retrieved September 07, 2025 from <https://surl.lt/uepuhg> (in Ukrainian).
- Taranenko, O.O. (2007). The Active dictionary. V.M. Rusanivskiy, O.O. Taranenko, M.P. Ziabliuk et al. (Eds.), *Ukrainian language. Encyclopedia* (pp. 13–14). Kyiv: Vyd-vo "Ukrainska entsyklopediia" im. M.P. Bazhana (in Ukrainian).
- Tsilmak, O.M. (Ed.). (2024). *Psychology of Emotions and Feelings*. Odesa: Vydavnychiy dim "Helvetica". Retrieved September 10, 2025 from <https://surl.li/pcsiwd> (in Ukrainian).

- Tsyperdiuk, O.D. (2020). Peculiarities of the functioning of the vocative in the sermons of Hryhorii Khomyshyn. *Scientific notes of V. I. Vernadsky Taurida National University. Series: Philology. Social communications*, 31, 4–1, 136–141. <https://doi.org/10.32838/2663-6069/2020.4-1/25> (in Ukrainian).
- Turchak, O.M. (2020). Vocative as an element of Ukrainian speech etiquette (features and trends within modern communicative discourse). *Journal of Alfred Nobel University. Series: Philological Sciences*, 2 (20), 237–243. <https://doi.org/10.32342/2523-4463-2020-2-20-25> (in Ukrainian).
- Tyshchenko, O.M. (2024). Modeling of the semantic structure of a dictionary article in active lexicography. *Ukrainian language*, 3, 3–27. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2024.03.003> (in Ukrainian).
- Vykhovanets, I.R. (1987). *The Case System of the Ukrainian Language*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
- Vykhovanets, I.R. (2007). The address. V.M. Rusanivskiy, O.O. Taranenko, M.P. Ziabliuk et al. (Eds.), *Ukrainian language. Encyclopedia* (p. 208). Kyiv: Vyd-vo “Ukrainska entsyklopediia” im. M.P. Bazhana (in Ukrainian).
- Yasakova, N. (2019). Lexicographic Description of the Functional Wealth of Personal Pronouns (using ти — ви Opposition as an Example). *Linguistic Studies*, 37, 33–38. <https://doi.org/10.31558/1815-3070.2019.37.5> (in Ukrainian).
- Yermolenko, S.I. (2019). Influence of personification on vocative (on the material of the Modern Ukrainian prose writing). *Southern Archive (philological sciences)*, LXXVIII, 14–18. <https://doi.org/10.32999/ksu2663-2691/2019-78-2> (in Ukrainian).
- Zahnitko, A.P. (2001). *Theoretical grammar of the Modern Ukrainian. Syntax*. Donetsk: DonNU (in Ukrainian).
- Zaluzhna, O., & Kolisnyk, D. (2024). Linguistics of emotions as an interdisciplinary domain: genesis, evolution, basic concepts. *Current issues of the humanities*, 78 (1), 228–235. <https://doi.org/10.24919/2308-4863/78-1-32> (in Ukrainian).

Received 13.01.2026

Approved 19.03.2026

Published 08.04.2026

*Iryna Samoilo*va, Candidate of Sciences in Philology,
Senior Researcher in the Department of Lexicology,
Lexicography and Structural-Mathematical Linguistics
Institute of the Ukrainian Language of the National Academy
of Sciences of Ukraine
4 Mykhailo Hrushevskiy St., Kyiv 01001, Ukraine
E-mail: irysamojlova@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-4253-0080>

COMMUNICATIVE-PRAGMATIC OFFICIALS OF VOCATIVE ACTIVITY IN THE MODERN LANGUAGE USAGE

The article examines nouns denoting the sphere of emotions with a view to presenting them in the form of the vocative singular in the explanatory dictionary of the Ukrainian language of the active type. One of the main principles of compiling an active dictionary is to provide detailed information about the functioning of words, their combinatory capabilities, and contextual environment. In an active-type dictionary, it is important to reflect the ability of tokens to perform a syntactic function. In the articles of the active-type dictionary, it is intended to present the case paradigm in detail, in particular the inflections of the vocative case. The functioning of vocative forms of names of emotions *радість* (joy), *гнів* (anger), *доброта* (kindness) and *насолода* (pleasure) is traced on the illustrative material of the General Regionally Annotated Corpus of the Ukrainian Language. In general, the research

methodology was aimed at finding updated (supplemented, clarified) forms of constructing semantic, grammatical, and illustrative zones in the structure of a dictionary article and lexicographic modeling of the article itself. Based on the analysis of definitions of lexeme-names in specialized and general-language dictionaries, the functioning of different styles in literature, connective possibilities, and contextual environment, the semantic zone of dictionary entries of lexeme-names of emotions was clarified, the grammatical zone was supplemented by indicating the inflection of the vocative case, and the illustrative part was expanded accordingly. The proposed lexicographic modeling of the article on the lexeme-name *насолада* (pleasure) reflects the communicative-pragmatic marking of the register word, which meets the tasks of an active explanatory dictionary of the Ukrainian language to be a reference source in modern language use.

Keywords: *explanatory dictionary of the active type, noun, vocative, vocative case, name of emotion, address.*

<https://doi.org/10.15407/ukrmova2026.01.037>
УДК 811.161.2'366.85:81-11(092)(477)

Н.М. КОСТУСЯК, доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри — професор кафедри української мови та лінгводидактики
Волинський національний університет імені Лесі Українки
вул. Винниченка, 30-А, м. Луцьк, 43005,
E-mail: kostusyak.nataliia@vnu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0002-9795-6038>

МІЖРІВНЕВА КАТЕГОРІЯ ВАЛЕНТНОСТІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ І ЗАСТОСОВНИЙ АСПЕКТИ

У статті запропоновано двовекторний опис категорії валентності: 1) схарактеризовано цілісну, системно вибудовану й поліаспектну модель її студіювання в річці вербоцентричної концепції І.Р. Вихованця; 2) узагальнено методологічні процедури аналізу валентності, які запропонували послідовники відомого мовознавця-новатора; зацентровано на дослідженнях теоретичного й застосовного спрямування. Наголошено, що беззаперечну значущість алгоритму інтерпретації валентності, який обґрунтував І.Р. Вихованець, увиразнюють трирівневий (лексичний, синтаксичний і морфологійний) підхід до її опису, розмежування семантичного та формально-синтаксичного різновидів, активного й пасивного виявів, орієнтація на кількість регульованих залежних позицій. Відзначено, що засади валентної граматики розвинено в теоріях мінімальних семантико-синтаксичних одиниць і семантико-синтаксичних залежностей, а також у транспозиційній та міжрівневій граматиках. У контексті апробації і виняткової важливості концепції І.Р. Вихованця проаналізовано дослідження прикладного характеру, що слугують орієнтиром у розв'язанні складних питань українського слововживання.

Ключові слова: валентність, дієслово, іменник, предикат, синтаксема, граматика, теоретичні та прикладні аспекти, українське мовознавство, застосовна лінгвістика, луцька граматична школа.

Лінгвістичний доробок члена-кореспондента НАН України, доктора філологічних наук, професора І.Р. Вихованця, 90-річчя якого відзначала наукова спільнота 9 жовтня 2025 року, вирізняє концептуальна багатомірність, аргументованість нестандартних авторських гіпотез, системно

Цитування: Костусяк Н.М. (2026). Міжрівнева категорія валентності: теоретичний і застосовний аспекти. *Українська мова*, 1 (93), 37—48. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2026.01.037>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2026. Статтю опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

вибудована модель глибинно-значеннєвого аналізу різнорівневих мовних одиниць і категорій, комплекс оригінальних теоретико-методологічних процедур дослідження, що виходять за береги усталених інтерпретацій. Діяльність відомого граматиста, співукладача словників, автора підручників, науково-популярних і поетичних видань пов'язана насамперед з Інститутом української мови НАН України, колектив якого зніціював і провів засідання круглого столу, а також із Волинським національним університетом імені Лесі Українки, що об'єднав у мережевому форматі учасників III Міжнародної науково-практичної конференції «Українська мова в сучасному науковому вимірі». Обидва заходи стали інтелектуальною платформою для обговорення теоретико-граматичної концепції І.Р. Вихованця, що її вирізняє згармонійованість, логічність, упорядкованість, чітко випрацюваний алгоритм студіювання лінгвістичного апарату, панорамно схарактеризованого з позицій функційного потенціалу, комунікативної значущості та динаміки. Наукові рефлексії однодумців і послідовників, які поглиблюють ідеї І.Р. Вихованця, послуговуються ними як валідним орієнтиром у впорядкуванні та поступі українського й загалом слов'янського мовознавства, — вагоме свідчення актуальності та беззаперечності неодноразово апробованої теорії відомого професора. Високо оцінюючи його здобуток, К.Г. Городенська слушно зазначала: «Грамматичні дослідження І.Р. Вихованця — це зразок вдумливого вивчення, послідовного логічного аналізування, критичного оцінювання та коригування, а значно частіше — заміни конкретних теоретичних засад традиційної української граматики» (Городенська, 2025, с. 66).

До групи категорійних одиниць, схарактеризованих у зазначеній проєкції, належить міжрівнева категорія валентности, оприявлена схема параметризації якої суттєво розширює інтерпретаційне поле сучасної української лінгвістики, позбавляючи її шаблонности та одновимірности. Питання функційної багатоплановости цієї категорійної величини й валентної стратифікації дієслівної лексики, попри значну увагу науковців, досі не втрачають актуальности й потребують оновленого осмислення. З огляду на це мету статті вбачаємо у двовекторному описі категорії валентности: з одного боку, вважаємо за потрібне проаналізувати цілісну й поліаспектну модель її студіювання в річищі вербоцентричної концепції, обґрунтованої у працях І.Р. Вихованця, а з іншого, — зацентувати на еволюції наукових пошуків, пов'язаних з оновленням кваліфікаційно-класифікаційних параметрів валентности та її дослідженням у площині сучасного українського теоретичного й застосовного мовознавства.

Новаторство засадничих ідей І.Р. Вихованця випрозорує інтерпретаційна й парадигматична схема опису валентности та визначення її місця в українській граматичній структурі. Полівекторність студіювання цієї категорійної величини спонукає до окреслення та систематизації її базових і супровідних ознак:

1. Узагальнивши найпродуктивніші світові граматичні теорії та ввівши в українську лінгвістичну парадигму поняття валентности, І.Р. Вихованець

наділив її складною структурно-граматичною організацією і схарактеризував у площині трьох мовних рівнів — лексичного, синтаксичного та морфологічного. Лексична параметризація аналізованої категорії пов'язана з тим, що її носій здатен реалізувати сполучувальний потенціал тільки відповідно до свого значеннєвого діапазону, не порушуючи змістової регламентованості й семантичної сумісності з підпорядкованими компонентами: «Лексичним значенням слова задано найбільш суттєві умови сполучуваності його з іншими словами в синтаксичних одиницях-конструкціях — реченні і словосполученні» (Вихованець, 1988, с. 109). На переконання дослідника, поліярусність валентності забезпечує її вияв на синтаксичному рівні. Закцентувавши на глибинній структурі семантично елементарного речення, І.Р. Вихованець надав валентних властивостей предикатові, який прогнозує кількісно-якісний склад субстанційних синтаксем. Інвентар диференційних ознак валентності доповнюють її морфологічні параметри, що вияскравлює дієслово як закріплена за предикативною функцією частина мови і його функційні еквіваленти — транспоновані у вербальну площину інші класи слів, з одного боку, та семантично залежні мовні одиниці, репрезентовані відмінковими й прийменниково-відмінковими формами непередикатних іменників, з іншого.

2. Керуючись функційно-категорійним алгоритмом дослідження, І.Р. Вихованець схарактеризував семантико-синтаксичну валентність у двовимірному аспекті: семантичному й формально-синтаксичному. Він цілком умотивовано констатував: «Семантична валентність відображає той факт, що ознакові слова (як єдині носії валентності) вимагають певних контекстних партнерів із відповідними семантичними ознаками і виключають інших контекстних партнерів з іншими семантичними ознаками» (Вихованець, 1987, с. 41). Синтаксеми, не передбачені валентною перспективою предиката й не залучені до обов'язкової чи потенційної реалізації залежних позицій, дослідник кваліфікував як валентно-непов'язані, що функціують тільки в межах неелементарних конструкцій. Якщо семантична валентність ґрунтується на сумісності значеннєвих ознак у її носія та контекстних партнерів, то формально-синтаксична «передбачає оформлення конкретною мовою відкритих семантичних позицій у вигляді члена речення і відповідних морфологічних засобів» (там само, с. 42).

3. До низки парадигматичних параметрів валентності І.Р. Вихованець зарахував її активний і пасивний вияви. Виражені дієсловами носії активної валентності прогнозують певні відкриті позиції, які заповнюють іменникові репрезентанти з пасивним валентним потенціалом, за термінологією науковця, валентнісні партнери (Вихованець, 1988, с. 108). І.Р. Вихованець зазначав, що взаємодія активної валентності ознакових слів і пасивної валентності підпорядкованих компонентів лежить в основі валентної сполучуваності синтаксичних одиниць у реченні (там само, с. 109).

4. Опис категорії валентності з орієнтацією на кількість регульованих її носієм залежних позицій став передумовою розмежування одно-, дво-, три-, чотири-, п'яти- і шестивалентних дієслів. У монографії «Частини

мови в семантико-граматичному аспекті» дослідник наголошував: «В українській мові дієслово може керувати шістьма іменниками. Це межа, абсолютний кордон синтаксичної сили, які воно не здатне переступити» (там само, с. 108). Обстоюючи позицію про мінімально одновалентний вияв дієслів, І.Р. Вихованець зауважував, що в елементарному реченні навіть за відсутності лексично вираженого суб'єкта мінімальна кількість компонентів «не може бути нульовою» (Вихованець, 1992, с. 41). Проаналізувавши зумовлені дієсловом валентнісні партнери у проєкції на реалізовані ними семантико-синтаксичні функції, він виділив такі субстанційні синтаксеми: суб'єктна, об'єктна, адресатна, інструментальна, локативна (там само, с. 200), яким притаманний різний ступінь обов'язковості.

Окресливши вектори наукових пошуків І.Р. Вихованця, К.Г. Городенська справедливо зазначила: «Він випрацював такі розв'язання багатьох проблем української граматики, які вирізняються на тлі традиційних трактувань своєю новизною, що дає законні підстави констатувати незаперечне новаторство його граматичної теорії» (Городенська, 2025, с. 66). Безсумнівність висловлених міркувань доводить уплетений в українську загальнокатегорійну палітру алгоритм студіювання валентності, який, з одного боку, випрозорує інноваційність, об'єктивність, переконливість та оригінальність авторської концепції І.Р. Вихованця, а з іншого, — слугує методологічним підґрунтям для її випробу в інших лінгвістичних працях теоретичного й застосовного спрямування.

Валентна стратифікація дієслівної лексики стала об'єктом наукових пошуків А.П. Загнітка. Обстоюючи думку про валентність як міжрівневу опосередковано морфологічну граматичну категорію, її класифікаційний і некорелятивний характер (Загнітко, 1996, с. 297), дослідник зауважував: «Широкий спектр дієслівно-предикатних властивостей дієслова знаходить відображення в його синтагматичних семах і відповідно — семантико-синтаксико-словотвірні-морфологічних валентностях, що розрізняються між собою кількістю учасників дії, обставинами її перебігу, рольовим статусом учасників дії, взаємозв'язком зображуваних ситуацій. На цій підставі розрізняються одно-, дво-, три-, чотири-, п'яти-, шести- і семивалентні дієслова з правобічною і лівобічною її спрямованістю» (там само, с. 357). Концепція А.П. Загнітка про сім прогнозованих дієсловом іменникових компонентів, що становить найбільшу кількість валентних реалізацій, послідовно втілена українськими граматистами й віддзеркалена в багатьох напрацюваннях. Услід за І.Р. Вихованцем, науковець аналізував цю категорію «у двох площинах: власне-семантичній і формально-синтаксичній. Перша з них відбиває здатність предикатного слова (єдиного носія валентності) прогнозувати кількість партнерів та їх якісний склад» (там само, с. 276). Вияв другої він пов'язував із тим, що «відмінкові форми заповнюють позиції підмета або другорядного члена речення» (там само, с. 277).

Неспростовану цінність лінгвістичних тверджень І.Р. Вихованця про диференціацію слів з огляду на валентну перспективу доводить їх поглиблення у працях дослідників луцької граматичної школи. Зокрема, М.В. Мірчен-

ко, визначивши структуру різнорангових категорійних одиниць, ієрархізованих у групи надкатегорій, категорій, підкатегорій та граем, і взявши за основу аргументаційно виразну та осмислено-виважену концепцію І.Р. Вихованця, надав валентності морфолого-семантико-синтаксико-словотвірного статусу (Мірченко, 2004, с. 95) і наділив її ознаками граемного членування. Оновлену класифікаційну модель, яку запропонував науковець, структурують граеми нульвалентності — семивалентності. «Граема нульвалентності вказує в глибинній (семантичній) структурі речення тільки на суб'єктну валентність, а в поверхневій реченнєвій структурі — на нейтралізацію суб'єктної позиції. Це предикати типу: *світає, розвидняється, вечоріє, смеркає*. Відсутність лексично вираженого суб'єкта стану, напевно, зумовлена тим, що ці стани всеохопного характеру поширюються не на конкретний предмет, а на все довкілля» (там само, с. 97—98).

Ідею різновекторної інтерпретації семантико-синтаксичної валентності дієслів реалізувала Т.Є. Масицька, яка, зацентрувавши на функційно-семантичній палітрі цього лексико-граматичного класу мовних одиниць, з'ясувала їхні валентні спроможності, відповідно до чого запропонувала типологію мінімальних реченнєвих структур. На переконання дослідниці, у моделюванні семантично елементарних конструкцій беруть участь одновалентні — семивалентні дієслівні предикати, що впливають на кількісний склад і функції субстанційних синтаксем, яким притаманний лівобічний та правобічний вияви. Органічним у науковій парадигмі Т.Є. Масицької постає розв'язання проблеми про співвідношення семантико-синтаксичної валентності і сполучуваності (Масицька, 1998). У річищі функційно-категорійної концепції І.Р. Вихованця та теоретичних засад його валентної граматики авторка докладно схарактеризувала семантико-синтаксичні залежності, спроектувавши своє дослідження на «базові прості реченнєві структури, складнопідрядні речення, прості ускладнені конструкції та складносурядні речення, що вможливило чітко визначити специфіку субстанційних семантико-синтаксичних залежностей, вихідних і похідних предикатних семантико-синтаксичних залежностей та семантико-синтаксичних взаємозалежностей» (Масицька, 2016, с. 9). Створенню цілісної типології залежностей посприяло виокремлення їхніх семантико-синтаксичних і формально-синтаксичних різновидів. Моделюючи ієрархію залежностей та керуючись теоретичними засадами валентної граматики, Т.Є. Масицька розмежовувала вісім зразків семантично елементарних простих речень: одно-, дво-, три-, чотири-, п'яти-, шести-, семи- і восьмикомпонентні побудови. Орієнтиром у класифікаційній сітці валентно не зумовлених вторинних предикатних синтаксем послуговували сім семантико-синтаксичних залежностей (темпоральна, причинова, умовна, допустова, порівняльна, мети та відповідності / невідповідності), що корелюють із певними типами залежностей у складнопідрядних конструкціях. Функційно близькі до них ускладнені залежності, реалізовані модальними, атрибутивними та вокативними компонентами (Масицька, 2016).

Спектр класифікаційних параметрів валентності, що досить розлого й репрезентативно проаналізував І.Р. Вихованець на тлі всього складного

мовного механізму, послугував підґрунтям доволі виструнченої кількарівневої типології суб'єктних синтаксем (Межов, 2007), а також усіх предикатних і непередикатних мінімальних семантико-синтаксичних одиниць, сфера функційного вияву яких — елементарні та ускладнені (неелементарні) прості речення (Межов, 2012). Такий вектор лінгвістичних досліджень дав змогу О.Г. Межову ранжувати предикатні (акціональні, процесуальні, стативні, квалітативні, квантитативні) і субстанційні синтаксеми — предметні маркери, схарактеризувати їх крізь призму глибинної семантики, морфологічної репрезентації, формально-синтаксичного й комунікативного вимірів (там само, с. 51—266). Системність аналізу семантико-синтаксичної одиниці як «першоелемента різних синтаксичних побудов» (там само, с. 11) забезпечило її вивчення в дихотомії глибинної та поверхневої структур речення, а також у ракурсі позиційної варіантності. Зміщення дослідницького акценту із семантично елементарних простих речень на неелементарні стало основою вирізнення не зумовлених валентністю предиката вторинних предикатних синтаксем (адвербіальних, атрибутивних, модальних) як вільних поширювачів (там само, с. 267—343). Проаналізувавши синтаксеми крізь призму кореляції елементарності / неелементарності структур, О.Г. Межов переконливо констатував, що «грунтовний аналіз мінімальних семантико-синтаксичних одиниць неможливий без усвідомлення поняття валентності» (там само, с. 13).

Вагомою дослідницькою процедурою став опис валентного потенціалу функційних еквівалентів дієслів — його вторинних маркерів, які зазнали синтаксичної вербалізації. Синтезувавши надбання валентної і транспозиційної граматики, І.А. Пасічник (Мельник) схарактеризувала засвідчені в дієслівній сфері прикметники, окреслила їхні значеннєві параметри та розмежувала одно-, дво- і тривалентні групи ад'єктивно оформлених компонентів, що перебувають у предикативній позиції (Пасічник, 2006). Дієслівно-транспозиційний вимір виявив продуктивність за студіювання інших частиномовних класів слів, з'ясувавши категорійну спеціалізацію яких І.А. Мельник принагідно окреслила їхній валентний потенціал. Окрім синтаксично й морфологічно вербалізованих прикметників, дослідниця зосередила увагу на валентній стратифікації відіменникових, відчислівникових і відприслівникових дієслівних транспозитів та прогнозованих ними лівобічних і правобічних актантів (Мельник, 2015).

У функційно-граматичній концепції І.Р. Вихованця кардинальної перекатегоризації зазнали ступені порівняння прикметників, валентна перспектива яких у зіставленні з твірними одиницями стає ємнішою, адже, крім суб'єктної синтаксеми, вони прогнозують облігаторно чи факультативно вираженого об'єкта порівняння. Заповнюючи предикативну позицію і набуваючи дієслівних характеристик, зокрема валентности, ступеневі прикметники виявляють часткову нейтралізацію іменних категорій, що увиразнює невідповідність між їхнім категорійно-морфологічним і категорійно-синтаксичним значеннями (Костусяк, 2013; Вихованець, Городенська, Загнітко, Соколова, 2017, с. 283—287). Аналіз зазначених дериватів

у площині транспозиційно-валентної дихотомії та функційної багатопла-новости ініціював відмежування від традиційної інтерпретації ступеневих форм як словозмінних і дав змогу І.Р. Вихованцеві зацентувати на їхній семантико-синтаксичній спеціалізації (Вихованець, 1988, с. 173—176). Запропонований науковцем вимір став методологією основою для опису валентної стратифікації категорії ступенів порівняння у проєкції не тільки на якісні прикметники, а й на якісно-означальні прислівники, прислівники місця і часу, слова категорії стану (Костусяк, 2002) та прислівниково-числівникові одиниці «*більше, менше, найбільше, найменше*, які за значенневими параметрами наближуються до транспонованих у дієслово власне-числівників, а з огляду на словотвірні особливості виявляють стосунок до прислівників міри і ступеня» (Костусяк, 2013а, с. 6). У сучасній лінгвоукраїністиці аналізовану категорійну величину, що ґрунтується на ідеї порівняння, взаємопроникненні трьох підсистем, зміщення семантичних контурів і синтаксичній рухливості, позиціоновано як транспозиційно-модифікаційну та морфолого-синтаксико-словотвірну (Костусяк, 2013; Вихованець, Городенська, Загнітко, Соколова, 2017, с. 283—287).

Студіювання валентності на тлі всього обширу міжчастиномовної взаємодії вмотивувало поглиблення процедури її дослідження та опис у площині непохідності / похідності, що зумовило виокремлення непохідної генетично первинної дієслівної валентності з одно-, дво-, три-, чотири-, п'яти-, шести- й семиграмемним членуванням та двох різновидів похідної валентності, диференціація яких ґрунтується на дихотомії посилення / згасання валентних ознак. Перший кваліфікаційний принцип притаманний триграмемній прикметниковій і двограмемним прислівниковій та числівниковій валентностям. Периферійну зону формують транспоновані у вербальну сферу віддієслівні та відприкметникові іменники, які зазнають згортання валентної перспективи порівняно з твірними одиницями (Костусяк, 2012, с. 186—290). Важливо, що такий принцип опису застосовано не тільки до семантико-синтаксичного, а й до формально-синтаксичного різновиду, який, крім того, схарактеризовано з проєкцією на грамемне членування та експліцитно чи імпліцитно зреалізовану функційну перспективу засобів маркування. Оновлений алгоритм студіювання формально-синтаксичної валентності забезпечив доповнений перелік кваліфікаційних ознак: поряд із виділюваними в більшості праць морфологійними критеріями (частиномовною належністю опорного компонента й заповненням відкритих позицій іменниковими словоформами) виявляє продуктивність залучення синтаксичних параметрів, що скеровують до опису у проєкції на обов'язковий предикативний і валентно мотивований підрядний формально-синтаксичні зв'язки та виділювані на їхньому ґрунті відповідно головні й прислівні члени речення (Костусяк, 2013). Переорієнтація з однобічного аналізу на симбіоз двох рівнів мовної системи посприяв удокладненню та увиразненню моделі дослідження формально-синтаксичної валентності.

Поняття валентності віддзеркалено не тільки у студіях теоретичного спрямування, а й у лінгвоприкладних працях, що увиразнює переміщення

валентних акцентів із наукової площини в науково-навчальну та лексикографійну. Цілісний і найповніший опис морфологічної системи та структури української мови, який, на переконання К.Г. Городенської, «узагальнив напрацювання академічної та вишівської науки» (Вихованець, Городенська, Загнітко, Соколова, 2017, с. 14) і ґрунтується «на апробованій у сучасній лінгвоукраїністиці концепції функційно-категорійної граматики, теоретичні засади якої запропонував І.Р. Вихованець та розвинули його учні й послідовники», уміщує «ГраMATика сучасної української літературної мови. Морфологія» (Вихованець, Городенська, Загнітко, Соколова, 2017). Інформація про валентний потенціал, що увиразнює доскіпливо переосмислену категорійну спеціалізацію дієслова, не тільки забезпечує об'єктивність аналізу цієї частини мови, а й випрозорує переваги загалом усього академічного видання, надає йому аргументаційної виразності й панорамної репрезентативності. Акцент на лексичній, синтаксичній та морфологічній амплітуді валентності, її власне-семантичному й формально-синтаксичному різновидах лежить в основі опису валентної рамки дієслів, здатної вміщувати «від одного до семи непередикатних іменників — аргументів із відповідними значеннями» (там само, с. 454). Органічним доповненням до поданої інтерпретації слугує теза про диференціацію підпорядкованих аргументів: «Семантичні позиції виконавця дії та носія стану, зважаючи на прямий порядок слів у реченні, кваліфікують як лівобічну валентність дієслова, решту семантичних позицій — як правобічні» (там само, с. 455). Уведена в навчальний матеріал інформація про валентність употужнює глибину категорійної спеціалізації дієслова, сприяє виформуванню його всеохопної характеристики, доповнюючи висунуті раніше наукові постулати.

Концептуальні засади валентної граматики української мови поряд із дослідженнями теоретичного й науково-навчального спрямування віддзеркалені у працях граматично-лексикографійного напрямку. Зокрема, аналізовану міжрівневу категорію та дотичні до неї терміни досить лаконічно й водночас інформативно ємно витлумачив А.П. Загнітко в науково-довідковому виданні «Сучасний лінгвістичний словник» (Загнітко, 2020, с. 62, 587—588, 646—647, 695—696, 746—747).

Апелюючи до прикладного мовознавства, зокрема використання теоретичних постулатів про валентну перспективу дієслів у практичному вимірі, доречно згадати лексикографійно-граматичну працю «Словник дієслівного керування» (Колібаба, Фурса, 2025), функційне призначення якої — систематизувати наявні в українській мові граматичні моделі з опорним дієсловом і потенційно можливими безприйменниковими та прийменниково-відмінковими субстантивами, що перебувають у його підпорядкуванні. Принцип укладання словникових статей, який реалізували автори, хоч не містить прямої вказівки на формально-синтаксичний і семантичний вектори валентності реєстрових слів, проте, поза сумнівом, скеровує до концепції валентної граматики, адже значеннева палітра та словоформи залежних мовних одиниць перебувають у безпосередньому зв'язку зі змістовими характеристиками ознакових слів. Подана в лексикографійному

форматі дієслівна лексика і керовані іменники, варіантність закінчень яких значною мірою корелює із сучасною комунікативною практикою, слугують орієнтиром у розв'язанні складних питань граматичного вживання.

Отже, функційно-категорійна концепція І.Р. Вихованця, що охоплює трирівневий підхід до опису валентності, розмежування її семантичного та формально-синтаксичного різновидів, активного й пасивного виявів та студіювання з орієнтацією на кількість регульованих залежних позицій, послугувала не тільки передумовою глибокого й системного пізнання сутності аналізованої категорійної величини, а й стала орієнтиром для його послідовників. Узявши за основу засадничі теоретичні принципи відомого українського лінгвіста, науковці впотужнили валентну парадигму. Випрацювані засади валентної граматики, зорієнтовані на дихотомію полярних (глибинної та поверхневої) структур мови, розвинено в теоріях мінімальних семантико-синтаксичних одиниць і семантико-синтаксичних залежностей, а також у транспозиційній та міжрівневій граматиках. Окреслені І.Р. Вихованцем вектори відкрили перспективу для праць застосовного спрямування. Ідеться про активно запитувану науково-навчальну літературу, термінологійні словники та лексикографійні видання семантико-граматичної природи, беззаперечна вага яких не викликає сумніву.

Перспективу дослідження становить функційно-категорійний опис морфологічних, синтаксичних і словотвірних одиниць, побудований на концепції І.Р. Вихованця та представників його наукової школи й зорієнтований на теоретичні та прикладні аспекти українського мовознавства.

ЛІТЕРАТУРА

- Вихованець І.Р. (1987). *Система відмінків української мови*. Київ: Наукова думка.
- Вихованець І.Р. (1988). *Частини мови в семантико-граматичному аспекті*. Київ: Наукова думка.
- Вихованець І.Р. (1992). *Нариси з функціонального синтаксису української мови*. Київ: Наукова думка.
- Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Загнітко А.П., Соколова С.О. (2017). *Грамматика сучасної української літературної мови. Морфологія*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго.
- Городенська К.Г. (2025). Новаторство граматичної теорії І.Р. Вихованця. Н.М. Костусяк, Т.Є. Масицька (ред.), *Українська мова в сучасному науковому вимірі: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (до 90-ліття від дня народження доктора філологічних наук, професора, члена-кореспондента НАН України І.Р. Вихованця)* (с. 66—75). Луцьк: ФОП Мажула Ю.М.
- Загнітко А.П. (1996). *Теоретична граматика української мови: Морфологія*. Донецьк: ДонДУ.
- Загнітко А.П. (2020). *Сучасний лінгвістичний словник*. Вінниця: Твори. <https://surl.li/gmsgad> (дата звернення: 13.01.2026).
- Колібаба Л., Фурса В. (2025). *Словник дієслівного керування: у 2 т.* Тернопіль: Підручники і посібники.
- Костусяк Н.М. (2002). *Категорія ступенів порівняння прикметників і прислівників*. Луцьк: Ред.-вид. відділ «Вежа» Волин. держ. ун-ту імені Лесі Українки.
- Костусяк Н.М. (2012). *Структура міжрівневих категорій сучасної української мови*. Луцьк: Волин. нац. ун-т імені Лесі Українки. <https://surl.lt/nthext> (дата звернення: 13.01.2026).

- Костусяк Н.М. (2013а). Формально-синтаксична валентність у категорійній системі сучасної української літературної мови. *Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького національного університету*, 9, 230—239. <https://doi.org/10.31812/filstd.v9i1.535>
- Костусяк Н.М. (2013б). Формально-синтаксична валентність синтаксично вербалізованих відчислівникових дериватів. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство)*, 18, 3—9. <https://surl.lt/ujwnog> (дата звернення: 13.01.2026).
- Масицька Т.Є. (1998). *Граматична структура дієслівної валентності*. Луцьк: Ред.-вид. відділ «Вежа» Волин. держ. ун-ту імені Лесі Українки. <https://surl.li/lzefcr> (дата звернення: 14.01.2026).
- Масицька Т.Є. (2016). *Типологія семантико-синтаксичних залежностей*. Луцьк: ПВД «Твердиня». <https://surl.li/wohucz> (дата звернення: 14.01.2026).
- Межов О.Г. (2007). *Суб'єктні синтаксеми у структурі простого речення*. Луцьк: Ред.-вид. відділ «Вежа» Волин. держ. ун-ту імені Лесі Українки.
- Межов О.Г. (2012). *Типологія мінімальних семантико-синтаксичних одиниць*. Луцьк: Волин. нац. ун-т імені Лесі Українки.
- Мельник І.А. (2015). *Транспозиційна граматика українського дієслова*. Луцьк: Надстир'я. <https://surl.li/sebcug> (дата звернення: 13.01.2026).
- Мірченко М.В. (2004). *Структура синтаксичних категорій*. 2-ге видання, переробл. Луцьк: Ред.-вид. відділ «Вежа» Волин. держ. ун-ту імені Лесі Українки.
- Пасічник І.А. (2006). *Категорія валентності предикативних прикметників*. Луцьк: Ред.-вид. відділ «Вежа» Волин. держ. ун-ту імені Лесі Українки.

Статтю отримано 09.01.2026

Статтю схвалено 19.03.2026

Статтю опубліковано 08.04.2026

REFERENCES

- Horodenska, K.H. (2025). The innovativeness of I.R. Vykhoanets's grammatical theory. N.M. Kostusiak, T.Ye. Masytska (Eds.), *Ukrainian language in the contemporary scientific dimension: proceedings of the 3rd international scientific and practical conference (on the 90th anniversary of the birth of doctor of philological sciences, professor, corresponding member of the National Academy of Sciences of Ukraine I.R. Vykhoanets)* (pp. 66—75). Lutsk: FOP Mazhula Yu.M. (in Ukrainian).
- Kolibaba, L., & Fursa, V. (2025). *Dictionary of verb government: in 2 vols*. Ternopil: Pidruchnyky i posibnyky (in Ukrainian).
- Kostusiak, N.M. (2002). *The category of degrees of comparison of adjectives and adverbs*. Lutsk: Red.-vyd. viddil "Vezha" Volyn. derzh. un-tu imeni Lesi Ukrainky (in Ukrainian).
- Kostusiak, N.M. (2012). *The structure of interlevel categories of the modern Ukrainian language*. Lutsk: Volyn. nats. un-t imeni Lesi Ukrainky. Retrieved January 13, 2026 from <https://surl.lt/nthext> (in Ukrainian).
- Kostusiak, N.M. (2013a). Formal-syntactic valency in the categorical system of modern Ukrainian literary language. *Philological studies: scientific bulletin of Kryvyi Rih National University*, 9, 230—239. <https://doi.org/10.31812/filstd.v9i1.535> (in Ukrainian).
- Kostusiak, N.M. (2013b). Formal-syntactic valency of syntactically verbalized participial derivatives. *Scientific notes of Mykhailo Kotsiubynskiy Vinnytsia State Pedagogical University. Series: Philology (linguistics)*, 18, 3—9. Retrieved January 13, 2026 from <https://surl.lt/ujwnog> (in Ukrainian).
- Masytska, T.Ye. (1998). *The Grammatical Structure of Verbal Valency*. Lutsk: Red.-vyd. viddil "Vezha" Volyn. derzh. un-tu imeni Lesi Ukrainky. Retrieved January 14, 2026 from <https://surl.li/lzefcr> (in Ukrainian).

- Masytska, T.Ye. (2016). *Typology of semantic-syntactic sentence dependencies*. Lutsk: PVD "Tverdnyia". Retrieved January 14, 2026 from <https://surl.li/wohucz> (in Ukrainian).
- Melnyk, I.A. (2015). *Transposition grammar of the Ukrainian verb*. Lutsk: Nadstyria. Retrieved January 13, 2026 from <https://surl.li/sebcyq> (in Ukrainian).
- Mezhov, O.H. (2007). *Subject syntactemes in the structure of a simple sentence*. Lutsk: Red.-vyd. viddil "Vezha" Volyn. derzh. un-tu imeni Lesi Ukrainky (in Ukrainian).
- Mezhov, O.H. (2012). *Typology of minimal semantic-syntactic units*. Lutsk: Volyn. nats. un-t imeni Lesi Ukrainky (in Ukrainian).
- Mirchenko, M.V. (2004). *The structure of syntactic categories*. Lutsk: Red.-vyd. viddil "Vezha" Volyn. derzh. un-tu imeni Lesi Ukrainky (in Ukrainian).
- Pasichnyk, I.A. (2006). *The valency category of predicative adjectives*. Lutsk: Red.-vyd. viddil "Vezha" Volyn. derzh. un-tu imeni Lesi Ukrainky (in Ukrainian).
- Vykhovanets, I.R. (1987). *System of cases of Ukrainian language*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
- Vykhovanets, I.R. (1988). *Parts of speech in the semantic-grammatical aspect*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
- Vykhovanets, I.R. (1992). *Essays on the functional syntax of the Ukrainian language*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
- Vykhovanets, I.R., Horodenska, K.H., Zahnitko, A.P., & Sokolova, S.O. (2017). *Grammar of modern Ukrainian literary language. Morphology*. Kyiv: Vydavnychiy dim Dmytra Buraho (in Ukrainian).
- Zahnitko, A.P. (1996). *Theoretical grammar of the Ukrainian language: Morphology*. Donetsk: DonDU (in Ukrainian).
- Zahnitko, A.P. (2020). *A modern linguistic dictionary*. Vinnytsia: Tvory. Retrieved January 13, 2026 from <https://surl.li/gmsgad> (in Ukrainian).

Received 09.01.2026

Approved 19.03.2026

Published 08.04.2026

Nataliia Kostusiak, Doctor of Science in Philology, Professor, Head of the Department and Professor of the Department of Ukrainian Language and Linguodidactics
Lesya Ukrainka Volyn National University
30-A Vynnychenko St., Lutsk 43005, Ukraine
E-mail: kostusyak.nataliia@vnu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0002-9795-6038>

THE INTER-LEVEL CATEGORY OF VALENCY: THEORETICAL AND APPLIED ASPECTS

The article proposes a two-vector description of the category of valency: 1) it characterizes an integral, systematically constructed, and multi-aspect model of its study within the framework of the verb-centered concept, as reflected in the scholarly works of I.R. Vykhovanets; 2) it generalizes the methodological procedures for the analysis of valency proposed by like-minded followers of the renowned linguist-innovator, with particular emphasis on studies of both theoretical and applied orientation.

It is emphasized that the indisputable significance of the algorithm for interpreting valency outlined by I.R. Vykhovanets is highlighted by a three-level (lexical, syntactic, and morphological) approach to its description, the distinction between semantic and formal-syntactic types, active and passive manifestations, and an orientation toward the number of governed dependent positions, which became a prerequisite for distinguishing mono-, di-, tri-, tetra-, penta-, and hexavalent verbs.

It has been established that the identified qualification and classification parameters not only elucidate the complex nature of the indicated categorical entity but also serve as a valid principle in the systematization and advancement of Ukrainian linguistics and Slavic linguistics in general. It is noted that the principles of valency grammar developed by I.R. Vykhovanets, oriented toward the dichotomy of polar (deep and surface) structures of language, became the basis for expanding the valency frame of verbs and were further developed in theories of minimal semantic-syntactic units and semantic-syntactic dependencies, as well as in transpositional and inter-level grammars.

In the context of testing and underscoring the exceptional importance of I.R. Vykhovanets's concept, works of an applied nature are examined. These include in-demand terminological dictionaries and lexicographic publications of a semantic-grammatical nature, which serve as a reference point for resolving complex issues of Ukrainian word usage.

Keywords: *valency, verb, noun, predicate, syntacteme, grammar, theoretical and applied aspects, Ukrainian linguistics, applied linguistics, Lutsk grammatical school.*

<https://doi.org/10.15407/ukrmova2026.01.049>
УДК 81'367.6-11(092)(477)

І.А. МЕЛЬНИК, доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри української мови та лінгводидактики
Волинський національний університет імені Лесі Українки
вул. Винниченка, 30-А, м. Луцьк, 43005
E-mail: ira_melnyk_@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0001-5946-0261>

Т.Є. МАСИЦЬКА, доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри української мови та лінгводидактики
Волинський національний університет імені Лесі Українки
вул. Винниченка, 30-А, м. Луцьк, 43005
E-mail: masytska@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-2375-1179>

КОНЦЕПЦІЯ ЧАСТИН МОВИ У ТВОРЧОМУ ДОРОБКОВІ І.Р. ВИХОВАНЦЯ

У статті проаналізовано морфолого-синтаксичну концепцію частин мови І.Р. Вихованця, вибудовану на принципах функційно-категорійної граматики. Закцентовано на ієрархії семантичного, синтаксичного і морфологічного¹ критеріїв, у межах яких спочатку було схарактеризовано чотири лексико-граматичні класи слів: іменник і дієслово (центральні), прикметник і прислівник (периферійні); згодом до периферії повнозначних слів також уналежнено числівник за його семантичну специфіку; статусу службових слів-морфем надано прийменникам, сполучникам, часткам і зв'язкам; вигуки-речення, звуконаслідувальні слова-речення та частки-речення кваліфіковано як нечастиномовні слова-речення. У межах концепції п'ятикомпонентної системи частин мови виокремлено п'ять типів транспозиції: субстантивізацію, вербалізацію, ад'єктивізацію, адвербіалізацію, нумералізацію.

Ключові слова: функційно-категорійна граMATика, гетерогенна класифікація, частини мови, іменник, дієслово, прикметник, числівник, прислівник, аналітичні синтаксичні морфеми, транспозиція.

---

¹ Як і професор І.Р. Вихованець, ми послуговуємося прикметником *морфологічний* у складі термінних словосполучень.

Цитування: Мельник І.А., Масицька Т.Є. (2026). Концепція частин мови у творчому доробкові І.Р. Вихованця. *Українська мова*, 1 (97), 49–59. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2026.01.049>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2026. Статтю опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

Провідні тенденції розвитку сучасної української граматичної теорії репрезентовано в цілісній науковій парадигмі, виформуваній у студіях І.Р. Вихованця. Він запропонував науково вивершену й логічно впорядковану модель функційно-категорійної граматики, побудовану в національно-культурних вимірах з опором на вагомі здобутки вітчизняного та світового мовознавства. Широке теоретичне підґрунтя із залученням значного за обсягом фактичного матеріалу забезпечило його граматичній концепції, з одного боку, системність і універсальність, а з іншого, — національну специфіку й самобутність, і сприяло глибокому та багатоаспектному осмисленню граматичного ладу сучасної української мови, створенню концептуальних передумов для його комплексного аналізу.

Мета нашої статті² — усебічно проаналізувати функційну морфолого-синтаксичну концепцію частин мови І.Р. Вихованця крізь призму її еволюції і теоретичної цілісності з опертям на принципи гетерогенності та міжрівневий характер мовних ознак.

Центральне місце у граматичній концепції І.Р. Вихованця посідає теорія частин мови, що ґрунтується на принципах гетерогенності та міжрівневої інтеграції мовних ознак. Він послідовно відійшов від одновимірних класифікацій із домінувальним лише одним критерієм: лексичним, морфологічним або синтаксичним — і запропонував багатовимірну модель аналізу, у межах якої схарактеризував частини мови як своєрідні семантико-граматичні одиниці. Його частиномовну концепцію, орієнтовану на загальнотеоретичну граматичну проблематику сучасної української літературної мови, віддзеркалено в монографії «Частини мови в семантико-граматичному аспекті» (1988), у якій послідовно обґрунтовано критерії виокремлення частин мови, зацентровано на перевагах гетерогенної класифікації, окреслено склад та ієрархію частиномовних класів слів, з'ясовано нечастиномовний характер так званих службових слів, числівників і вигуків, запропоновано вирізняти три ступені взаємопереходу в системі частин мови і т. ін.

Ці теоретичні засади поглиблено в академічній граматиці «Теоретична морфологія української мови» (2004), написаній у співавторстві з К.Г. Городенською, де дослідники застосували функційно-категорійний підхід до аналізу частиномовних одиниць, слів-морфем, слів-речень та морфологічних категорій у межах морфолого-синтаксичної концепції частин мови.

Згодом ідеї функційно-категорійної граматики були розвинені в колективній монографії «Граматики сучасної української літературної мови. Морфологія» (2017) (автори: І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська, А.П. Загнітко, С.О. Соколова).

І.Р. Вихованець успішно розв'язав проблему виокремлення частин мови та визначення критеріїв їх розподілу, яка, незважаючи на традицію наукового осмислення, у національній та світовій лінгвістиці була неоднозначно трактована. Досвід лінгвістичних досліджень переконливо підтвердив, що

² Статтю підготовлено на матеріалі доповіді, виголошеної на засіданні круглого столу, присвяченого 90-річчю від дня народження члена-кореспондента НАН України, доктора філологічних наук, професора Івана Романовича Вихованця.

опертя на якийсь один критерій у процесі частиномовної диференціації не дає змоги адекватно відобразити багатовимірну природу мовних одиниць, часто призводить до суперечливих міркувань і суб'єктивних висновків. Натомість системне й послідовне врахування сукупності істотних параметрів забезпечує наукову вмотивованість класифікації та її внутрішню узгодженість.

До основних критеріїв розмежування частин мови зазвичай належать семантичний, синтаксичний і морфологічний, а під час аналізу похідних одиниць — також словотвірний. Саме на такому комплексному підході наполягав І.Р. Вихованець, акцентуючи на обмеженості та неузгодженості гомогенних класифікацій. Він був переконаний, що проблематику частин мови потрібно розв'язувати не з погляду концепції «ізольованої морфології», а відповідно до тлумачення частин мови «як різновиду основної граматичної одиниці з параметрами міжрівневого характеру, якій властиві семантичні, синтаксичні й морфологічні ознаки» (Вихованець, 1988, с. 3). На його думку, застосування одного критерію не може забезпечити послідовного і повного опису частин мови, оскільки в межах цих одиниць тісно взаємодіють морфологічний, синтаксичний, семантичний та словотвірний рівні мовної системи. Лише гетерогенна класифікація, що поєднує семантичний, синтаксичний і морфологічний критерії, а також словотвірний і логічний як допоміжні, створює підґрунтя для всебічної та послідовної класифікації слів (там само, с. 13—14).

Усталені поняття однобічного (вузького) морфологічного переходу у зв'язку з комплексним підходом до трактування мовних явищ дослідник витлумачив у ширшій площині — як різні (синтаксичний, морфологічний, семантичний) ступені переходу в системі частин мови (там само, с. 19—23).

Принципово важливою в частиномовній концепції І.Р. Вихованця є чітка диференціація критеріїв з акцентуванням на їх ієрархії. На його переконання, саме комплексний підхід, який інтегрує семантичний, синтаксичний і морфологічний критерії, а для похідних слів — і словотвірний, уможливорює всебічну та науково обґрунтовану класифікацію лексико-граматичних класів слів. Характерно, що повний набір основних критеріїв зреалізований лише в ядерній зоні частиномовної системи, а периферійним одиницям властивий частковий набір критеріїв, що й зумовлює їхню периферійну природу. За такого розуміння частини мови постають як польові структури з ядром і периферією, що має важливе теоретичне значення для розуміння динамічної природи граматичної системи сучасної української мови.

В ієрархії критеріїв виразно домінує семантичний, що має опертям глибинні семантичні чинники, які визначають формування синтаксичних і морфологічних характеристик слів. Семантичний критерій насамперед віддзеркалює безпосередній зв'язок слів певного лексико-граматичного класу з позамовною дійсністю і повною мірою має стосунок лише до ядра класу, що безпосередньо корелює з предметним, лексико-денотативним значенням. Периферії притаманна узагальнена семантика, яка постала на основі предметного, лексико-денотативного значення ядра лексико-граматичного класу і набула поширення на похідні утворення з іншим предметним зна-

ченням. Категорійне значення, охоплюючи ядро семантико-граматичного класу та його периферію (деривати), визначає синтаксичні потенції слова та його місце у граматичній системі.

У межах семантичного критерію І.Р. Вихованець виокремив три взаємопов'язані виміри: номінативний (зв'язок з об'єктами довкілля), лексичний (власне лексичне значення слова) та категорійний (узагальнене значення частини мови). «Найбільш тісно пов'язаними в семантиці слова, — за спостереженнями вченого, — виявляються перші два виміри, що вказують на спрямованість окремих частин мови до відповідних об'єктів навколишнього світу та своєрідність відображення останніх у мові. Ступінь узагальнення в лексико-денотативному значенні слова і його категорійному значенні є різним. На найнижчому рівні абстракції перебуває індивідуальне лексичне значення слова, на найвищому — категоріальне значення частини мови» (там само, с. 13).

Другим в ієрархії частиномовних критеріїв є синтаксичний, який віддзеркалює функційне закріплення слова у структурі речення. Кожне слово з тим чи тим лексичним значенням зазнає синтаксичної спеціалізації, однак його мовленнєва реалізація часто зумовлює рухливість і зміну синтаксичних функцій, що призводить до виникнення синтаксичних дериватів. І.Р. Вихованець акцентував на двобічному розумінні синтаксичного критерію, що, з одного боку, охоплює формально-синтаксичні зв'язки, які формують поверхневу структуру синтаксичної конструкції, а з іншого, — семантико-синтаксичні відношення, що відбивають її глибинну структуру (Вихованець, 2004, с. 15). Такий підхід переконливо ілюструє органічний зв'язок формального і семантичного синтаксису в межах єдиної реченнєвої моделі.

Морфологічний критерій, третій у запропонованій мовознавцем ієрархії, доповнює синтаксичну характеристику частин мови й зреалізований через систему морфологічних категорій і парадигм. Його функціонування прогнозоване синтаксичним рівнем, оскільки саме синтаксичні позиції зумовлюють актуалізацію тих чи тих морфологічних параметрів. Залучення словотвірного критерію як допоміжного можливе за умови кваліфікації похідних слів у спірних випадках.

Отже, дослідник вибудував ієрархію критеріїв, відповідно до якої базовим слугує семантичний критерій, що визначає специфічну для конкретної словоформи граматичну спеціалізацію у структурі речення або словосполучення; морфологічний критерій, поширюючись на формальні ознаки частин мови, контрольований синтаксичним рівнем мови, зокрема його поверхневою та глибинною структурами. Словотвірний критерій як допоміжний важливо залучати за умови, коли основні критерії не дають однозначного результату.

Послідовне дотримання задекларованих теоретичних принципів зумовило перегляд традиційної системи частин мови. Тому замість узвичаєного розподілу, який свого часу справедливо критикували за непослідовність, розмитість класифікаційних критеріїв, а також за те, що він «ґрунтується на туманному й безплідному емпіризмі, а не на точній і плідній теорії...»

(Л. Теньєр — цитуємо за джерелом: Вихованець, 2004, с. 13—14), мовознавець репрезентував логічну, струнку, органічно впорядковану частиномовну класифікацію, вибудовану відповідно до багаторівневої інтерпретації «сукупності синтаксичних, морфологічних і словотвірних категорій у їхніх системних ієрархічних взаємозв'язках і співвідношеннях» (Вихованець, 2012, с. 4).

Спочатку І.Р. Вихованець виокремив чотири частини мови: іменник і дієслово (центральні частини мови), прикметник і прислівник (частиномовна периферія). Заперечивши традиційний частиномовний статус числівників, кваліфікував порядкові числівники як звичайні відносні прикметники (таке їх тлумачення було й раніше відбито в деяких узагальнювальних граматичних працях), а кількісні числівники з огляду на їх подібність до флексійних засобів вираження категорії числа іменника — як лексичні морфеми, що виконують функцію конкретизації кількісних характеристик предмета і в синтаксичному плані разом з іменником є неподільним компонентом речення (Вихованець, 1988, с. 30—34).

Згодом розвиток граматичної теорії зумовив переосмислення цього погляду, і числівникові «за його семантичну своєрідність, пов'язану з вираженням категорійного значення кількості» (Вихованець, 2004, с. 16), було надано статусу окремої частини мови, що перебуває на частиномовній морфологічній периферії (там само, с. 151). Отже, мовознавець запропонував цілісну п'ятикомпонентну систему частин мови, у якій іменник і дієслово становлять центр, а прикметник, числівник і прислівник — периферію.

До визначальних семантико-граматичних параметрів, на підставі яких І.Р. Вихованець розмежував частини мови як окремі самостійні морфологічні класи слів, належать узагальнені, або категорійні, граматичні значення, абстраговані від індивідуальних лексичних значень окремих слів; сукупність властивих їм морфологічних категорій; наявність або відсутність системи словозміни; а також спільність синтаксичних функцій у структурі речення.

Із семантичного погляду іменника як частини мови, що слугує для називання предмета, мовознавець протиставив словам — носіям ознаки, а саме: дієслову, прикметнику, прислівнику та числівнику, — кожен із яких репрезентує ознаку специфічним способом. Зокрема, дієслово виражає процесуальну ознаку, передаючи дію, процес або динамічний стан; прикметник спеціалізований на позначенні статичної, непроцесуальної ознаки предмета; числівник актуалізує кількісну характеристику предмета; прислівник називає статичну, непроцесуальну ознаку іншої ознаки.

Сукупність семантичних, морфологічних і синтаксичних диференційних рис забезпечує чітке розмежування п'яти основних частин мови: іменника й дієслова як найавтономніших мовних знаків, що становлять ядро системи частин мови, та прикметника, прислівника й числівника як менш самостійних за своїми семантичними, синтаксичними та морфологічними параметрами мовних одиниць, що формують її периферію.

На аргументоване переконання дослідника, усі три складники семантичного критерію цілком репрезентовані лише в центральних частинах мови. По-перше, їхнє лексичне значення безпосередньо пов'язане з типами

номінації: іменники позначають конкретні предмети та об'єкти довкілля, а дієслова називають дії, процеси і стани. По-друге, ці частини мови репрезентують різні фрагменти реального світу: іменник віддзеркалює предметний аспект дійсності, а дієслово — динамічний, пов'язаний із перебігом дій, процесів або станів. По-третє, іменники та дієслова відповідно є носіями узагальнених граматичних значень предметності і процесуальності.

Семантичні характеристики центральних частин мови тісно взаємодіють із їхніми формально-синтаксичними та семантико-синтаксичними функціями. Так, у формально-синтаксичному аспекті іменник типово заступає функцію підмета і сильнокерованого другорядного члена речення, а дієслово — функцію присудка або головного члена односкладних речень, співвідносного з присудком. У семантико-синтаксичному плані іменники перебувають у позиціях суб'єкта, об'єкта, адресата, знаряддя тощо, а дієслова — у позиціях предиката дії, процесу або динамічного стану. Таке синтаксичне функціонування іменника і дієслова засвідчує система їхніх морфологічних показників. Зокрема, для українського іменника характерні самостійні граматичні категорії роду та числа, а також категорія відмінка, яка є залежною від предиката, проте самостійною щодо прикметника. Дієслово має розвинену систему категорій часу, способу, виду та валентності. Окрім цього, кожна із цих частин мови вирізняють специфічні дериваційні морфеми, що забезпечують творення похідних лексичних одиниць. І саме центральні частини мови у взаємодії сигналізують про визначальну дієслівно-іменникову граматичну двокомпонентність як граматичний стрижень, що «створює справжній типологічний образ української мови, пронизує її морфологічну, синтаксичну і словотвірну підсистеми» (Вихованець, 2012, с. 4).

Отже, центральні частини мови — іменник і дієслово — наділені максимальною семантичною, синтаксичною та морфологічною автономністю. Іменник виражає предметність, а дієслово — процесуальність; обидві частини мови мають розвинену систему морфологічних категорій і специфічні синтаксичні функції.

Усі семантико-граматичні розряди прикметників, на відміну від центральних частин мови, не мають чітко окресленої лексичної автономії та граматичної самостійності. Якщо дієслова репрезентують динамічні ознаки й розвинену систему часових значень, то прикметники називають ознаки предметів об'єктивної дійсності, які здебільшого мають сталий, статичний характер. Вони охоплюють різноманітні властивості, якості, прикмети й відношення, що характеризують предмети і можуть бути зреалізовані безпосередньо або через зв'язок з іншими предметами, особами чи істотами.

Граматичну периферійність прикметника І.Р. Вихованець пов'язував із його функціонуванням у периферійній зоні реченнєвої конструкції. «Ознакове слово прикметником можна вважати тільки тоді, коли воно стоїть у присубстантивній позиції, виконує роль присубстантивного другорядного члена речення, узгоджується з опорним іменником у роді, числі й відмінку і виражає атрибутивне значення» (Вихованець, 2004, с. 124). Отже, присубстантивна позиція прикметника зумовлює його здатність відтворювати

іменникові морфологічні категорії відмінка, числа й роду, що набувають статусу залежних, несамостійних граматичних показників, підпорядкованих опорному іменникові.

Суперечливий характер числівника спонукав ученого застосовувати різноманітні підходи до його тлумачення: від заперечення частиномовного статусу до визнання як окремої частини мови. Аргументом на користь позбавлення числівника його частиномовної належності й ознак слова загалом та кваліфікації як лексичної морфеми слугувала ідея про подібність кількісних числівників до флексійних виразників категорії числа іменників (Вихованець, 1988, с. 30—34). Згодом І.Р. Вихованець дійшов висновку, що за гетерогенного підходу, у його семантико-морфолого-синтаксичному варіанті, цю частину мови потрібно вирізняти за семантичною домінантою — значенням кількості (означеної кількості як визначальної для цього лексико-граматичного класу слів та неозначеної кількості). Зокрема, він зазначав: «У числівниках спостерігаємо семантико-граматичну суперечність — безперечну значеннєву вагу, а отже, найочевиднішу необхідність у мовній системі й меншу граматичну «озброєність» порівняно з іншими іменними (іменником, прикметником) частинами мови» (Вихованець, 2004, с. 151), яку віддзеркалюють майже відсутні морфологічні категорії роду та числа; категорія відмінка не відображає його специфіки, оскільки притаманна й іншим іменним частинам мови; синтаксичні властивості числівників зазнали трансформації та нейтралізації. Усе це дало переконливі підстави дослідникові кваліфікувати числівник як своєрідний клас слів, що перебуває на частиномовній морфологічній периферії.

Прислівники вирізняють на тлі інших частиномовних класів передусім їхні синтагматичні особливості. Цей лексико-граматичний розряд слів не має самостійного своєрідного семантичного забарвлення, оскільки його лексичне значення сформоване на тлі семантики прикметника, дієслова, числівника та іменника. Характерною рисою прислівників є те, що значення якості, кількості, процесу або предметності вступає в синтагматичний зв'язок із предикатом і внаслідок цього реалізує функцію ознаки ознаки. За таких умов прислівники становлять синтагматичний клас слів, спеціалізований на виконанні означальної функції щодо предикатів. Інші частини мови, переходячи в клас прислівників, у різний спосіб нейтралізують свої синтаксичні та морфологічні властивості й набувають периферійного статусу у структурі речення або словосполучення. Перебуваючи в периферійній позиції щодо предиката, прикметники, числівники, дієслова та іменники вступають у синтаксичні зв'язки та семантико-синтаксичні відношення з предикатом, що зумовлює актуалізацію категорійного значення прислівника — значення ознаки ознаки (Вихованець, 1988, с. 17, 153—156).

Слова, що належать до певних частин мови, у флективних мовах (навіть непохідні одиниці) переважно мають мінімально двоморфемну структуру. В українській мові іменник і дієслово, а також прикметник і числівник чітко протиставлені прислівнику як незмінній частині мови. Для змінюваних частин мови характерна наявність кореневої морфеми — ви-

разника лексичного значення та релятивної кінцевої морфеми—флексії — засобу вираження синтаксичних зв'язків і семантико-синтаксичних відношень. Унаслідок нейтралізації кінцева релятивна морфема прислівника втратила словозмінну функцію та набула статусу дериваційного суфікса. Для цього лексико-граматичного класу типовими є дериваційні морфеми, які засвідчують їхню похідність від слів інших частин мови.

На думку І.Р. Вихованця, займенникові слова, попри наявність додаткових семантичних характеристик (вказівну функцію, опосередковану співвіднесеність із предметами та явищами дійсності) та синтаксичних особливостей (окрім внутрішньої, реалізованої в межах речення формально-синтаксичної та семантико-синтаксичної функцій, їм властива також зовнішня синтаксична функція — слугують засобом зв'язку речень у тексті), не формують окремого частиномовного класу. Дублюючи семантичні, синтаксичні і морфологічні ознаки інших частиномовних класів слів, «вони можуть лише «претендувати» на роль складника (підкласу) усередині чотирьох частиномовних класів — іменника, прикметника, числівника і прислівника» (Вихованець, 2004, с. 18).

Службові слова та вигуки мовознавець позбавив частиномовного статусу. На його аргументоване переконання, саме відсутність самостійного лексичного значення, особлива морфемна структура, специфіка функціонування та внутрішні розрізнявальні ознаки відмежовують прийменники, сполучники, зв'язки, частки й вигуки від п'яти частиномовних класів слів. Це вможливило кваліфікацію службових слів як слів-морфем, а реченневих утворень на зразок вигуків — як слів-речень (там само, с. 19).

Службові слова як аналітичні синтаксичні морфеми у взаємодії із синтетичними граматичними морфемами репрезентують граматичну організацію української мови. Натомість вигуки із властивою їм морфологічною нечленованістю, емоційною виразністю, інтонаційною виокремленістю та орієнтацією на сферу мовлення посідають периферійне місце у структурі речення.

Отже, запропонований граматистом гетерогенний підхід до розподілу лексико-граматичних розрядів слів дав змогу відмовитися від традиційної однорівневої системи частин мови на користь ієрархічної моделі. У межах цієї моделі диференційовано п'ять класів повнозначних слів (із центральною роллю іменника і дієслова й периферійним статусом прикметника, числівника та прислівника), нечастиномовні службові слова-морфеми (чотири різновиди аналітичних синтаксичних морфем із різними функціями: прийменники, сполучники, частки, зв'язки), а також нечастиномовні слова-речення (вигуки-речення, звуконаслідувальні слова-речення та частки-речення).

З опертям на концепцію п'ятикомпонентної системи частин мови І.Р. Вихованець виокремив п'ять типів транспозиції: субстантивацію (перехід в іменники), вербалізацію (перехід у дієслова), ад'єктивацію (перехід у прикметники), адвербіалізацію (перехід у прислівники), нумералізацію (перехід у числівники) (там само, с. 26—28). Зважаючи на те, що процеси субстантивації, вербалізації, ад'єктивації, адвербіалізації та нумералізації мають підґрунтям конкретний вихідний фонд частиномовних одиниць,

він виділив їхні різновиди: відіменникові, віддієслівні, відприкметникові, відприслівникові й відчислівникові — у контексті п'яти зазначених типів транспозиції (Вихованець, 1997, с. 58). Транспозиційні процеси можуть виходити і за межі слів. За спостереженнями мовознавця, такі транспозиції ілюструють перетворення повнозначних частин мови на елементи нечастини мовного, тобто нижчого, ієрархічного рівня — аналітичні синтаксичні морфеми, зокрема прийменники, сполучники та частки (там само).

Замість узвичаєного двобічного (синтаксичного і морфологічного) переходу в системі частин мови І.Р. Вихованець запропонував науково обгрунтовану й аргументовану виважену триступеневу (синтаксичну, морфологічну і семантичну) концепцію частиномовних взаємопереходів, зацентрувавши на пріоритетній ролі синтаксису у транспозиції частин мови та в їхніх семантико-синтаксичних модифікаціях.

Початок частиномовного переходу дослідник пов'язав з уживанням слова в не типовій для нього синтаксичній позиції. За такого функційного зсуву змінені синтаксичні параметри слова можуть набути морфологічного закріплення або семантичного переосмислення, що зумовлює формування нових частиномовних ознак. Отже, кожен ступінь транспозиції віддзеркалює різний рівень закріплення нових ознак у слові — від ситуативного використання в певній синтаксичній ролі під впливом функційних потреб до глибших морфологічних змін і семантичних зрушень.

І.Р. Вихованець також розмежував неморфологізовані і морфологізовані синтаксичні зміни, повні і неповні морфологізовані зміни в системі частин мови. Зміни, що виникають у процесі переходу слова з однієї частини мови в іншу і не відображені в його формальній структурі морфологічними показниками, кваліфікував як неморфологізовані синтаксичні зміни; а зміни, за яких міжчастини мовний перехід супроводжує закріплення відповідних морфологічних показників, що формально репрезентують цей перехід, зарахував до морфологізованих синтаксичних змін.

Морфологізовані зміни репрезентовані у двох різновидах: 1) неповні морфологізовані зміни; 2) повні морфологізовані зміни. Неповні морфологізовані зміни оформлені засобами тієї самої, тобто вихідної, частини мови, або морфологізовані в межах вихідної частини мови; вони не передбачають переходу до іншого граматичного класу, а відбуваються всередині вихідної частиномовної системи, тому належать до морфологізованих змін першого (початкового) порядку. Повні морфологізовані зміни, на відміну від неповних, оформлені морфологічними засобами тієї частини мови, до якої відбувається перехід, тому мовознавець назвав їх морфологізованими змінами другого (завершального) порядку (Вихованець, 2004, с. 26—28).

За спостереженнями І.Р. Вихованця, іноді деякі лексико-граматичні класи слів, яким притаманний двоступеневий (синтаксичний і морфологічний) перехід, можуть зазнавати також третього, семантичного, ступеня, що завершує процес частиномовної транспозиції. «Нова для вихідної частини мови синтаксична позиція, морфологізація цієї позиції зумовлюють поступове «вростання» деривата у новий для нього семантико-граматичний

клас. Відбуваються різні семантичні нашарування на дериват, зближення з ядром іншого лексико-граматичного класу, внаслідок чого дериват стає позначенням іншого порівняно з вихідним лексичним значенням денотата» (там само, с. 27).

Взаємоперехід у системі частин мови на тлі п'ятикомпонентної частиномовної концепції постає як зумовлений комунікативними потребами триступеневий процес, що зреалізований на синтаксичному, морфологічному та семантичному рівнях. Відповідно до розмежування трьох базових ступенів частиномовних переходів — синтаксичного, морфологічного й семантичного — та концепції п'ятикомпонентної системи частин мови, підґрунтям якої слугували семантичні, морфологічні та синтаксичні критерії, І.Р. Вихованець виокремив такі основні різновиди транспозиції: 1) синтаксичну, морфологічну та семантичну субстантивізацію; 2) синтаксичну, морфологічну та семантичну вербалізацію; 3) синтаксичну, морфологічну та семантичну ад'єктивізацію; 4) синтаксичну й морфологічну адвербіалізацію тощо.

Отже, проблема частиномовної класифікації, як і багато інших дотичних до неї суперечливих і непослідовно потрактованих у традиційному мовознавстві питань теоретичної граматики, була успішно розв'язана на нових засадничих принципах з опорою на функційно-категорійний підхід. Відійшовши від узвичаєної класифікації частин мови, І.Р. Вихованець запропонував оригінальну, науково вивершену, логічно впорядковану концепцію частин мови, вибудовану в національно-культурних вимірах, яку розвинули і поглибили в численних студіях його учні та послідовники.

ЛІТЕРАТУРА

- Вихованець І.Р. (1988). *Частини мови в семантико-граматичному аспекті*. Київ: Наукова думка.
- Вихованець І.Р. (1997). Різновиди транспозиції. *Актуальні проблеми граматики* (с. 57—60). Кіровоград: КДПУ ім. В. Винниченка.
- Вихованець І., Городенська К. (2004). *Теоретична морфологія української мови*. Київ: Універс. вид-во «Пулсари».
- Вихованець І. (2012). Дієслівно-іменниковий граматичний тип української мови. *Українська мова*, 2, 3—10.
- Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Загнітко А.П., Соколова С.О. (2017). *Грамматика сучасної української літературної мови. Морфологія*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго.

Статтю отримано 11.01.2026

Статтю схвалено 19.03.2026

Статтю опубліковано 08.04.2026

REFERENCES

- Vykhovanets, I.R. (1988). *Parts of speech in the semantic-grammatical aspect*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
- Vykhovanets, I.R. (1997). Types of Transposition. *Current Issues in Grammar* (pp. 57—60). Kirovohrad: KDPU im. V. Vynnychenka (in Ukrainian).
- Vykhovanets, I., & Horodenska, K. (2004). *Theoretical Morphology of the Ukrainian Language*. Kyiv: Univers. vyd-vo "Pulsary" (in Ukrainian).

- Vykhovanets, I. (2012). The verb—noun grammatical type of the Ukrainian language. *Ukrainian language*, 2, 3—10 (in Ukrainian).
- Vykhovanets, I.R., Horodenska, K.H., Zahnitko, A.P., & Sokolova, S.O. (2017). *Grammar of modern Ukrainian literary language. Morphology*. Kyiv: Vydavnychiy dim Dmytra Buraho (in Ukrainian).

Received 11.01.2026

Approved 19.03.2026

Published 08.04.2026

Iryna Melnyk, Doctor of Sciences in Philology, Professor,
Professor in the Department of Ukrainian Language and Linguodidactics
Lesya Ukrainka Volyn National University
30-A Vynnychenko St., Lutsk 43005, Ukraine
E-mail: ira_melnyk_@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0001-5946-0261>

Teiana Masytska, Doctor of Sciences in Philology, Professor,
Professor in the Department of Ukrainian Language and Linguodidactics
Lesya Ukrainka Volyn National University
30-A Vynnychenko St., Lutsk 43005, Ukraine
E-mail: masytska@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-2375-1179>

THE CONCEPT OF PARTS OF SPEECH IN THE SCHOLARLY LEGACY OF I.R. VYKHOVANETS

The study analyzes I.R. Vykhovanets's morpho-syntactic concept of parts of speech through the lens of its evolution and theoretical integrity, based on the principles of heterogeneity and the interlevel nature of linguistic features. The main focus is on the theoretical foundations of interpreting the system of parts of speech, which is formed according to the principles of functional-categorical grammar.

Attention is drawn to the hierarchy of semantic, syntactic, and morphological criteria that determine the heterogeneous approach to classifying lexico-grammatical word classes. Language units are initially divided into four classes of parts of speech according to their inherent set of heterogeneous criteria: semantic in three dimensions, syntactic in a two-tier interpretation, morphological with consideration of the entire set of grammatical categories and paradigms, as well as logical and word-formation criteria as auxiliary ones.

The noun and the verb are characterized by a full set of features and are therefore assigned to the core of the parts-of-speech system; the adjective and the adverb, which lack certain features, are classified as belonging to the peripheral zone of parts of speech. Subsequently, the periphery of full-meaning words was also expanded to include a third morphological class — numerals, in view of their semantic specificity (initially, the scholar regarded numerals as lexical morphemes). Pronouns were not granted an independent part-of-speech status, since they duplicate the semantic, syntactic, and morphological features of other parts-of-speech classes; instead, they were interpreted as nominal, adjectival, adverbial, and numeral subclasses.

Prepositions, conjunctions, particles, and copulas were placed outside the category of words proper and were assigned the status of functional words-morphemes. Sentence-interjections, onomatopoeic sentence-words, and particle-sentences were classified as non-part-of-speech sentence-words.

Within the framework of the five-component system of parts of speech, five types of transposition were distinguished: substantivation, verbalization, adjectivization, adverbialization, and numeralization.

Keywords: *functional-categorical grammar, heterogeneous classification, parts of speech, noun, verb, adjective, numeral, adverb, analytic syntactic morphemes.*

<https://doi.org/10.15407/ukrmova2026.01.060>
УДК 811.161.2:802.82'04(03)

Ю.В. ОСІНЧУК, кандидат філологічних наук, старший дослідник,
старший науковий співробітник відділу української мови
Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
вул. Козельницька, 4, м. Львів, 79026
E-mail: osinchuk@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-4045-1044>

ЛЕКСИКА УКРАЇНСЬКИХ ГРАМОТ XIV СТОРІЧЧЯ У «СЛОВАРЕ ДРЕВНЕРУССКОГО ЯЗЫКА (XI–XIV ВВ.)»

У статті проаналізовано лексику українських грамот XIV сторіччя, залучених до джерельної бази «Словаря древнерусского языка (XI–XIV вв.)». Установлено, що мовний матеріал українського походження в ділових текстах інтерпретовано як складник російської мовної традиції. Виявлено, що грамоти XIV сторіччя суттєво поповнюють реєстр цього словника; у низці багатозначних слів окремі значення або підзначення витлумачено винятково на підставі українських ділових текстів, а перші фіксації деяких лексем репрезентовано тільки матеріалами грамот. З'ясовано, що грамоти XIV сторіччя засвідчують сформованість найважливіших українських мовних рис, які в цей період уже чітко вирізняють українську мову як окрему лінгвальну систему у слов'янському світі, а отже, унеможливають їх трактування як давньої російської лексики.

Ключові слова: грамоти XIV сторіччя, лексика, мовні риси, реєстрове слово, історичний словник.

У сучасному українському мовознавстві актуальним і надалі є опрацювання різночасових українських писемних текстів¹. Серед пам'яток української мови особливо цікавлять дослідників джерела періоду Русі до XIV сторіччя, що їх здебільшого через різні об'єктивні та суб'єктивні

¹ На сьогодні методом метаграфування (а також факсимільного видання) опубліковано значну кількість різножанрових українських писемних джерел, оригінали яких зберігають не лише в Україні, а й поза її межами (Італія, Польща, Франція, Австрія, США, Росія та ін.). «Систематичну працю над опублікуванням українських писемних пам'яток розпочато в Академії наук 1958 р. з постанов IV Міжнародного з'їзду славістів (Москва), який першорядним завданням славістики про-

Цитування: Осінчук Ю.В. (2026). Лексика українських грамот XIV сторіччя у «Словаре древнерусского языка (XI–XIV вв.)». *Українська мова*, 1 (97), 60–75. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2026.01.060>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2026. Статтю опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

чинники зберігають у російській державі й іменують як «спільноруські» (рос. «общерусские») пам'ятки.

Грунтовне вивчення джерельної бази російських історичних словників, зокрема «Словаря древнерусского языка (XI—XIV вв.)» (далі — СДЯ) та «Словаря русского языка XI—XVII вв.» (далі — СлРЯ), виявило сотні різностильових та різножанрових давньоукраїнських писемних пам'яток XI—XIV сторіч: Збірник Святослава 1073 р., Життя Федора Студита XII ст., Життя Феодосія Печерського XII ст., Кормча Єфремівська XII ст., Рязанська кормча 1284 р., Сказання про Бориса і Гліба XII ст., Руська правда 1280 р., Хроніка Георгія Амартола XIII/XIV ст., Палея 1406 р., Троїцький збірник кін. XIV ст., Лаврентіївський літопис 1377 р., Іпатіївський літопис бл. 1425 р. тощо², що стали об'єктом лексикографічного опису російських мовознавців. Тривалий час ці дослідження використовували для обґрунтування концепції про Русь як російську державу, яка нібито об'єднувала «три братні народи», визнаючи провідну роль саме росіян (Лукінюк, 2012, с. 127—128). В.М. Мойсієнко відзначав, що «загалом російські науковці-гуманітарії вже понад 200 років проводять «спеоперацію» з поширення викривленої російської історії у світі. Вони послідовно нав'язують світовій гуманітаристиці міф про спільну до XIV ст. для українців, росіян і білорусів давньоруську народність, давньоруську культуру, мову і писемність, а деякі з них, зокрема А. Турилов, подовжують його навіть на XV ст.» (Мойсієнко, 2025, с. 51). Це, з одного боку, створює штучну видимість історичної тяглости російської мови й писемности від Руси до сучасної РФ, а з іншого, — перетворює українську та білоруську мови й культури на «вторинні», «діалектні» або «пізніші відгалуження».

Застосований у СДЯ підхід щодо залучення як джерел словника «переважно писемних пам'яток давньої Руси до епохи формування сучасних східнослов'янських народів і мов»³ (СДЯ I, с. 7) (підкреслення наше. — Ю.О.) ігнорує виразні українські риси, зафіксовані в текстах уже від XI сторіччя, і фактично заперечує право українців на власну мовну генезу, відсуюючи початок формування української мови на кілька сторіч пізніше, ніж

голосив формування джерельної бази історичних досліджень слов'янських мов. 1961 року започатковано першу в україністиці власне лінгвістичну джерелознавчу серію *Пам'ятки української мови*. Відбір писемних джерел для публікування в цій серії був детермінований потребою повного представлення в джерельному матеріалі: 1) різних хронологічних зрізів розвитку української мовної системи; 2) її географічних (діалектних) варіантів; 3) стильових та жанрових зрізів української літературної мови (Пуряєва, Коца, Бабенчук, 2022, с. 54).

² В Інституті мовознавства ім. О.О. Потебні АН УРСР у 80-х роках ХХ ст. було започатковано роботу над «Словником старослов'янської мови східнослов'янської редакції XI—XIII ст.», а 1987 року в Києві опубліковано його проспект (ССМ-СР проспект), до списку джерел якого ввійшло 93 пам'ятки зазначеного періоду, зокрема: 49 Євангелій, 8 Апостолів, Апокаліпсис, 13 Псалтирів, 10 Паремійників, 2 кормчі, 7 службників, 3 уривки (Коца, Пуряєва, 2025, с. 9).

³ Тут і далі переклад цитатного матеріалу — наш (Ю.О.).

це було насправді. З огляду на це в сучасному мовознавстві дедалі гостріше постає питання про коректність мовної атрибуції джерельного матеріалу. Проблема полягає не лише в інтерпретації окремих лексем, а й у принципах формування самого реєстру словника, який уможливорює залучення різноареальних мовних явищ до умовно «спільного» фонду.

Мета нашої статті — схарактеризувати лексику староукраїнських грамот, уведено до реєстру російських історичних словників, зокрема до СДЯ; з'ясувати принципи її лексикографійної інтерпретації і мовної атрибуції; оцінити внесок цього матеріалу у формування реєстру та семантичної структури словника.

Зауважимо, що українські грамоти зазначеного періоду вже були об'єктом вивчення мовознавців, істориків, культурологів, адже документальний матеріал у них «доволі розмаїтий, відображає широку географію і пов'язаний з конкретними реаліями території та діяльності людей, які на ній жили і працювали» (Купчинський, 1997, с. 333).

Вивчивши детальніше тексти грамот, М.М. Пещак зазначила, що їх написано староукраїнською мовою «від імені польських королів, руських і литовських князів, молдавських господарів. В Україні грамоти писалися у Луцьку, Львові, Києві, Галичі, Коломиї, Турійську-Володимирському, Вільхівці, Острозі, Вільчі та ін.» (Пещак, 2007, с. 121).

Кожна з українських грамот має свою історію, і кожна грамота — це свідчення історії, культури й духовного менталітету українців. Цінність цих текстів для нас полягає насамперед у тому, що вони відбивають активну живу українську мову XIV сторіччя.

Джерельну базу СДЯ становлять 43 українські грамоти XIV сторіччя (СДЯ I, с. 9), опрацьовані за авторитетними вітчизняними виданнями, зокрема: «Українські грамоти. Том перший: XIV в. і перша половина XV в.» (Грамоти XIV—XV) та «Грамоти XIV ст.» (Грамоти XIV). Ці пам'ятки охоплюють різні функціональні типи — дарчі, підтвердні, купчі, жалувані, договірні, присяжні, розсудові, правові, розмежувальні (Кровицька, 2005, с. 42—43).

Із-поміж українських грамот ранньої фіксації досліджуваного періоду, залучених до списку джерел СДЯ, — «Грамота великого князя литовського Кейстута та його брата волинського князя Любарта торунським купцям, після 1341 р.» (СДЯ I, с. 33), а серед останніх текстів назвемо такі: «Купча грамота львівського воєводи Мацини на село Шидлов і дворище Жаворонковича, придбані паном Ключом у Ходора Шидловського, 1400 р.» (СДЯ I, с. 40); «Присяжна грамота стародубського князя Олександра Патрикійовича на вірність (у разі смерті Вітовта) королеві Ягайлу і Короні польській, 1400 р., 31 грудня» (СДЯ I, с. 40); «Грамота вкладна Лук'яна Шуби Лаврашівському монастиреві на землю та угіддя, XIV ст.» (СДЯ I, с. 40) та ін.

Зазначимо, що лексикографійне опрацювання мови грамот XIV сторіччя виконували укладачі «Словника староукраїнської мови XIV—XV ст.»

за редакцією Л.Л. Гумецької (ССУМ^{14–15}; СДЯ I, с. 9)⁴. До цього лексикону залучено, наприклад, такі тексти: «Жалувана грамота польського короля Казимира Великого слугі своєму Івану на дворище Занево і Микитино з угіддями у Перемишльській волості, п. 1349» (ССУМ^{14–15} 1, с. 24); «Договірна грамота литовсько-руських князів Явнута, Кейстута, Любарта, Юрія Наримонтовича і Юрія Коріатовича з польським королем Казимиром Великим та мазовецькими князями Зимовитом і Казимиром, 1352 р.» (ССУМ^{14–15} 1, с. 24); «Купча грамота Петра Радціовського у Анни Радивонкової на землю з млином, корчмою і половиною ставу, 1359 р.» (ССУМ^{14–15} 1, с. 24), «Продажна грамота Хоньки Васкової, жінки Дядьковича, на Калеників монастир протодиякону Івану Губці та його братові Ходору, 1378 р.» (ССУМ^{14–15} 1, с. 24); «Дарча грамота Чурили Бродовського князю Федору Даниловичу та його дітям на село Бродово, 1385 р.» (ССУМ^{14–15} 1, с. 24); «Жалувана грамота короля Ягайла слугі Ходку Чемеричу на села Надієво і Кропивники, 1399, 1 жовтня» (ССУМ^{14–15} 1, с. 26) та ін.

Після назви кожної грамоти у списку джерел СДЯ у квадратних дужках подано скорочену назву видання, з якого взято джерело, номер грамоти в цьому виданні та рік створення пам'ятки, а в умовних скороченнях також зазначено ремарки, що засвідчують південно-руське чи західно-руське походження тексту, напр.:

• Гр 1368 (ю.-р.) — Грамота купчая львовского местича Ганька Сварца Олешке Малечковичу на село Ширцу, 1368 г. Хран.: ВСз. Изд.: Розов, № 8. [Пешак, № 21: 1 января 1368 г.] (СДЯ I, с. 35);

• Гр ок. 1392 (4, з.-р.) — Грамота поручная князей и бояр западно-руских кн. Скиргайлу за Гридка Константиновича, ок. 1392 г. (Розов) или до 1392 г. (АЮЗР I, № 2; Срезневский, 1882, ст. 270). Хран.: ЦГАДА. Изд.: Розов, № 25. [Пешак, № 54] (СДЯ I, с. 38);

• Гр 1399 (1, ю.-р.) — Грамота жалованная польского короля Владислава Ягелла своему слуге Ходку Чемеричу на села Надееево и Кропивники, 1 октября 1399 г. Хранилась в архиве кн. Сангушков в Словуте. Изд.: Розов, № 32. [Пешак, № 79] (СДЯ I, с. 39).

Залучення такого масиву актового матеріалу мало б забезпечити репрезентацію живої мовної стихії тогочасних українських земель, проте укладачі СДЯ потрактували ці явища лише як зародкові. Зокрема, у передмові зазначено, що грамоти XIV сторіччя «відображають деякі риси староукраїнської та старобілоруської мов, які [тільки] формуються» (СДЯ I, с. 9). Таке твердження штучно звужує статус староукраїнської мови, подаючи її не як сформовану систему, а як перехідний етап у межах уявної «давньоруської» цілісності.

⁴ «До Лексичної картотеки цього словника увійшло майже 1000 пам'яток світського характеру, написаних староукраїнською мовою. Незважаючи на їхнє територіальне походження, для створення картотеки брали для розписування суцільні тексти, серед яких: переклад статуту Казимира III, описи замків, люстрації земель, грамоти, а також окремі написи зібрані з різних артефактів» (Кровицька, Осінчук, 2021, с. 269).

З огляду на це проаналізуємо детальніше місце й роль українських грамот XIV сторіччя у структурі СДЯ та принципи їх лексикографічного представлення. Це дасть змогу з'ясувати, як такий репрезентативний корпус текстів інтерпретовано в межах концепції «спільности».

Насамперед зазначимо, що в опублікованих томах СДЯ зафіксовано низку лексем з українських грамот, які поповнюють його реєстр. Водночас аналіз джерельної бази свідчить, що деякі з них у словникові представлено лише одиничними ілюстраціями, причому взятими винятково з українських джерел, напр.:

• **вѣдомость** 'достовірність': то есмо оучинили с паны радами нашими за его вѣрныи послоуги и на лѣпшоую вѣдомость печ(т) нашуо казали есмо привісити. Гр 1383 (ю.-р.) (СДЯ II, с. 289);

• **вѣновати** 'передати дружині у власність грошову суму або частину майна': свѣдую то своимъ. листомъ... иже пришедь. передъ насъ. панъ гервасъ. и вѣноваль. и оправиль. своєю женѣ варварѣ сто гривень на своємъ селѣ... на своєю вотнинѣ. Гр 1398 (1, ю.-р.) (СДЯ II, с. 294—295). Ідентичну цитату подано у СлРЯ (СлРЯ 2, с. 76);

• **вѣчистыи** 'віковичний, споконвічний': се та князь гаріа холмьскіи... по см̄рти с̄на моєго княза семена придали єсмо к ц̄ркви б̄жои преч(с)тои б̄гом̄тре на б̄гомоле вечистое села стригово слепче космово. Гр 1376 (ю.-р.) (СДЯ II, с. 308); пор.: **вѣчистый** (СлРЯ 2, с. 131);

• **головьныи** 'головний, старший за становищем': и ѣще к тымъ. Бекгичъ. и Турдучакъ. Берди. Давыдъ Тикна. головнии. мои были слуги. и тии стали намъ ворогъ. Гр 1393 (1, ю.-р.) (СДЯ II, с. 349);

• **договорити** 'договоритися, укласти договір': азъ панко. слуга. королевъ. та(к) есмь. оумолвилъ. и договориль со княземъ скиригаиломъ. и срокъ есмь. оучиниль. Гр 1387 (2, з.-р.) (СДЯ III, с. 33);

• **доконатиса** 'стати, відбутися, мати місце': а доконалоса тоє дѣло, оу годѣ (!) лучици. в н̄длю. Гр 1388 (2, ю.-р.) (СДЯ III, с. 38);

• **докторъ** 'учений ступінь, доктор': на то жъ дали есмы сю грамоту... а при томъ были ч̄сныє люди, панъ х̄рщн̄ко зегловьскіи и докторъ с̄тославъ. Гр 1387 (1, з.-р.) (СДЯ III, с. 39);

• **дѣльница** 'частина спадщини, маєтку, уділ': а пришедъши предъ наше обличье. и передъ земланы. панъ вольчко... и с пани ходьковою женою. и съ єѣ дѣтьми. и затемъ єѣ клюсомъ. поєдналис(а). о села вшитка. о дѣльницю. ш(т)дѣлили вольчка ш(т) себе. Гр 1393 (4, ю.-р.) (СДЯ III, с. 162) тощо.

У словникові зафіксовано чимало реєстрових слів, до яких подано по дві, три, чотири й більше ілюстрацій, знову ж таки лише з українських грамот, напр.:

• **городъ** 'укріплене місце з оборонними спорудами, город': тогда городо на(ш) галичъ. ис тою волостию. Гр 1388 (1, ю.-р.); коли бы. которыи неприатель своєю силою облогло. тото исныи город(д) галичъ. Гр 1388 (1, ю.-р.); пак ли бы тото исныи. городо силою оузато. а мы оужды имае(мо) ты исныи д̄ тисачи рублиі имо воротити. исполна. Гр 1388 (1, ю.-р.) (СДЯ II, с. 392);

• **вѣрность** ‘вірність’: голдованіє и вѣрность. и послушьство. Гр 1388 (2, ю.-р.); со вси(м) своими землами и гро(д). з боары и с людьми. вѣрность праваа. и неизрушистаа. слюби(л). Гр 1388 (2, ю.-р.); королицы польской. и ихъ дѣтемь. и корунѣ польской. голдовали єсмо вѣрно и право. неизруженою вѣрностью. Гр 1388 (4, ю.-р.); наша присага. и наша вѣра... чистаа вѣрность, и полна, будемь держа(т). тому истому королеви. Гр 1388 (4, ю.-р.) (СДЯ II, с. 302);

• **дѣднина** ‘власність, успадкована від діда, дідизна’: купиль пань петрашь дѣдицтво в аньны радивоньковоѣ дѣднину єє. Гр 1359 (ю.-р.); и продалъ пану клюсови. свою дѣднину. на іма шидловъ. Гр 1400 (1, ю.-р.) (СДЯ III, с. 151);

• **дѣдичство** ‘власність, одержана у спадок, спадщина’: хочеть ли самъ король заплатити за нь. а его дѣдичство собѣ оузати. Гр 1350 (1, ю.-р.); купиль пань петрашь дѣдицтво в аньны радивоньковоѣ. Гр 1359 (ю.-р.); коупиль пань петръ радцѣовьскіи. дѣдицтво пнекольтъ оу шюлжичювъ оу хлипла. Гр 1366 (2, ю.-р.); коупиль пань ганько... в олешка... дѣдичство на щирку. Гр 1368 (ю.-р.) (СДЯ III, с. 151);

• **замѣнити** ‘замінити’: воленъ продати. воленъ замѣнити тако доброму тако єсть самъ. Гр 1378 (1, ю.-р.); воленъ продати. воленъ, замѣнити. воленъ кому ѡ(т)дати. Гр 1391 (ю.-р.); волѣнь продати. замѣнити. Гр 1394 (ю.-р.); тогды има то село замѣни(т). продати. тако доброму, ако и самъ. Гр 1399 (1, ю.-р.) (СДЯ III, с. 328) тошо.

Наведені приклади підтверджують, що українські грамоти — не лише джерело ілюстрування, а єдина фактична підстава для лексикографічної фіксації деяких реєстрових одиниць чи значень. Попри їх загальну кваліфікацію як «давньоруських» такі лексеми не мають відповідників у пам’ятках інших ареалів, що заперечує їх належність до уявного «спільного» фонду.

Часто у словникові окремі значення багатозначних слів підтверджено лише ілюстраціями з українських грамот. У такий спосіб укладачі СДЯ поширили семантичні особливості лексем, притаманні саме українському ареалу XIV сторіччя, на весь «загальноруський» мовний простір. Це спричинило неточність у висвітленні мовної ситуації: питомі українські значення постали не як самобутні регіональні явища, а як складники штучної давньоруської єдності. Наприклад, до реєстрового слова **вѣстоупатиса** подано 5 значень, перше з яких ‘входити кудись, вступати в межі чогось’ представлено лише цитатами з українських грамот, пор.: как не вѣстоупатиса на ту землю, што кна(з) костантинъ да(л) местерю... съ своею грамо(т) и съ печатью. Гр 1264 (з.-р.); бискупъ имеет ловити. на своей половинѣ. а викгаилови са оу таа ловишча. не оуступати. Гр 1398 (3, з.-р.) (СДЯ II, с. 222). Див. ще такі словникові статті полісемійних слів:

• **выйти** 4. ‘пройти, закінчитися (про час)’: А пса(н) оу полоцку оу четвергъ, четвертоѣ недли поста. Марга. оу шестыи (днї) по божье(м) наротемь [так!] вышло. лѣ(т). тиса(ч). и четыри ста. безъ ѡдино(г) лѣта. Гр 1399 (4, з.-р.) (СДЯ II, с. 243);

• **вѣданиє** 3. ‘повідомлення’: коли есмь первое сѣлъ на цѣрскомъ столѣ тогда есмь. послалъ былъ к вамъ Асана и Котлубугу. вамъ дати вѣданиє. Гр 1393 (1, ю.-р.); Мы великий кнѣзь витовтъ даемъ вѣданье всѣмъ. кто на сеи листъ оуозреть или слышитъ. Гр 1399 (2, з.-р.) (СДЯ II, с. 287);

• **господарь** 2. ‘титул верховного правителя’: а што ко(л) ш(т) кого оуслышу. на господара нашего. лихо или добро того... оутаити господара нашего велико(г) корола. Гр 1386 (3, ю.-р.) (СДЯ II, с. 366);

• **госпожа** 3. ‘титул великої княгині, королеви’: велебному. г(с)пдрю... и тѣ (ж) велебной г(с)жи адвизѣ. королици польской. Гр 1388 (4, ю.-р.) (СДЯ II, с. 371);

• **копа** 1. ‘одиниця лічби’: А пить могоричь оу быбицкого оу домоу за копу грошии. Гр 1359 (ю.-р.); даль, имъ панъ ватсѣвъ .̄. копъ гро(ш) вѣсного срѣбра. Гр 1370 (ю.-р.); а к тому дворище жаворонковича. тѣ естъ продалъ, за .̄. копъ. русскихъ. безо дву копу. Гр 1400 (1, ю.-р.) (СДЯ IV, с. 262) тощо.

У низці словникових статей першу фіксацію лексем автори виконали винятково за матеріалами грамот. Застосована у СДЯ модель лексикографійного опрацювання джерел спрямована на штучне розширення хронологійних меж російської мови: залучення українського матеріалу XIV сторіччя створює ілюзію її неперервної тяглости від давньоруської доби.

У такому разі для первинної ілюстрації слова укладачі іноді подали два або більше прикладів з українських ділових текстів, як-от:

• **выкупити** ‘викупити’: а рокъ ш(т) спсва днѣ. а до спсова днѣ. аже не выкупить его на тотъ рокъ, имѣеть держати то село. опать до другого року. Гр 1386 (1, ю.-р.) (СДЯ II, с. 244);

• **верхънии** ‘який знаходиться вгорі за течією річки’: а и юще даль юсмь юму. ловища оуюноваа што изьбищного перевоза поперекъ вольшины. верхънии конецъ. шбѣздомъ. Гр после 1349 (ю.-р.) (СДЯ II, с. 270);

• **вѣра** ‘вірність, чесність’: а мы слубоуемо ему. при нашеї вѣри. и е брату роману, и него дѣте(м). тѣхо .̄. тисачи рубліи. воротити исполна. Гр 1388 (1, ю.-р.); наша присага. и наша вѣра и чѣтъ. Гр 1388 (4, ю.-р.); тому истому королеви... слубуємъ держати. цѣлюю правду и чиста вѣра. с наши(м) дѣтми и с наши(м) послѣдки. Гр 1388 (6, ю.-р.) (СДЯ II, с. 299);

• **жаловати** 2. ‘зглянутися, змилюватися’: а жалова(л) ма кна(з) скирикгаило. тоє серебро. принести. Гр 1387 (2, з.-р.); г(с)дрь. нашъ, мильи. бра(т). и его кролеваа. бѣе. мѣсти. адвига. жаловали ма. и дали ми. землю. Гр 1393 (2, ю.-р.); про то. слубую. и слубили есмо. нашему. г(с)дрю. кролю. влодиславу... служити. вѣрну. быти. и послушну с тымъ, со всѣмъ, чи — ма жаловали. Гр 1393 (2, ю.-р.) (СДЯ III, с. 231).

Зауважимо, що в опублікованих томах СДЯ важливе значення мають слова з українських грамот, які не властиві російській мові, проте активно функціують в українській, напр.:

• **глинарь** ‘той, хто обмазує глиною хату’: А глинарюмъ што лѣпѣли около дому... њмъ даваль, то шистъ гривень платиль юсмъ. Глинарюмъ. Гр 1386—1418 (ю.-р.) (СДЯ II, с. 329);

• **кожьныи** ‘кожний’: мы велики(и) князь витовтъ ведомо чини(м) кожномуу добромуо кто коли на се(і) листь позри(т). Гр 1383 (ю.-р.) (СДЯ IV, с. 236);

• **млинь** ‘млин’: ана продала... поль става и со млиномъ и съ коръчмоу и землеу и съ з дворищи и со всѣмъ што коли шѣа њѣ прислушало. Гр 1359 (ю.-р.); што жь былъ. братъ нашъ кна(з). Юрьи. Корьатови(ч). придалъ млинь. къ цркви... то и мы. князь. Олежанъдро. потверживаемъ. того своимъ. листомъ. Гр 1375 (ю.-р.); мы князь. Олежанъдро... дали њсмо на вѣки тои млинь и мѣсто. оу млина къ цркви... а кого. коли. исыпрачютъ. людии. к собѣ. оу томъ мѣстѣ. оу млина. тыѣ люди далъ њсмъ имъ. со всѣмъ, правомъ. Там же; а ко млину. граница. горѣ. Смотричемъ. до мосту, а доловъ Смотричемъ. што дуброва, межи Ходорковымъ селомъ тоѣ дубровы. половина. ко млину. Там же; оуздала њсть. тотъ мунастырь... со всѣмъ объѣздомъ. и со всѣми границами... и з болоты. и съ рѣками. и со млиномъ. и сычемъ. и с колодаземъ. Гр 1378 (2, ю.-р.) (СДЯ IV, с. 553);

• **свѣдокъ** ‘свідок’: а на то свѣдоци панъ мартинъ воевода, панъ олешко ганчиньский. Гр 1386 (1, ю.-р.) (СДЯ II, с. 257);

• **тесла** ‘столяр’: приухаль клепахъ на стго ѡкуба днѣ днѣ. лежалъ призираа тоѣ роботы, коли имѣлъ .ї̄. тесль. на недѣ(л). а коли .с̄. тесль. а то на каждую недѣлю, каждому тесль, даваль... њсти и пити. Гр 1386—1418 (ю.-р.) (СДЯ XIII, с. 518) тощо.

Прикметно, що у СДЯ задекларовано принцип діяхронної тотожності слів і морфем, згідно з яким реєструю одиницю подано у формі, що відображає фонемний склад найдавнішого періоду (СДЯ I, с. 10—11). Свою відмову від диференціації джерел укладачі обґрунтували тезою, що хоч ретроспективно в діалектному різноманітті й «неважко побачити особливості російські, українські чи білоруські», проте для XIII—XIV сторіч цього нібито «робити не можна», оскільки тогочасні діалектні зони «не збігаються з майбутнім мовним членуванням східних слов'ян» (СДЯ I, с. 8).

Однак аналіз ілюстративного матеріалу свідчить про зворотне: така методологія настановою свідомо ігнорує зафіксовані в українських текстах питомі фонетичні та графічні особливості [в одній словниковій статті об'єднано всі морфологічні, графічні, фонетичні, діалектні варіанти (СДЯ I, с. 11)]. Зокрема, до реєстру не введено варіантів, що відбивають чергування *в//у* на початку слова; сплутування *е—ѣ*; м'який *и*; приставний *в*; відпадіння початкового *г* чи сплутування ненаголошених *о—у*. Це дає підстави вважати, що ігнорування фонетичної та графічної варіантності в реєстрових словах — не наукова потреба, а спосіб приховати належність лексем до української писемно-мовної спадщини. Застосований принцип «тотожності» фактично нівелює ареальну специфіку матеріалу, уніфікуючи його в межах абстрактної «давньоруської» системи, яка штучно підпорядкована нормам майбутньої російської мови.

Зазначимо, що такий підхід істотно відрізняється від принципів укладання ССУМ^{14–15} ⁵, у якому ці варіанти системно запроваджено до реєстру, напр.:

• **въноукъ** ‘внук’, в ілюстрації варіант **оунукъ**: а в то не надобѣ оуступатиса ни оунукумъ ѣѣ. ни племению ѣѣ. Гр 1359 (ю.-р.) (СДЯ II, с. 186); пор.: (ССУМ^{14–15} 2, с. 478);

• **въръный** ‘вірний’, в ілюстрації — **върныи**: и кору(н) польской, върное послу(ш)ство держа(т). подѣ присагою и по(д) ч(с)тью. Гр 1388 (6, ю.-р.) (СДЯ II, с. 302); пор.: (ССУМ^{14–15} 1, с. 231);

• **господаревъ** ‘який стосується господаря, верховного правителя’, в ілюстрації — **осподаревъ**: а не испра(ви)ва. судить намъ бѣ. и честны(и) кр(с)ть. и усподарева казнь и гроза. Гр 1386 (3, ю.-р.) (СДЯ II, с. 366); пор.: (ССУМ^{14–15} 2, с. 96);

• **граница** ‘границя’, в ілюстраціях — **граница**: а ко млину. граница. горѣ. Смотричемъ. до мосту. Гр 1375 (ю.-р.); а даль ѣсмь юму на вѣки, и дѣтьмъ ѣго. со всѣмъ обѣздомъ. и со всѣми границами. тако из вѣка слуша к тои пустынѣ. Гр 1378 (1, ю.-р.); оуздала ѣсть. тотъ мунастырь... со всѣмъ обѣздомъ, и со всѣми границами. и землею, и сѣножатями. Гр 1378 (2, ю.-р.); а тако вѣдка продалъ ѣсть. тако самъ держаль и землею. и сѣножатями... и со всѣми оужитки што му. прислуша оу бышкувъскуи граници. Гр 1391 (ю.-р.); дали есмо и даемъ, наше село... с полемъ, с бортоми. и сѣножатми. и с рѣками, со всѣмъ, оужиткомъ. како к нему, из вѣку, прислушало. старыми границами. Гр 1399 (1, ю.-р.); і з дубровами, і с пасиками. со всѣми границами. Гр 1400 (1, ю.-р.) (СДЯ II, с. 386); пор.: (ССУМ^{14–15} 1, с. 260);

• **въдомо** ‘відомо’, в ілюстраціях — **ведомо**: мы велики(и) князь витовтъ ведомо чини(м) кожному доброму кто коли на се(с) листь позри(т). Гр 1383 (ю.-р.); Слово Тахтамышево. къ Королеви Польскому. Ведомо даемъ. нашему бра(т). ажъ есмь сѣлъ, на столѣ... Гр 1393 (1, ю.-р.) (СДЯ II, с. 289); пор.: (ССУМ^{14–15} 1, с. 227);

• **добровольно** ‘за власним бажанням, добровільно’, в ілюстраціях — **добровольно, добровулно**: а продали и оуздали ѣму добровоулно. Гр 1366 (2, ю.-р.); продалъ ѣмоу добровольно. Гр 1368 (ю.-р.); а оу ставу радивоуньковѣ ловити сѣтью ѣму добровоулно. Гр 1366 (2, ю.-р.) (СДЯ II, с. 481); пор.: (ССУМ^{14–15} 1, с. 306);

• **въюновий** ‘в’юновий’, в ілюстраціях — **оуюновий**: придалъ ѣсмь ѣму узера рыбаа за днѣстромъ... а и ѣще даль ѣсмь ѣму ловища оуюноваа што избыищного перевоза. Гр после 1349 (ю.-р.) (СДЯ II, с. 286);

• **монастырь** ‘монастир’, в ілюстрації — **мунастырь**: продала есть. тотъ мунастырь. Гр 1378 (2, ю.-р.) (СДЯ II, с. 22);

⁵ «Словник староукраїнської мови XIV—XV ст.», як зазначав Л.М. Полюга, «має важливе загальнослов’янське наукове і культурне значення, бо подає не лише семантику слів, варіанти термінів, виражених одним словом чи словосполученням, вперше так широко характеризує синтаксичні функції службових слів, а і перелічує всі фонетичні та графічні варіанти слів, які можна використовувати при вивченні історичної фонетики української мови» (Полюга, 2000, с. 196).

• **озеро** ‘озеро’, в ілюстрації — **возеро**: нашу печѡ(т). привѣсили есмо. оу возера. оу круды. Гр 1400 (1, ю.-р.) (СДЯ VI, с. 100) тощо.

Окрім цього, у реєстровій частині аналізованого словника не зазначено походження іншомовних слів. Наголосимо, що в реєстрі ССУМ^{14–15} про походження лексем, які ввійшли до староукраїнської мови із західних слов’янських чи з неслов’янських мов (церковнослов’янської, польської, чеської, латинської, грецької, німецької тощо), свідчать подані у круглих дужках іншомовні паралелі (СУМ^{14–15} ПЗ, с. 11). Для українських лексикографів зазначати етимон до реєстрового слова є принципово важливим, адже це характеризує українську мову як відкриту систему, що має тісні живі контакти з іншими мовами. У СДЯ зафіксовано, наприклад, такі іншомовні слова, які репрезентовано винятково в українських грамотах XIV сторіччя:

• **вѣчистыи** ‘віковічний, споконвічний’: се ꙗ князь ꙗрія холмъскіи... по смѣрти сѣна моего князя семена придали ꙗсмо к цѣркви бѣоїи преч(с)тоїи бѣомѣре на бѣомоле вечистоꙗ села стрижово слепче космово. Гр 1376 (ю.-р.) (СДЯ II, с. 308); пор.: **вѣчистыи** (*снн.* wieczysty) (ССУМ^{14–15} 1, с. 232);

• **голдovanje** ‘васальна присяга на вірність’: голдование и вѣрность, и послушство. Гр 1388 (2, ю.-р.); хочемъ кголдова(т). короле(в)... подлугъ вбычаа. ако ко(л) бываю(т) при голдованию. Гр 1388 (6, ю.-р.) (СДЯ II, с. 348); пор.: **голдovanje** (*снн.* holdováni, *снн.* holdowanie) (ССУМ^{14–15} 1, с. 247);

• **голдovati** ‘присягати на вірність’: и корунѣ польскої. голдовали ꙗсмо вѣрно и право. Гр 1388 (4, ю.-р.); хочемъ кголдова(т). короле(в) и ꙗго королици. и ꙗго дѣте(м). и кору(н) польскої. Гр 1388 (6, ю.-р.) (СДЯ II, с. 348); пор.: **голдovati** (*снн.* holdovati, *снн.* holdować) (ССУМ^{14–15} 1, с. 247);

• **гофмистръ** ‘управляющий двору короля’: а при томѣ были свѣдци. панъ спытокъ воєвода краковъски... панъ гофмистръ крѣщнѣ панъ кми-та. Гр 1394 (ю.-р.) (СДЯ II, с. 376); пор.: **гофмистръ** (*снн.* hofmistr, *снн.* hofmistrz, *снн.* hovemeister) (ССУМ^{14–15} 1, с. 258) тощо.

У СДЯ та ССУМ^{14–15} подано ідентичні тексти-цитати лише з досліджуваних грамот, напр.: **докончивати** ‘домовлятися, укладати договір’: Се ꙗзь князь великыи димитрии. докончиваю и повинуюса службою таковою. а се докончанье межѣ королевѣмъ польскымъ. и княземъ дмитриемъ. Гр 1366 (1, ю.-р.) (СДЯ III, с. 39); пор.: **докончивати** (ССУМ^{14–15} 1, с. 314).

У СДЯ зафіксовано статті, у яких, окрім ілюстративного матеріалу з українських грамот, подано тексти-цитати з «пам’яток із земель Північної Русі (сьогоднішньої Білорусії та колишньої Новгородської республіки)»⁶ (Гетка, Мойсієнко, 2024, с. 195). Серед слів з українських грамот, паралельно зафіксованих у білоруських та новгородських грамотах, назвемо такі:

⁶ Й. Гетка і В.М. Мойсієнко переконані, що «від XI ст. можна говорити про розвиток русько-української (давньоукраїнської) писемності/літературно-писемної мови, від якої й виводимо початки сучасної української літературної мови, а також про розвиток у той час русько-новгородської писемності/літературно-писемної мови, традиція якої, проте, була перервана через московське завоювання й подальше знищення Новгородської Республіки» (Гетка, Мойсієнко, 2024, с. 17).

• **завѣсити** ‘привісити, прикріпити’: А на то дали єсмо свои листь. и печать завѣсили своєго князьтва. Гр 1375 (ю.-р.); на то(ж) сюю грамоту дали есмы. и своими печатъми завесили. Гр 1386 (4, смол.); а на то дали єсмы. грамоту нашу. и печать завѣсили. Гр 1390 (2, ю.-р.) (СДЯ III, с. 290);

• **досьмотрити** ‘розглянути, розібратися’: Мы Великій Князь Витовть... Досмотрили есмо того, жаловаль Князь Андрей Василю на Свидригайла, а Свидригайло жаловаль на Андрея. И мы того досмотрили и раздѣлили и развели. Гр 1390 (3, з.-р.); досмотрили есмь того. жаловаль кна(з) бискупъ. на викгаила. и викгаило. жалова(л) на Бик(у)па. в ловишча. Гр 1398 (3, з.-р.); Гр ок. 1399 (5, полоцк.) (СДЯ III, с. 73);

• **розмирьє** ‘війна’: верху того про ту пакость што са в розмирьи створило. как имъ ш(т) шбою сторону ш(т)ступити. Гр 1264 (з.-р.); а оли будеть новгороду розмирьє. Гр 1371 (новг.) (СДЯ X, с. 439).

Проаналізований словниковий матеріал свідчить про суттєві розбіжності між реальним походженням лексем (українська, білоруська, новгородська тощо) і їх лексикографійною інтерпретацією. Це фактично ставить під сумнів уявлення про однорідність т. зв. «давньоруського» лексичного фонду і переконливо доводить, що т. зв. «давньоруська мова» в її лексикографійному представленні — конструкт із регіональних писемних традицій.

Дослідники киеворуської писемної традиції відзначали, що штучне розширення історії словникового складу російської мови українськими текстами має «подвійний згубний ефект для україністики: окрім хибного уявлення лексем російської мови, у реципієнта, який не замислюється, що російські словникові статті проілюстровано українськими пам'ятками, складається ще й хибне уявлення про самі пам'ятки, які автоматично починають класифікувати як російські чи ототожнювати з ними» (Гетка, Мойсієнко, 2024, с. 195).

У СДЯ як перші чи єдині фіксації подано матеріал не тільки з українських пам'яток ділового стилю — грамот, а й із текстів інших стилів і жанрів. До корпусу джерел цього словника, наприклад, залучено понад 30 текстів релігійного стилю XI—XIV сторіч: *Апостол тлумачний* 1220 р. (Ап 1220)⁷, *«Слова» Григорія Богослова (Назіянзина)* XI ст. (ГБ XI), *16 слів Григорія Богослова з тлумаченнями Никити Іраклійського* XIV ст. (ГБ XIV), *Остромирове Євангеліє* 1056—1057 рр. (ЕвОстр 1056—1057), *Мстиславове Євангеліє* 1095—1117 рр. (ЕвМст до 1117), *Галицьке (Крилоське) Євангеліє* 1144 р. (ЕвГал 1144), *Добрилове Євангеліє* 1164 р. (ЕвДобр 1164), *Георгієве (Галицько-Волинське) Євангеліє* 1264—1301 рр. (ЕвГал 1266—1301), *Симонівське Євангеліє* 1270 р. (Ев 1270), *Євсевієве Євангеліє* 1283 р. (Ев 1284), *Кондакар* 1207 р. (Конд 1207), *Путятинна мінея за травень* XI ст. [Мин (Путян.) ок. 1100 (май)], *Псалтир* 1397 р. (Псалт 1397), *Парамійник* 1271 р. (Парем 1271), *Службеник* XIII ст. (Служ XIII), *Стихирар мінейний, нотний XII — XIII ст.* (Стих XII—XIII) тощо.

⁷ У дужках зазначаємо умовне скорочення пам'ятки в аналізованому словникові.

Назвемо українські релігійні тексти, залучені до СлРЯ: *Городиський (Христоніпільський) Апостол* XII ст. (Апост.Христ.), *Архангельське Євангеліє* 1092 р. (Арханг.ев.), *16 слів Григорія Богослова з тлумаченнями Никити Іраклійського* XIV ст. (Гр.Наз.¹), *XIII слів Григорія Богослова* XI ст. (Гр.Наз.), *«Молитва» київського митрополита Іларіона* XI ст. (Илар.Мол.), *Кондакар* 1207 р. (Конд.І), *Кондакар* к. XII — поч. XIII ст. (Конд.ІІ), *Мінея служебна Дубровського* XI ст. (МинДубр.¹), *Мстиславове Євангеліє* 1095—1117 рр. (Мст.ев.), *Остромирове Євангеліє* 1056—1057 (Остр.ев.), *Парамійник* 1271 р. (Парем.⁴), *Псалтир XIII—XIV ст.* (Псалт.арх.Амф.¹), *Псалтир «Чудовський»* XI ст. (Псалт.Чуд.) та ін.

З українських грамот до словникових статей СДЯ часто потрапляли різноструктурні словосполучення номінативного характеру, які, на думку дослідників, «несуть не тільки предметну, а й естетичну інформацію: пробуджують уяву, викликають переживання у слухачів, прикрашають мову, передають її дух» (Черевко, 2013, с. 7), напр.:

- **вынати на роуки** ‘взяти на поруки’: Поручили(с). кна(з) велико(м) скирьгаилу. за гридка за костантинови(ч). вынали его на свои ру(к). за побѣгъ и за все лихое. первый поручни(к) кна(з) михаило евнутеви(ч). Гр ок. 1392 (4, з.-р.) (СДЯ II, с. 247);

- **на вѣки вѣкомъ, на вѣку вѣкомъ** ‘навічно, назавжди’: а при томъ при всѣмъ вставлаємъ єго и єго дѣти и єго намѣстки и єго шатки. на вѣки вѣкомъ непородхомо. Гр 1394 (ю.-р.); а то даємъ тако на вѣку вѣкомъ ему и его дѣтемъ. и его шатку, не имаєтъ ѡ(т) нихъ то штоити. Гр 1399 (1, ю.-р.) (СДЯ II, с. 293);

- **широкии грошь** ‘срібна монета, яка дорівнювала чверті гривні’: и с каждого кмета. по два гроша широкаа. оу княжю комору давати на каждый рокъ. Гр 1378 (1, ю.-р.) (СДЯ II, с. 395);

- **за даръ дати** ‘дарувати’ а даль єсмы. иванови оу вѣкъ. а волень продаати. и за даръ да (!). кому коли хочеть. Гр после 1349 (ю.-р.) (СДЯ II, с. 432);

- **дати въ роуки** ‘підкорити кого кому’: наши неприатели вор(о)зи. даль, намъ всихъ оу наши руки. Гр 1393 (1, ю.-р.) (СДЯ II, с. 435);

- **здоровымъ животомъ** ‘при доброму здоров’ї’: аже пришедь... своею доброю волюю. здоровымъ животомъ. ничимъ не принужень. и продалъ пану клюсови. свою дѣднину. Гр 1400 (1, ю.-р.) (СДЯ III, с. 258);

- **гривна золота** ‘золота гривня’: А кто на то оустанеть тотъ заплатитъ гривну золота вины а гривну золота послухомъ. Гр 1368 (ю.-р.) (СДЯ II, с. 388);

- **гривна ладьская** ‘польска гривня’: взяли єсмы. пѣназми... и ѿ: гривень ладьцкихъ. Гр 1386—1418 (ю.-р.); взалъ оу мене клепахъ .її гривень лацкихъ. Гр 1386—1418 (ю.-р.) (СДЯ II, с. 388);

- **гривна роусьская**: хочю дати... моему милому... королю двѣстѣ гривень рускихъ. Гр 1398 (2, ю.-р.) (СДЯ II, с. 388) тощо.

В українських грамотах зафіксовано низку особових і географічних назв відапелятивного походження, які також подано у СДЯ, напр.:

• у складі топонімів: **голоє болото** — и мы то(г). досмотрили. и роздѣлили есмо. имѣ. голое болото, на полы. Гр 1398 (3, з.-р.) (СДЯ II, с. 351); **городно** — на крѣпость. сему... листу. нашу печа(т). привѣсили есмо. оу возера. оу крудь. межи. городна. Гр 1400 (1, ю.-р.) (СДЯ II, с. 359); пор. **городно** ‘(назва міста у Троцькому воєводстві) Гродно’ (ССУМ^{14–15} 1, с. 252); **моисѣєва долина** — сѣножать на моисѣєвѣ долинѣ. Гр после 1349 (ю.-р.) (СДЯ III, с. 40); пор. **моисѣєва долина** ‘назва сільськогосподарського угіддя у Перемишльській землі’ (ССУМ^{14–15} 1, с. 606); **стриновъ рогъ** — з лѣсо(м) што зовоу(т) стриво(в) ро(г). Гр 1388 (ю.-р.) (СДЯ X, с. 400);

• у складі особової назви: **гольи** — а на то послуши. иванъ владычинъ зать... Васко голый. Гр 1385 (ю.-р.) (СДЯ II, с. 351); **дадьковичъ** — пани хонька. васковаѣа дадьковича жена. Гр 1387 (2, ю.-р.) (СДЯ III, с. 174); **дада** — первый поручни(к) кна(з) михаило евнутеви(ч)... иванъ ру(с) нови(ч). ѡсипъ дада. исаи соколникъ. Гр 1392 (4, з.-р.) (СДЯ III, с. 174); **калита** — гриць с брато(м) степано(м). кали(т). ива(н). Гр 1388 (2, ю.-р.) (СДЯ IV, с. 195) тощо.

В українських грамотах серед антропонімної лексики задокументовано імена українських міщан у живомовних фонетико-морфологічних і словотвірних формах, напр.: пани хвнька. Гр 1378 (2, ю.-р.) (СДЯ II, с. 38); панъ ганько. Гр 1368 (ю.-р.) (СДЯ II, с. 129); Васко голый. Гр 1385 (ю.-р.) (СДЯ II, с. 350); панъ дмтръ. панъ петръ. Гр после 1349 (ю.-р.); панъ кнефль михно воить гарославський. Гр 1371 (ю.-р.); панъ андрѣашъ староста руский. Гр 1378 (1, ю.-р.); панъ мартинъ воевода, панъ олешко ганчинський. Гр 1386 (1, ю.-р.); панъ гринько. Гр 1391 (2, ю.-р.); костко желвовичъ. Гр 1396 (ю.-р.); ашко мазовшанинъ. панъ мичко. Гр 1400 (1, ю.-з.) (СДЯ XII, с. 258).

Отже, мовний матеріал українських грамот XIV сторіччя не лише підтверджує концепції «давньоруської мовної єдності», а й демонструє наявність чітко окресленої української мовної системи. Тому його інтерпретація як складника історії російської мови є методологічно необґрунтованою.

Аналіз словникового матеріалу переконливо засвідчує, що українські грамоти XIV сторіччя становлять системний і структурно значущий компонент джерельної бази СДЯ, а не випадковий чи допоміжний матеріал. У низці словникових статей саме вони забезпечують першу або єдину фіксацію окремих лексем; єдину ілюстрацію певного значення; хронологічну прив’язку лексичного вживання. Тобто українські документи не лише ілюструють, а й формують реєстр СДЯ, а отже, беруть участь у самій реконструкції історичного словникового складу.

Залучення до реєстру «Словаря древнерусского языка (XI—XIV вв.)» українських грамот без адекватної мовної атрибуції, із системним ігноруванням українських фонетичних та графічних рис призводить до де-факто введення українського матеріалу до історії «давньоруської» (у розумінні московитів — найдавнішого етапу «російської») мови на рівні словникової репрезентації. Порівняння зі «Словником староукраїнської мови XIV—XV ст.», де застосовано принципово інший підхід — чітку локалізацію пам’яток, коректну мовну атрибуцію, обережнішу інтерпретацію се-

мантики, — засвідчує, що проблема не у джерелах, а в їх інтерпретації укладачами «Словаря древнерусского языка (XI—XIV вв.)», зумовлений не лінгвістичними чинниками, а ідеологічними настановами.

У цьому контексті постає запитання: чи може лексикографічна практика, що ігнорує ареальну специфіку джерел, слугувати підставою для реконструкції історії окремої мови? Очевидно, що без урахування походження текстів і системного аналізу їхніх мовних рис будь-яка реконструкція ризикує відтворювати не історичну реальність, а кодифікаційний конструкт.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

Грамоти XIV — Пешак М.М. (упоряд.). (1974). *Грамоти XIV ст.* Київ: Наукова думка.

Грамоти XIV—XV — Розов В. (1928). *Українські грамоти* (т. I: XIV — перша половина XV ст.). Київ.

СДЯ — Аванесов Р.И., Улуханов И.С., Крысько В.Б. (ред.). (1988—2023). *Словарь древнерусского языка (XI—XIV вв.)* (т. I—XIII).

СлРЯ — Бархударов С.Г., Филлин Ф.П., Шмелев Д.Н., Богатова Г.А., Крысько В.Б., Кривко Р.Н., Пенькова Я.А. (ред.). (1975—2023). *Словарь русского языка XI—XVII вв.* (вып. 1—32). Москва.

ССМ-СР проспект — Карпова В.Л., Нимчук В.В. (ред.). (1987). *Словарь старославянского языка восточнославянской редакции XI—XIII вв. Проспект.* Киев: Наукова думка.

ССУМ^{14–15} — Гумецька Л.Л. (ред.). (1977—1978). *Словник староукраїнської мови XIV—XV ст.: у 2 т.* (т. 1—2). Київ: Наукова думка.

СУМ^{14–15} ПЗ — Керницький І.М. (ред.). (1964). *Словник староукраїнської мови XIV—XV вв. Пробний зошит* (т. 1—2). Київ: Наукова думка.

ЛІТЕРАТУРА

Гетка Й., Мойсієнко В. (2024). *Спочатку було Слово... Від мовного узусу — до літературної норми (Нарис генези української літературної мови)*. Варшава. <https://surl.li/oeejhg> (дата звернення: 28.01.2026).

Коца Р.О., Пуряєва Н.В. (2025). Історія та перспективи лексикографічного опрацювання української мови раннього писемного періоду (Від проєкту «Словника старослов'янської мови східнослов'янської редакції» до створення «Словника української мови XI—XIII ст.»). *Українська лінгвістична медієвістика*, 2, 4—23.

Кровицька О.В. (2005). *Українська лексикографія: теорія і практика*. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

Кровицька О., Осінчук Ю. (2021). Онімна спадщина в лексикографічних джерелах української мови XIV—XVIII ст. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. На пошану Кирила Йосиповича Галаса (до 100-річчя з дня народження)*, 1 (45), 268—275. Ужгород: ПП Данило С.І.

Купчинський О. (1997). Забуті та невідомі староукраїнські грамоти XIV — першої половини XV ст. *Записки Наукового товариства імені Шевченка. Праці Історично-філологічної секції* (с. 233, 333—359). Львів.

Лукінюк М.В. (2012). *Обережно: міфи! Спроба системного підходу до висвітлення фальшувань історії України*. 2-ге вид., випр. Київ: Видавництво імені Олени Теліги.

Мойсієнко В.М. (2025). Українська писемність XI—XIV ст.: розвінчання російських міфів (за матеріалами доповіді на засіданні Президії НАН України 8 січня 2025 р.). *Вісник НАН України*, 3, 50—60.

- Пешак М.М. (2007). Грамоти XIV—XV ст. *Українська мова: енциклопедія* (с. 121—122). Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана.
- Полюга Л.М. (2000). Українські історичні словники в контексті слов'янської лексикографії. *Проблеми слов'янознавства: зб. наук. праць*, 51, 195—198. Львів.
- Пуряєва Н.В., Коца Р.О., Бабенчук Б.В. (2022). Студії з історичної лінгвістики в Інституті української мови НАН України. *Українська мова*, 1, 52—64. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2022.01.052>
- Черевко І. (2013). *Фразеологія пам'яток української мови XVI—XVII століть: семантика, структура, стиль*. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

Статтю отримано 12.01.2026

Статтю схвалено 19.03.2026

Статтю опубліковано 08.04.2026

REFERENCES

- Cherevko, I. (2013). *Phraseology of Ukrainian language monuments of the 16th—17th centuries: semantics, structure, style*. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy (in Ukrainian).
- Getka, Y., & Moisiienko, V. (2024). *In the beginning was the Word... From linguistic usage to literary norm (Essay on the genesis of the Ukrainian literary language)*. Warsaw. Retrieved January 28, 2026 from <https://surl.li/oeejhg> (in Ukrainian).
- Kotsa, R.O., & Puriaieva, N.V. (2025). History and prospects of lexicographical processing of the Ukrainian language of the early written period (From the project of the “Dictionary of the Old Church Slavonic Language of the East Slavic Edition” to the creation of the “Dictionary of the Ukrainian Language of the 11th—13th Centuries”). *Ukrainian Linguistic Medieval Studies*, 2, 4—23 (in Ukrainian).
- Krovyt'ska, O.V. (2005). *Ukrainian lexicography: theory and practice*. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy (in Ukrainian).
- Krovyt'ska, O., & Osinchuk, Yu. (2021). Onymous heritage in lexicographical sources of the Ukrainian language of the 14th—18th centuries. *Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Series: Philology. In honor of Kyrylo Iosypovych Galas (to the 100th anniversary of his birth)*, 1 (45), 268—275. Uzhhorod: PP Danylo S.I. (in Ukrainian).
- Kupchynskiy, O. (1997). Forgotten and unknown old Ukrainian letters of the 14th — first half of the 15th century. *Notes of the Shevchenko Scientific Society. Proceedings of the Historical and Philosophical Section* (pp. 233, 333—359). Lviv (in Ukrainian).
- Lukiniuk, M.V. (2012). *Beware: Myths! An Attempt at a Systematic Approach to Exposing Falsifications of Ukrainian History*. 2nd ed., correct. Kyiv: Vydavnytstvo imeni Oleny Telihy (in Ukrainian).
- Moisiienko, V.M. (2025). Ukrainian writing of the 11th—14th centuries: debunking Russian myths (based on materials from a report at a meeting of the Presidium of the National Academy of Sciences of Ukraine on January 8, 2025). *Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 3, 50—60 (in Ukrainian).
- Peshchak, M.M. (2007). Charters of the 14th — 15th centuries. *Ukrainian language: encyclopedia* (pp. 121—122). Kyiv: Vydavnytstvo “Ukrainska entsyklopediia” im. M.P. Bazhana (in Ukrainian).
- Poliuha, L.M. (2000). Ukrainian historical dictionaries in the context of Slavic lexicography. *Problems of Slavic studies: Collection of scientific works*, 51, 195—198. Lviv (in Ukrainian).
- Puriaieva, N.V., Kotsa, R.O., & Babenchuk, B.V. (2022). Studies in historical linguistics at the Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine. *Ukrainian language*, 1, 52—64. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2022.01.052> (in Ukrainian).

Received 12.01.2026

Approved 19.03.2026

Published 08.04.2026

Yurii Osinchuk, Candidate of Sciences in Philology, Senior Researcher,
Senior Research Fellow in the Department of Ukrainian Language
I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies
of the National Academy of Sciences of Ukraine
4 Kozelnytska St., Lviv 79026, Ukraine
E-mail: osinchuk@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-4045-1044>

VOCABULARY OF UKRAINIAN LETTERS
OF THE 14th STORY IN THE “DICTIONARY OF THE
OLD RUSSIAN LANGUAGE (11th—14th CENTURIES)”

The article examines the vocabulary of fourteenth-century Ukrainian charters that were incorporated into the source base of *the Dictionary of the Old East Slavic Language of the 11th—14th centuries*. The lexicographic treatment of the language of fourteenth-century charters was also undertaken by the compilers of *the Dictionary of the Old Ukrainian Language of the 14th—15th centuries*, edited by L. Humetska.

Ukrainian lexical items attested in charters were frequently used in the Russian dictionary to demonstrate the presumed antiquity of Russian vocabulary. The headword inventory of *the Dictionary of the Old East Slavic Language of the 11th—14th centuries* is supplemented by lexemes drawn from Ukrainian charters. A number of headwords are documented with two, three, four, or more illustrative citations exclusively from Ukrainian charters. The dictionary register also includes a certain number of borrowings originating from Old Ukrainian charters. In several polysemous lexemes, one of the meanings or sub-meanings is interpreted solely on the basis of the analyzed texts, while a number of dictionary entries representing first attestations are illustrated exclusively by examples from charters. In the published volumes of *the Dictionary of the Old East Slavic Language of the 11th—14th centuries*, particular scholarly value is attached to lexical items from Ukrainian charters that are not characteristic of the Russian language but remain productive in Ukrainian. Ukrainian charters provide evidence for nominative word combinations of various structural types recorded in the dictionary entries of the Russian dictionary. They also document a range of personal and geographical names of deverbal and denominal origin. Within the corpus of anthroponymic vocabulary, the analyzed administrative texts extensively attest the names of Ukrainian townspeople in vernacular Ukrainian phonetic, morphological, and derivational forms.

Fourteenth-century Ukrainian charters attest to the core linguistic features of Ukrainian that had already become clearly established by that period and that distinguish Ukrainian as an independent linguistic system within the Slavic world.

Keywords: charters, vocabulary, linguistic features, headword, historical dictionary.

<https://doi.org/10.15407/ukrmova2026.01.076>
УДК 811.161.2'276'282.2

О.М. БОГОМОЛЕЦЬ-БАРАШ, доктор філософії,
молодший науковий співробітник відділу діалектології
Інститут української мови НАН України
вул. Михайла Грушевського, 4, м. Київ, 01001
E-mail: bohomolets.barash@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-9646-2127>

ЛІНГВОКУЛЬТУРНИЙ ТИПАЖ ПАРУБКА (ЛЕГЕНЯ) У ДІАЛЕКТНІЙ І ЗАГАЛЬНОМОВНІЙ КАРТИНАХ СВІТУ

---

*У статті проаналізовано семантику й особливості сполучуваності лексеми **легінь** на матеріалі діалектної і художньої мови, виявлено оцінні характеристики цієї лексеми, що дало змогу розмежувати її функціонування в межах діалектної і загальномовної картин світу. За даними тлумачних і асоціативних словників, деяких корпусів української мови й діалектними матеріалами Закарпаття змодельовано лінгвокультурний типаж українського парубка (легеня). Зіставлено загальномовний і регіональний сегменти використання лексеми **легінь** та її синонімічних, фонетико-орфографічних і словотвірних варіантів. Установлено, що лінгвокультурема **парубок (легінь)** у просторових варіантах функціонування має у своїй структурі спільні фрейми «Зовнішні характеристики» і «Внутрішні моральні характеристики»; відзначено етнокультурний оцінний та емоційно-експресивний колорит уживання діалектизму **легінь**.*

***Ключові слова:** лінгвокультурний типаж, мовна картина світу, діалектна картина світу, фрейм, лінгвокультурема, закарпатські говори.*

Дослідження української концептосфери є одним з ефективних способів глибшого пізнання національної культури, її ціннісних домінант, ментальних моделей та символічних структур. Згідно із засадами лінгвоконцептології та лінгвокультурології мова не лише відображає культурний досвід спільноти, а й формує її духовний світ, структурує уявлення про людину, суспільство та взаємодію з довкіллям. У цьому контексті важливим є ви-

---

Цитування: Богомолець-Бараш О.М. (2026). Лінгвокультурний типаж *парубка (легеня)* у діалектній і загальномовній картинах світу. *Українська мова*, 1 (97), 76–91. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2026.01.076>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2026. Статтю опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

вчення етнокультурних концептів, які становлять ядро української ментальності й вербалізовані в різнорівневих мовних одиницях.

Як лінгвокультурне явище, концепт об'єднує в єдине ціле наукові пошуки в царинах культури, свідомости й мовознавчих студій. Такий концепт — культурно детермінований виразник свідомости, зафіксований у мові (Полюжин, 2015, с. 217). На позначення лінгвокультурних одиниць українські дослідники використовують поняття «лінгвокультурема» (Л.І. Мацько та ін.), «знаки української етнокультури» / «етнокультурні концепти» (В.В. Жайворонок), «концепти українського дискурсу» (В.І. Кононенко), «мовні знаки національної культури» (Н.Ф. Зайченко), «мовно-естетичні знаки національної культури» (С.Я. Єрмоленко), «одвічні слова української культури» (Н.О. Мех), «вербальні символи» (О.І. Сімович), «лінгвокультурні типажі» (Т.М. Сукаленко, Н.В. Коч, Г.В. Кочерга) тощо.

Одним із важливих складників духовного світу українців є уявлення про вікові, соціальні та ритуальні виміри людини. У національній культурі функціює низка лінгвокультурем, які вербалізують колективні уявлення про життєвий шлях, соціальні ролі та морально-етичні норми. Такою лінгвокультуремою є *парубок* — 'молодий неодружений чоловік' — носій певних чеснот, поведінкових моделей і символічних функцій у народній культурі. Названими характеристиками оперують і для моделювання лінгвокультурних типажів, що їх здебільшого витлумачують як «художньо відтворені образи, які акумулюють у собі цінності, традиції, ментальні установки та соціокультурні стереотипи певного народу» (Кочерга, Рогоза, 2025, с. 188—189) або художньо сконструйовану мовно-культурну модель особистости, що відображає соціальні, етнічні, психологічні й поведінкові характеристики відповідного етносу (там само, с. 189).

Для нашого дослідження цінним є застереження, що «лінгвокультурний типаж акумулює тріаду: мовну специфіку (лексика, діалектизми, інтонація); культурний код (символи, традиції, цінності); поведінкові ознаки (звички, стереотипи мислення, світогляд) тощо» (там само).

Отже, художня концептуальна модель *парубка* є частиною його загальнономовного прототипу. Моделюючи лінгвокультурний типаж «український *парубок*», потрібно зважати на засоби його презентації в різних ідіомах.

Відомо, що носієм лінгвокультурологічної інформації в діалектному мовленні є передусім лексичний склад говірок та діалектний текст (Глуховцева, 2018, с. 90). Останній — це «простір природної реалізації говіркових явищ, засіб фіксації і збереження важливої для дослідників інформації про реальні процеси, що пронизують діалектне мовлення й говірки як одну з форм існування національної мови» (Гриценко, 2000, с. 15). Літературна мова, як кодифікована і стандартизована, фіксує узагальнений, національний образ *парубка*, позбавлений локальних нашарувань. Натомість діалекти зберігають архаїчні семантичні відтінки, локальні оцінні моделі та специфічні номінації різних вікових і соціальних груп. Уявлення діалектоносіїв про матеріальний та духовний світи, відображені в мові, формують діалектну картину світу — складник загальнономовної картини світу: «Літе-

ратурна мова й діалекти неоднаково відтворюють картину світу, оскільки відмінними є не тільки засоби (нормативна кодифікована мова і жива говірка), а й процес та результат вербалізації. Мовний стандарт формує єдину мовну картину світу, кодифіковану у словниках, а носії різних говорів — різні *діалектні* картини світу <...>, які, безперечно, об'єднують і спільні риси, «вливаються» в загальнонаціональну мовну картину світу» (Ястремська, 2023, с. 33—34).

Одним із найсамобутніших в Україні є закарпатський діалектний ареал. Сформований на перетині української традиції із центральноєвропейським культурним середовищем, закарпатський мовний простір зберігає автентичні номінації, фразеологізми та етнографічно марковані вислови, що відображають локальні уявлення про молодість, чоловічу ініціацію, соціальну активність і статус парубка в громаді. Саме тому звернення до діалектних даних цього регіону дає змогу не лише уточнити загальноукраїнський лінгвокультурний типаж парубка, а й виявити його регіональні варіанти та мовно-культурні особливості.

Яскравим репрезентантом досліджуваного лінгвокультурного типуажу в діалектній і загальномовній картинах світу є лексема *легінь*. У пропонуваній статті ставимо за мету проаналізувати її семантичний простір на основі, з одного боку, лексикографійних джерел та ілюстрацій із художньої мови, фольклору, а з іншого, — не опублікованих раніше текстів картотеки «Матеріалів до словника закарпатських говірок М. Грицака» — унікального джерела вивчення мови й ментальности мешканців Закарпаття.

І. СЛОВНИКОВА Й КОРПУСНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ЛІНГВОКУЛЬТУРНОГО ТИПАЖУ ПАРУБКА

Народну назву парубка — *легінь* (*легінь, ледінь; легінина*; зменш.-пестл. *легіник, легіник, ледіник, легінець, легіничок, легінчик, легіньчик*; збільш. *легініско*) — подано у словниках діалектної і літературної мови зі значеннями 'юнак', 'парубок', 'дорослий хлопець', 'chłopiec powyżej 16—17 lat' (Грін., с. 450; Фр., ГГ, с. 110; SH, s. 11; ЛГ, с. 158; ЗУЕ, с. 331; ГСЛ, с. 364; СУГБ, с. 382; СЗГ, с. 159—160; Гуц., с. 511—513 та ін.); також зафіксовано її з розширеною семантикою 'parobchak zdatny do ciężkiej pracy', 'młodzieniec, kawaler'¹ (SH, s. 11). Запозичена з угорської мови² (пор. угор. *legény*), ця лексема відома й у словацькій (*legiň, legín*), й у польській мовах (*legiń / tygoń* 'нероба; хлопець, що ходить без штанів') (ЕСУМ, с. 209).

Етнографи, які досліджували Гуцульщину, розмежовують поняття «хлопець» і «легінь» (парубок): «хлопець до 10 років, се “хлопец”, старший: “хлопчіще”, великий: “парубок”, а той, що може вже працювати у бутинах: “легінь” (коментар В.О. Шухевича)» (ГСЛ, с. 364). На думку А.І. Онищука,

¹ (пол.) 'Парубок, придатний до тяжкої праці', 'юнак, нежонатий чоловік'.

² На позначення парубка в закарпатських говірках уживають також мадяризм *fa'm'uv* (*fa'm'ovik*) (<угор. *díal. fattyú*) (Сабадош, 2021, с. 213).

«легенем» називали того хлопця, який досягнув статевого дозрівання, пор.: «хвиля, з котрою проявляється ся полова зрілість у мужчин, не звертає на себе уваги загалу; замiтне лиш хиба те, що як досі звали мужчину “хлопцем” (“хлопчище”, “гітвах”, “килюхач”), від часу коли він переступить 16—17 рік життя, звать його “легінем”» (там само). Про відмінності в уживанні номінацій *łegiń/łegińczuk*, *łegiń/parubok* (*parubczyk*) свідчать такі контексти: *Łegińczuk sze ny bihaje za giwkamy, a łegiń wże hadaje żenyty si*³; *Tepler wże łeginiatu ny nazywajut si, ały p'arubok (p'arubczyk)*⁴ (SH, s. 11).

Прикметно, що лексема *легiнь* (*лeгiн*) у лемківських говірках також має значення ‘пірамідальна тополя’ (Грін., с. 351; СУМ-1, с. 532), імовірно, мотивоване тим, що струнке гарне дерево асоціюють із юнаком або дівчиною (ЕСУМ, с. 209), пор.: *Іван був уже легiнь, стрункий і міцний, як смерічка* (М. Коцюбинський, «Тіні забутих предків»). Зазначимо, що перенесення ознаки є зворотним [пор.: *Лигiн', гi дуп, а дуп, гi лигiн'* (Гриц.)].

Позитивні оцінні характеристики стосовно парубка простежуємо у вибраних контекстах уживання лексеми *легiнь* у художніх і фольклорних текстах (результати пошуку в корпусах української мови MOVA.info та ГРАК — тут і далі): *Файний легiнь!* (Брати Капранови, «Забудь-річка»); *Не виню, що за Олексу йдеш, — він файний легiнь, але виню за те, що присягу зламала!* (С. Пушик, «Сивуля»); *Хиба я не є файний легiнь* (С. Далавурак, С. Івасюк, «Чарівне горнятко (збірка)»); *Але що вам казати, коли навіть і з лядського боку легiні приходять. А хороші тоті галицькі легiні, хороші! Лиш стань та дивися* (Ю. Федькович, «Люба-згуба»); *Бог щедро нагородив легiня вродою і розумом. Міцнішого легiня, мабуть, не було в Карпатах від часів Олекси Довбуша* (М. Андрусак, «Брати грому»); *То був славний легiнь* (О. Гончар, «Прапорonoсці»); — *О, ти міцний легiнь, — похвалив Змії* (В. Рубан, «Бережа»); *Кажуть, виріс красний легiнь. На всю Верховину* (О. Бердник, «Чаша Амріти»); *І виробився з нього смілий, відважний легiнь* (Г. Хоткевич, «Довбуш»); *Прошли роки, хлопець виріс, зробився з него файний легiнь* (Укр. народ. казки Гуцульщини, «Як Іван зайці пас і царську доньку взяв»); *З хлопця зробився легiнь дохожалий* (Укр. народ. казки Гуцульщини, «Як пси чоловіка рятували»); *Коли хлопець вийшов з триденної купелі, став такий красивий легiнь, що любо було глянути на нього* (Укр. народ. казки, «Гайгай»).

До контекстів, які формують позитивну конотацію лексеми, зараховуємо й ілюстрації, наведені у словнику «Гуцульська діалектна лексика та фраземіка в українській художній мові», зокрема: *Ой годний легiнь* (О. Дучимінська, «Черемош говорить»); *Колись мій прадід, молодий і гойний легiнь, і натрапив у лісі на циганів, що отаборилися на поляні* (М. Дзюба, «Укриті небом»); *А крім цих трьох були ще Іван з Рахова — його дорадник і улюбленець, відважний, вродливий легiнь* (В. Гжицький, «Опришки») (Гуц., т. 1, с. 511—513). Відзначимо і юкстапозити *легiнь-моцар* ‘парубок-силач’, *легiнь-орел*, а також стійке словосполучення *легiнь на всі гори* (там само,

³ (пол.) Легінчук ще не бігає за дівками, а легінь вже гадає женитися.

⁴ (пол.) Тепер вже легенями не називаються, але парубками (парубчуками).

с. 508—509, 513): *Що один із них гуцул Василь із Ворохти, / Легінь на всі гори, як мак процвітає* (Ю. Шкрумеляк, «Дума про смерть двох стрільців хоробрих», цит. за: Бикова, 2016, с. 154).

Водночас у народній приповідці, яку зафіксував І.Я. Франко, образ легеня постає крізь призму сміхової культури: *Чымний легінь, палит швидко; йик пішов за гору, три дні го ни видко* [примітка автора: «“палити” тут у значенні ‘йти’. Говорять іронічно про такого парубка, що йде помалу» (Фр.)].

Лінгвокультурний потенціал лексеми виявляється в численних фольклорних контекстах, наприклад у легенді про повітруль (крилатих русалок), записаній І.А. Панькевичем. Згідно із сюжетом, вівчар-легінь своєю грою на флюярі принадує мітичних створінь Карпат повітруль, які полонять і зваблюють парубка, а згодом повертають його, звідки й забрали: *Повітрулі по гóлих грун'ах играють. При такому часóви чéсний легінь красно флуєра́в або сопілка́в⁵, то повітрулі би го уз'яли. Вун у них не має жадну роботу, лиш їсти, пити, флуєрати́ або сопілка́ти, доки они играють, а потóму з ними му́сит спáти, а у дéвять го́ду наза́д го там покладу́т, витки го вóзьмут* (Жег., с. 18).

Молодий вік, краса й чесноти легенів є привабливими для дівчат; саме тому в багатьох контекстах ідеться про стосунки хлопця і дівчини, залицяння та закоханість, напр.: *Побачивши перед собою жінку, легінь заспокоївся і навіть набрав молодечої постави — от як завше легінь перед дівков* (Г. Хоткевич, «Камінна душа»); *Може, є в неї коханий хлопець — веселий і сильний легінь з Верховини* (О. Бердник, «Чаша Амріти»); *Є, кажуть, гарні дівчата, але найвродливіша давно чекає пари, відважного легеня* (Р. Андріяшик, «Додому нема вороття»).

Отже, лінгвокультурний типаж *легеня* в художній літературі й фольклорі має виразно позитивні риси — це поетично-пісенний ідеал молодого, дужого й відважного парубка, героя гуцульських легенд та казок.

II. ЛЕКСИКО-АСОЦІАТИВНЕ ПОЛЕ ЛІНГВОКУЛЬТУРНОГО ТИПАЖУ ПАРУБКА

Для глибшого осмислення лінгвокультурного типажу парубка звернемося до асоціативних словників, у яких представлено результати асоціативних експериментів, «що слугують потужним знаряддям проникнення у вербальну пам'ять етнічного колективу, можуть давати різноманітну інформацію щодо структури та вмісту колективних знань, способів осмислення явищ дійсності, а також стосовно динаміки колективних уявлень про світобудову та її фрагменти» (Жуйкова, 2025, с. 26).

Згідно зі «Словником асоціативних норм» Н.П. Бутенко, слово-стимул ПАРУБОК має 951 реакцію: моторний 149, високий 76, хлопець 75, весе-

⁵ *Флуєрати / сопілка́ти* — грати на музичному інструменті, поширеному на Гуцульщині, — флюярі, або сопілці: «флюйца се до 1 т. довга цівка з ліщини або колокічки; <...> На флюєрі йиграє легінь в той спосіб, що дує в бік пищика — остро стятого кінця, о який філі́ воздуха ломячись видають тон товстий — низький <...>» (Шух., т. 3, с. 70—71).

лий 62, гарний 51, стрункий 39, красивий 34, молодий 31, дівчина 20, хороший 18, сільський 15, ставний, юнак 10, вродливий, сильний 9, розумний, сміливий, чорнявий 8, молодість 7, добрий, кучерявий, село 6, ввічливий, гордий, коханий, симпатичний 5, вуса, вусатий, Еней, жвавий, знайомий, козак, красень, мій, чепурний, чорнобривий 4, міцний, поганий, сила, чоловік, чуб, чубатий 3, бадьорий, великий, він, давній, дорослий, дурний, завзятий, закоханий, здоровий, кавалер, кмітливий, книга, **легінь**, людина, мужчина, нежонатий, порядний, світлий, серйозний, сорочка, спортсмен, старий, танцювати, товариш, хвацький, хлопчина, хоробрий, чоботи, чорновусий, чудовий, швидкий, щасливий, щирий, я 2, армія, бабуся, бешкетливий, білявий, бравий, був, вечір, вимогливий, витівка, вихований, вишиванка, воїн, вуличний, вухо, гудок, гулящий, гуцульський, давнина, дебелий, Джордано, дим, дитина, дитинство, довгий, дорогий, друг, друг дитинства, дуб, дужий, «Енеїда», єдиний, живе, життєрадісний, жонатий, зазнайкуватий, зачіска, звичайний, з дипломом, здоров'я, злий, з люлькою, з нашого міста, з шевелюрою, Іван, інтелектуал, історія, кароокий, квітка, Котляревський, кохає, кохання, легковажний, лежить, лінивий, любимий, любов, майбутнє, малолітній, мама, молодець, молодик, моторність, мужній, мужність, надійний, Назар Стодоля, невисокий, невірний, недовго, незнайомий, неохайний, непоганий, нечемний, новий, очі, пень, перехідний, вік, піджак, підліток, подруга, Полтава, правдивий, приبلуда, примхливий, рекрут, робота, роботящий, романічний, руки, свитка, свій, село до революції, селянин, сидячий, скромний, Слава, слюнтяй, смаглявий, сон у літню ніч, спішить, спогад, спорт, справедливий, справжній, старовина, стояти, суперник, танці, «Тарас Бульба», тендітний, товариський, товстий, тополя, тютюн, уважний, у свиті, хворий, хитрий, хлопчик, ходить, хоч куди, церемонний, чарівник, чесний, човен, чорний, чорноокий, чужий, шапка набакир, шибеник, широкоплечий, шляпа, щирість, юний, як сокіл 1 (Бут., 1979, с. 58).

В «Українському асоціативному словнику» С.В. Мартінек та В.С. Мітькова слово-стимул ПАРУБОК доповнюють 203 реакції (79 відмінних), серед яких подано окремо відповіді респондентів чоловічої (1) і жіночої (2) статей: 1) хлопець 15; моторний 8; дівчина; козак; молодий 5; юнак 4; чоловік 3; молодість; село; студент; юність 2; Андрій; байдики; безробіття; бугай; в місяць; веселий; він; Віталік; впав; вуса; гарний; дівчинка; дорослий; друг; дурний; за хорошу працю; застаріле слово; качок; красивий; кремезний; **легінь**; лісоруб; людина; молодик; мужик; м'язи; Олег; особа; предмет; Сашко; сильний; сім'я; статний; стрункий; типовий львів'янин; файний; хлопчик; четкий; шибеник; штани; юний хлопець; я 1; 2) хлопець 21; дівчина 8; моторний 7; гарний; красивий; **легінь**; юнак 6; високий; коханий; молодий 3; студент 2; вишиванка; вишита сорочка; гарний юнак; голубоокий; гуцул; Закарпаття; краватка; красень; Микола Джеря; мій; молодь; пацан; прогулянки; ручка; сильний; симпатичний; стрункий; файний; футболка; хлопчина; чоловік; чорнобривий; чорнобровий; чорновусий; штани; юний 1 (УАС, с. 368—369).

Лінгвокультурний потенціал слова-стимулу ПАРУБОК підтверджують так звані нейролінгвальні реакції — асоціати, що є фрагментами якихось висловів чи текстів, куди входить і стимул, і реакція на нього. Такі реакції пов'язані з прецедентними текстами, усталеними мовними конструкціями, а також із колокаціями, які відбивають різні явища масової і традиційної культури, науки й техніки, сучасного інформаційного середовища, форми мовленнєвої практики (Жуйкова, 2025, с. 31). У мовній свідомості декого з респондентів ПАРУБОК асоціюється з означенням *моторний*, що є відомим початком «Енеїди» І.П. Котляревського. На основі порівняння результатів експериментів, проведених у 1979 р. і 2009—2021 рр. можемо констатувати, що цей вислів досі є прецедентним для респондентів, хоч кількість нейролінгвальних реакцій в асоціативному полі слова-стимулу зменшилася із 16 % (1979 р. — підрахунки М.В. Жуйкової) до 7 % (2009—2021 рр.).

Для впорядкування наведених вище реакцій скористаємося методологією структурування лінгвокультурного типажу, запропонованою Т.М. Сукаленко, згідно з якою в його структурі виокремлюють фрейми та слоти (Сукаленко, 2018). Щодо лінгвокультурного типажу *парубка* найбільш релевантними є фрейми «Зовнішні характеристики» (слоти «Фізичні якості», «Портретні характеристики», «Одяг»), «Внутрішні моральні характеристики» (слоти «Позитивні риси вдачі», «Негативні риси вдачі»), «Місце проживання», «Соціальний стан і соціальна поведінка», «Освітні характеристики».

Фрейм «Зовнішні характеристики» репрезентують реакції у слотах: 1) «Фізичні якості»: *гарний, молодий, симпатичний, красивий, файний, високий, стрункий, ставний, широкоплечий, вродливий, сильний, товстий; м'язи, качок, красень; юний, як сокіл*; 2) «Портретні характеристики»: *чорнявий, кароокий, голубоокий, чорнобривий, чорновусий, чубатий, смаглявий, кучерявий; із шевелюрою*; 3) «Одяг та аксесуари»: *шапка набакир, шляпа, краватка, вишиванка, свита, футболка, штани, люлька*.

Фрейм «Внутрішні моральні характеристики» вербалізують реакції *веселий, хороший, розумний, кмітливий, завзятий, сміливий, мужній, порядний, світлий, вихований, увічливий, чесний, справедливий, справжній, товариський, скромний, роботязий, надійний, життєрадісний, бадьорий* (слот «Позитивні риси вдачі»); *поганий, злий, дурний, бешкетливий, гуляций, легковажний, невірний, зазнайкуватий, лінивий, нечемний, неохайний, примхливий, хитрий; слонтяй, шибеник* (слот «Негативні риси вдачі»).

Фрейм «Соціальний стан і соціальна поведінка» вербалізовано реакціями *армія, воїн, спорт, спортсмен, село, сільський, селянин, лісоруб*.

Фрейм «Освітні характеристики» представлений реакціями *інтелектуал, студент; з дипломом*.

Фрейм «Місце проживання» актуалізований у реакціях *гуцул, гуцульський, Закарпаття, файний, типовий львів'янин, Полтава; з нашого міста*. До цього ж фрейму можна зарахувати й реакції *легінь (легінь)*, які, імовірно, продовжують асоціативний ряд *гуцул, гуцульський, Закарпаття*⁶.

⁶ Особливості мовомислення сучасних українських мовців демонструють коментарі користувачів мережі «Фейсбук» до допису на сторінці «СловОпис» про слово *ле-*

Зазначимо, що багато респондентів асоціює поняття «парубок» із номінацією протилежної статі — *дівчини*. Зв'язок лінгвокультурних типажів парубка й дівчини демонструють і різноманітні контексти вживання лексеми *легінь*, наведені далі.

III. ЛІНГВОКУЛЬТУРНИЙ ТИПАЖ ПАРУБКА (ЛЕГЕНЯ) У ДІАЛЕКТНІЙ КАРТИНІ СВІТУ МЕШКАНЦІВ ЗАКАРПАТТЯ

У картотечі «Матеріалів до словника говірок Закарпатської області М. Грицака» лексему *легінь* засвідчено в більшості населених пунктів діалектного ареалу, вона має різні фонетичні варіанти: *лег'ін, лег'ін', лег'ін', лиг'інь, лег'ін', ліг'ін, л'г'ін, л'г'інь*. Залежно від контексту й сполучуваності ця лексема, окрім значення «парубок, хлопець», набуває додаткової конотації.

Похідними від *легінь* є деминутиви *лег'нік, лег'ніець (л'г'ніець)*, *л'г'нічик, л'г'ніч'а*, аугментативи *л'г'нісько, л'г'ніщина, лег'ніота, лег'ніище (л'г'ніиш'е)*, *л'г'ніч'ук (л'г'ніч'ук)*, а також прикметникові та дієслівні деривати: *л'г'ніти* «парубкувати», *л'г'ніський* «парубоцький», *л'г'ніство* «парубоцтво» тощо⁷ (Гриц.). Деякі з них зафіксовано ще в «Малоруско-німецькому словарі» Є.І. Желехівського й С.Г. Недільського, напр.: *л'г'ніство* «парубоцтво», *л'г'ніти* «порушувати шлюбну вірність», *л'г'ніювати* «парубкувати», *ол'г'ніти* «змужніти» (Жел., т. 1, с. 400). Зі значенням «парубочитися» засвідчено фразеологізм *р'ізати лиг'ня*⁸ (Гриц.).

Фрейм «Зовнішні характеристики» (слот «Фізичні якості»)

У поєднанні з означеннями-інтенсифікаторами⁹ *файний, великий, перший* лексема *легінь* у закарпатських говірках має позитивну конотацію, позначаючи дужого / гарного парубка: *Файного лиг'ня маєш; Якый ты великий л'г'ін'; Ни буд'м' такый в'елікий ліг'ін'; Муї брат — перший лиг'нь у силі; Ото виликий лиг'нь* (Гриц.).

гінь: «Користував 1. А ніхто не звернув увагу, що легеня можна зустріти в горах, на полонині, а на пшеничному полі (як на ілюстрації), скільки не жни, зустрінеш хіба парубка? ☺ — Користував 2. Та чому ж не звернув? Діти 6 класу знають, що легіні ходять плаєм і пасуть маржинку в горах, звісно, якщо вчитель зумів їх зацікавити діалектами української мови» (<https://surl.li/vuubok>).

⁷ Дослідивши запозичення в сучасній закарпатській говірці, І.В. Сабадош наголосив на значному словотвірному потенціалі слів із чужомовними коренями. Він зауважив, що словотвірні гнізда таких запозичень (зокрема мадяризму *лиг'ін'*) «можуть налічувати велику кількість дериватів, що об'єднуються в близько 10—15 і більше словотвірних пар і ланцюжків (рядів) з тим самим коренем» (Сабадош, 2021, с. 211).

⁸ Як зазначала Н.С. Вербич, фразеологізм належить до властивих південно-західним, і вужче — закарпатським говіркам, із лексичними компонентами, що не мають чіткого позначення в загальнонародній мові або мають у ній інше значення, пор.: *бабця дати* «відмовити у сватанні, дати гарбуза»: *Пушов ліг'ін' сватати, та му баб'а дали зйісті* (Гриц.) (Вербич, 2020, с. 71).

⁹ Градацію оцінювання в діалектній мові репрезентують *інтенсифікатори* (посилюють ознаку), *деінтенсифікатори* (обнижують рівень вияву ознаки), *апроксиматори* (окреслюють приблизність її вияву) (Колеснік, 2018, с. 226).

Уявлення про міць і вроду легеня вербалізовано в типових для української мовної картини світу фразеологічних порівняннях із дубом¹⁰ [*Лигін', гі дуп, а дуп, гі лигін'* (Гриц.)] або барвінком¹¹ [*Олєнин лигїник, фїйний, йак барвінок* (Гриц.)]. Асоціативна паралель «парубок ↔ лев», імовірно, підкреслює не лише силу та міць, притаманну цареві звірів, а й символізує його хоробрість, пор.: *Такий легін', брїте, йак леў* (Гриц.).

Лексикалізація зазнала словосполука *фїйний легїнь*, пор.: *Иван фїйний лигїнь; Фїйного лигїня маєш; Якїй фїйний легїнь пуїбів вулицєв*. Прикметно, що дівчата позитивно оцінюють парубків: *Михайло наш май фїйний легїнь у сєлї. Нє йє такбїї дїўкы аббб молодїцї, обб с'а за ним нє пообзираїа; Ий иду улїц'ами, стаїу камїн 'ц'ами, ў мени л'ўпко май фїйний'кый мїжси лигїнц'ами* (Гриц.).

Фрейм «Сімейний стан»

Фольклорні записи засвідчують, що в пісенних мініконтекстах лексема *легїнь* пов'язана із ситуаціями парубкування, залицання, проінтерпретованими з боку дівчат (1), самих парубків (2), третьої особи (3), напр.: 1) *Ой, кувала зозулечка онтам під Йїасїн'їм, та дотїв т'ї, л'ўпку, л'ўблю, дбк їв йєс лег'їнєм; Л'ўбила м го лєгїником, буду'ї жєнїтого; Цї я тобї не казала, хлопче, не жєнїся, ходи собї лєгїником, та нїч не жєурїся; 2) Закувала зозулечка, в вершику високо, та доки я був лєгїнем, було ми широко; Та гаю, та гаю, та лиш цїєю одну нїчку лєгїнем гуляю; Ої нє буду с'а жєнїти, ай буду лигїньом, то доку сє не розовє кїдра пуд ясїньом¹²; Та доки я був лєгїнем, лєгїнем-сєгїнем¹³, доти в ми сїи розвивала кїдра під ясїнем; 3) Віє вітер віє, та ще повїває, за лигїня грїха нї є, бо жєнї не має. Бо жєнї не має, куд схоче, туд пуїде, нїхто му не лає; Ої віє вітер, віє, та ще й повїває, за лигїня грїха нїє, бо жєнї не має; Дунаву, Дунаву¹⁴, тиха вода в тобї, молодий лигїню, погуляїме собї* (Гриц.).

Слот «Одяг». Прикметно, що про чоловічу ініціацію *лєгеня* свідчить зміна його вбрання (головного убору, взуття тощо): *То вжє витко, що легїнь, бо й клєбаню¹⁵ має; Ої покїм бїв лєгїньом, кїтицїями¹⁶ махав, а якїм сє оже-*

¹⁰ Для української етнокультури характерні порівняння дуба з людиною: *міцний, як дуб; Дуб, мов богатир, стоїть, не ворухнеться* (ЗУЕ, с. 203).

¹¹ Як зазначала А.В. Чернявська, «в українській мові флоронім *барвінок* асоціюється з молодим парубком, містить семи 'врода', 'молодість', 'закоханість'» (Чернявська, 2025, с. 293).

¹² Фразеологічна модель *доку сє не розовє кїдра пуд ясїньом* 'коли станеться неможливе явище в природі' (кедрова сосна росте у високогір'ї, тоді як ясен — у нижчих, тепліших зонах) вербалізує поняття «ніколи». Тобто йдеться про небажання одружуватися, прагнення вічно парубкувати.

¹³ *Сєгїнь* (угор. *szegeńy*) — бідолаха.

¹⁴ Дунай — значуща в мовній картині світу українців річка, оспівана в багатьох народних думах та піснях: у веснянках, наприклад, може бути міфологічною істотою — уособленням річки. У деяких піснях Дунай, символізуючи звабника, віщує нещасливу дівочу долю: «Тихо, тихо Дунай воду несе, а ще тихше дівка косу чеше» (ЗУЕ, с. 206—207).

¹⁵ *Клєбана* (клєпаня) — капелюх (Грін., т. 2, с. 249). Як зазначав В.О. Шухевич, «Зимомо вкривають муштини голову *клєпанєю* <...> *клєпаня*, з червоного або синього сукна бараном підбита, а по краях обрамована лисячим хвостом» (Шух., т. 1, с. 137).

¹⁶ *Кїтиці* (дармовиси) — традиційний елемент гуцульського вбрання (кїтиця прикрашає кресаню).

нив, шапков в хаті платав; Та доки я був легінем, шьипка бараньича¹⁷, але як я сы оженив, коби хоть свиньича; Так доків я був легінем, чоботьита трыоп-трыоп, але як я сы оженив, постольита льоп-льоп; Так доки м був легіником, ремінь попід груди, ий як ем сы оженив, из: їв мотуз клуби; Ой дай ми, мамко, рідна сороччину білу, бо вже більше я не легінь, лиш сістю Неділю (Гриц.).

Фрейм «Внутрішні моральні характеристики»

Слот «Кохання»

У народних піснях оспівана парубоча врода, яка є об'єктом дівочого кохання: *Ой чій ото лігінь, ги ружа, ги ружа, я бым го любила за мужа; Ой легіні молодийкі, легіні хороші, їли бысьте, пили бысьте за дівочькі гроші; Тече вода ріньми, тече вода ріньми, яка дівка ни велика ходить за лигіньми; Яйбо́ то легінь паранний¹⁸, што усі за ним дівкі бігавуть; Перелаз, перелаз, ид сусіди до нас, сусідский легіню, чом ни ходиши до нас; А льгіню молодинькый, льгіню, ай я ти на дорогу золота насію¹⁹ (Гриц.).*

Слот «Стосунки з протилежною статтю»

У коломийках ідеться про недовіру або негативне ставлення дівчат до парубків через їхнє молодече зухвальство й легковажність: *Ни вірь, дівко, лигіньови, та ни вір, та ни вір, бо вон тебе исчалує, а сам буде лигінь; Не вір, дівко, лигінєви, як гаду у корчи, як тя буде цюльовати, плюнь му межі очі; Як тя гад укусит, та найдеш му ліку, як тя лигінь ізчалує, буде ти довіку; Не бійся, лигіню, ни буде тя бити, вна через твой лічко піде в землю гнити (Гриц.).*

Відома в багатьох населених пунктах Закарпаття коломийка (у різних варіаціях), яка змальовує колоритний образ легеня як звабника, захланного бороданя. На позначення героя народних пісень ужито аугментатив *легінина* (*легінина*), у деяких контекстах з означенням *файна* (яке в цьому контексті набуває радше іронічної конотації, функціуючи як деінтенсифікатор), напр.: *А що тото за легінь, та й за легінина, нитка в зубах, руки в жебах, на бороді слина; Ой файна легінина, на бук крисанина²⁰, із носа течут шмарклі, а з бороди слина; Ой чія то легінина з кот'ачими вчіма, в очах капрі²¹, в носі шмарклі, течє з писка слина; Ци ни легін', ци ни легін', ци ни легінина. Кітка в руках²², піна в зубах, на бороді слина; Болит ньи черевіна, в череві дитіна, тото міні вчиніла файна легінина (Гриц.).* У наведених контекстах актуалізовано також фрейм «Зовнішні характеристики» (слоти «Портретні характеристики», «Одяг»).

¹⁷ Ідеться про згадану вище *клебаню* (клепаню), зроблену з вовни й хутра овець / лиси, але ніяк не свині, що і є тут елементом жарту.

¹⁸ *Паранний* — фонетичний варіант прикметника *парадний* (зі значенням 'нарядний, ошатний'), утворений унаслідок асиміляції за способом творення.

¹⁹ Золото в цьому контексті може символізувати дівочі сльози. Пор.: *«Іде Маруся до вінця, Сіє золото з рукавця, За нею батенько ступою, збирає золото рукою»*; зібрати золото, тобто утерти сльози, може тільки милий (ЗУЕ, с. 253).

²⁰ *Кресаня* — чорний фетровий капелюх у гуцулів, дно якого обведене золотавим каплуном, узорною бляхою (ЗУЕ, с. 314).

²¹ *Капрі* — закислі очі.

²² *Кітка* (кішка), *котячі очі* в пісенному образі легеня може символізувати щось нечисте, адже «кіт (кішка) за народними уявленнями тварина небезпечна, бо стоїть на межі двох світів — реального і потойбічного: на неї обертаються відьми; кіт створений Богом, однак усе-таки «нечистий», бо колись з'їв чорта <...>» (ЗУЕ, с. 288).

У деяких коломийках цей образ доповнено ще й рисою ледачости та парубочої безтурботности, пор.: *Ой ци я був ни лигінь, писья ваша мати, до пуночи за дівками, до полудня спати; Ой це я то тай не легінь, гріх би то казати, до півночі за дівками, до полудня спати; Ци ти лигінь, ци ни лигінь, ци ни мож казати, дов пуночи за дівками, дов полудня спати* (Гриц.).

Народну мудрість відбиває прислів'я *Солом'яній легін' може вз'ати золоту дівку* (*Легінь солом'яний, а золоту дівку озме*) (там само). Відомо, що «“солом'яними” звать чоловіка або жінку, які тимчасово залишилися без пари або не живуть у парі; “солом'яним” називають негарного парубка: “Солом'яний парубок золоту дівку бере!» (ЗУЕ, с. 562).

В окремих висловах яскраво продемонстровано сміхову культуру Закарпаття. Жарт у таких народних пареміях побудований на іронічних протиставленнях і порівняннях (щодо розумових здібностей, віку, зросту тощо): *Лигін' йак дуб, а куска з н'ого мало; Лигін', лиж голова біла; Такий легінь, жыйбі дов колін; Іван легін', жабі доў кол'ін, а синиці доў гузиці'ї; Такий ис' лигін', ги з гузиці'ї ре'мін'* (Гриц.).

Отже, *легінь* у наведених контекстах має розширену семантику: це не лише ‘юнак, парубок’, як свідчить більшість словників, а й ‘молода закохана особа чоловічої статі’, ‘юнак, який не викликає довіри’, ‘видний чоловік’, ‘коханець’.

Фрейм «Місце проживання»

Оцінні характеристики лінгвокультурного типу парубка виявляються також у фразеологічних порівняннях. Позитивні якості «своїх» легіників підкреслено за допомогою порівнянь із калиною — символом здоров'я, краси й радості (ЗУЕ, с. 269), напр.: *А Обляська файне село, лиш мало в долині, такі в ньому лигінники, як лист на калині; Ой піду я до Богдану, Богдан на долині, та в Богдана легінники, як лист на калині*²³ (Гриц.); пшеницею — символом когось гарного, виплеканого, випеченого; приязні, доброго ставлення (ЗУЕ, с. 490): *Колом'їа — ни пом'їа, Колом'їа — місто, в Колом'їи легінники, йак пшеничне тісто*²⁴ (Гриц.); ружею — *Быстрійанс'кі легінники, йак ріпа печена, а торунс'кі легінники, йак ружа черлена* (Гриц.). Ружа — народнопоетична назва троянди; символ дівочої краси, молодости, привабливості; уживають як порівняння (ЗУЕ, с. 510).

Натомість порівняння із «чужими» легіниками з іншого села мають іронічний характер, побудовані переважно за однією синтаксичною структурою (змінним є відойконімний компонент). Виокремлюємо такі асоціативні паралелі: 1) людина ↔ жаба: *Тересовські легінники на друті, на дроті, а грушівські легінники, як жаба у болоті* (Гриц.). Дослідники визначають переважно негативні риси, які символізує жаба: «амбітність, боягузтво, висо-

²³ Пор. з описом січових стрільців у «Думі про смерть двох стрільців хоробрих» Ю. Шкрумеляка: «<...> клоняться, тоскують, / **Як лист на калині**, — / Одну журбу чують / На Великій Україні» (цит. за: Бикова, 2016, с. 154).

²⁴ Варіація коломийки, відомої ще з XIX ст. У більшості її варіантів співають про дівчат, пор.: *Kolomyja — ne pomuja / Kolomyja misto, — / z Kolomyji diwczatońka / jak pszeniczne tisto* (Pok., s. 10).

комірність, впертість, гордовитість, жадібність, марносластво (пихатість), наглість, надокучливість (неосвіченість), невихованість, образливість, підступність, пліткарство, повільність, незграбність, хвалькуватість» (Онуфрійчук, 2021, с. 37); 2) людина ↔ свиня: *Ой Теремло файне село, лиш мало в ямі, такі у нюм лігінники, як свині клепаві*²⁵ (Гриц.). На думку В.В. Жайворонка, у народній уяві тварина символізує нерозбірливість, нерозум, бруд, неохайність; об'єкт традиційних порівнянь, звичайно негативних, передусім іронічних, зокрема щодо тих, хто поводить себе зверхньо, зарозуміло, хвалькувато, не маючи для цього жодних підстав (*величається, як свиня в дощ*) (ЗУЕ, с. 526); 3) людина ↔ ріпа: *Копачанські лігінники, як ружа челлена, а силіські лігінники, як ріпа печена* (Гриц.). Іронію передає зіставлення (антитеза) червоної ружі (яскравого народнопоетичного символу краси) і печеної ріпи (чогось знебарвленого, непримітного, приземленого).

Фрейм «Соціальний стан і соціальна поведінка»

Деякі контексти вживання лексеми *легін* дають змогу виокремити додаткові риси в портреті закарпатського легеня: закохваність [*Лігіннішчум лиш файных д'івок трéба; Т'йтчин легін' ходит' ид д'івкám*]; ледачкуватість, безвідповідальність, байдужість [*Же всі легін'ї пішли куді по робót'ї, а він дóма; Ужé всі легіні пішли куді по робóті, куді хто, а він дóма; Наші легіні п'ють горілку*]; готовність до одруження — вік, зрілість [*Тіпірь хло́ніць має 17 ро́ку та вже́ легінь* (Гриц.)].

Отже, проаналізовані лексикографійні джерела, вибрані художні, фольклорні й діалектні тексти свідчать про:

1. Відмінність у семантичних планах — звужену семантику лексеми *легін* у словниках, художній мові й мові фольклору на противагу розширеному семантичному плану номінацій *парубка* в діалектних текстах Закарпатського регіону.

2. Спільні й диференційні риси у фреймовій структурі лінгвокультурного типажу *парубка / легеня*. Домінує уявлення про легеня як стрункого, вродливого й дужого парубка, що демонструють фразеологічні порівняння з українськими етносимволами (дубом, калиною, барвінком тощо). Регіональну специфіку мають портретні характеристики легеня (традиційне гуцульське вбрання) і типові заняття (гра на флюярі).

3. Наявність контекстуального зв'язку лінгвокультурем *парубок* і *дівчина* — героїв багатьох народних пісень про парубкування, залицяння, кохання і зраду. Уявлення про позитивні риси вдачі парубків — сміливість, чесність, розум — є усталеними в загальномовній картині світу українців; проте діалектні дані демонструють інший вимір сприйняття парубків з боку дівчат.

Перспективним є подальше концептуальне осмислення діалектного простору Закарпаття з проєкцією на загальномовну картину світу та інші діалектні ареали.

²⁵ *Клепавий* — клаповухий.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

- Бут.** — Бутенко Н.П. (1979). *Словник асоціативних норм української мови*. Львів: Вид. об'єднання «Вища школа».
- ГГ** — Гузар Г., Закревська Я., Єдлінська У., Зеленчук В., Хобзей Н. (уклад.). (1997). *Гуцульські говірки. Короткий словник*. Львів.
- ГРАК** — Шведова М., Р. фон Вальденфельс, Рисін А., Старко В., Яригін С., Ніколаєнко Т., Лукашевський А. та ін. (2017—2025). *Генеральний регіонально анований корпус української мови*. <http://uacogrpus.org> (дата звернення: 15.01.2026).
- Гриц.** — *Картотека «Матеріалів до словника українських говірок Закарпатської області» М.А. Грицака* (зберігається в Інституті української мови НАН України).
- Грін.** — Грінченко Б. (упоряд.). (1907—1909). *Словарь української мови: у 4 т.* (т. 2). Київ: Видавництво АН УРСР.
- ГСЛ** — Хобзей Н.В., Сімович О.І., Ястремська Т.О., Дидик-Меуш Г.М. (2013). *Гуцульські світи. Лексикон*. Львів.
- Гуц.** — *Гуцульська діалектна лексика та фраземіка в українській художній мові. Словник: у 2 т.* (2019—2020). В.В. Грещук (відп. ред.). Івано-Франківськ: Місто НВ.
- ЕСУМ** — *Етимологічний словник української мови: у 7 т.* (1982—2012). Том 3. Київ: Наукова думка.
- Жег.** — Жеґуц І.І. (вид.). (2001). *Вибрані тексти з гуцульського говору в Закарпатті*. Мюнхен.
- Жел.** — Желеховский Є.І., Недільский С.Г. (1886). *Малоруско-німецький словар: у 2 т.* Львів.
- ЗУЕ** — Жайворонок В.В. (2006). *Знаки української етнокультури: словник-довідник*. Київ: Довіра — Наукова думка.
- ЛГ** — Пиртей П.С. (2004). *Короткий словник лемківських говірок*. Івано-Франківськ: Сіверсія МВ.
- СЗГ** — Сабадош І.В. (2021). *Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району*. 2-е вид., змін. і доп. Ужгород.
- СУГБ** — Спанатій Л.С., Супрун А.П., Тимченко М.Ф., Токар В.П. (укл.). (2018). *Словник українських говірок Бузько-Інгульського межиріччя: близько 20 000 діалектизмів*. Миколаїв: Іліон.
- СУМ** — *Словник української мови: в 11 т.* (1970—1980). Київ: Наукова думка.
- СУМ-1** — *Словник української мови в 11 т.* (2017). *Додатковий том: у 2-х кн.* (кн. 1: А—Л). Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго.
- УАС** — Мартінек С.В., Мітьков В.С. (2021). *Український асоціативний словник* (т. 3: Від стимулу до реакції). Львів: ПАІС.
- Фр.** — Франко І.Я. (ред.). (2006). *Галицько-руські народні приповідки: у 3 т.* Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка. <https://surl.li/egfwjw> (дата звернення: 15.01.2026).
- Шух.** — Шухевич В.О. (1899—1908). *Гуцульщина* (ч. 1—5). НТШ.
- MOVA.info** — *Лінгвістичний портал MOVA.info*. Київський національний університет імені Тараса Шевченка, ННІ філології. <http://www.mova.info/> (дата звернення: 15.01.2026).
- Рок.** — Kolberg O. (1888). *Pokucie: Obraz etnograficzny* (т. 3). Kraków: w Drukarni Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- SH** — Janów J. (2001). *Słownik huculski*. Opracował i przygotował do druku Janush Rieger. Kraków: Wydawnictwo Naukowe DWN.

ЛІТЕРАТУРА

- Бикова Т.В. (2016). *Гуцульщина як текст в українській літературі першої третини ХХ ст.* [дис. ... доктора філол. наук]. Київ. <https://surl.li/rrqhlx> (дата звернення: 15.01.2026).
- Вербич Н.С. (2020). Фразеологізми в «Матеріалах до словника українських говірок Закарпатської області» М.А. Грицака». *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія*, 1 (43), 70–74. [https://doi.org/10.24144/2663-6840.2020.1.\(43\).70-74](https://doi.org/10.24144/2663-6840.2020.1.(43).70-74)
- Глуховцева К.Д. (2018). Аспекти лінгвокультурологічного дослідження діалектного мовлення. *Українська мова*, 1 (65), 89–99. <https://doi.org/doi.org/10.15407/ukrmova2018.01.089>
- Грищенко П.Ю. (2000). Текст як простір вияву діалектних явищ. *Збірник лінгвістичних праць: до 60-річчя проф. О.А. Колесникова* (с. 9–15). Ізмаїл.
- Жуйкова М.В. (2025). Типи лінгвокультурної інформації в асоціативних полях (на матеріалі експериментів з українськомовними респондентами). *Українська мова*, 2 (94), 26–42. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2025.02.026>
- Колеснік Л.Я. (2018). *Варіювання номінацій людини в українських покутсько-буковинських говірках*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго.
- Кочерга Г.В., Рогоза О.В. (2025). Лінгвокультурні типажі в етноконцептуальній парадигмі українців. *Закарпатські філологічні студії*, 3 (42), 187–193. <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.42.3.30>
- Онуфрійчук Г.І. (2021). Лінгвокультурологічні аспекти вираження зоофразем у мовній картині світу. *Вчені записки Таверійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*, 32 (71); 6 (1), 36–42. <https://doi.org/10.32838/2710-4656/2021.6-1/07>
- Полюжин М.М. (2015). Поняття, концепт та його структура. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Мовознавство*, 4, 212–222. <https://surl.li/wkybos> (дата звернення: 21.12.2025).
- Сабадош І.В. (2021). Словотвірний потенціал чужомовних запозичень у сучасній закарпатській говірці. *Закарпатські філологічні студії*, 2 (46), 211–216. [https://doi.org/10.24144/2663-6840.2021.2.\(46\).211-216](https://doi.org/10.24144/2663-6840.2021.2.(46).211-216)
- Сукаленко Т.М. (2018). *Лінгвокультурні типажі в українській художній літературі ХІХ ст.: монографія*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго.
- Чернявська А.В. (2025). Фразеологічна семантика флоронімів в українській мові. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки*, 2 (214), 291–304. <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2025-214.2-37>
- Ястремська Т.О. (2023). Концепт у моделі картини світу: повнота джерельної репрезентації. *Діалектологічні студії*, 1 (14), 33–63. <https://surl.li/ikefkd> (дата звернення: 15.01.2026).

Статтю отримано 09.01.2026

Статтю схвалено 19.03.2026

Статтю опубліковано 08.04.2026

REFERENCES

- Bykova, T.V. (2016). *Hutsul Region as a Text in Ukrainian Literature of the First Third of the 20th Century* [Dis. Doct. Philol. Science]. Kyiv. Retrieved January 15, 2026 from <https://surl.li/rrqhlx> (in Ukrainian).
- Cherniavska, A.V. (2025). Phraseological representation of floronyms' semantics in the Ukrainian language. *Research Bulletin. Series: Philological Sciences*, 2 (214), 291–304. <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2025-214.2-37> (in Ukrainian).
- Hlukhovtseva, K.D. (2018). Aspects of linguistic and cultural research of dialectal speech. *Ukrainian language*, 1 (67), 89–99. <https://doi.org/doi.org/10.15407/ukrmova2018.01.089> (in Ukrainian).

- Hrytsenko, P.Yu. (2000). Text as a space of manifestation of dialectal phenomena. *Collection of linguistic works: to the 60th anniversary of Prof. O.A. Kolesnikova* (pp. 9—15). Izmail (in Ukrainian).
- Kocherha, H.V., & Rohoza, O.V. (2025). Linguocultural types in the ethnoconceptual paradigm of Ukrainians. *Transcarpathian Philological Studies*, 42 (3), 187—193. <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.42.3.30> (in Ukrainian).
- Koliesnik, L.Ya. (2018). *Variation of Human Nominations in Ukrainian Pokuttia—Bukovyna Dialects*. Kyiv: Vydavnychi dim Dmytra Burago (in Ukrainian).
- Onufriichuk, H.I. (2021). Linguistic and cultural aspects of the expression of zoophrases in the linguistic picture of the world. *Scientific Bulletin of V.I. Vernadsky Taurida National University. Series: Philology. Journalism*, 32 (71); 6 (1), 36—42. <https://doi.org/10.32838/2710-4656/2021.6-1/07> (in Ukrainian).
- Poliuzhyn, M.M. (2015). The notion, the concept, and its structure. *Scientific Bulletin of Lesya Ukrainka Eastern European National University. Philological Sciences. Linguistics*, 4, 212—222. Retrieved December 21, 2025 from <https://surl.li/wkybos> (in Ukrainian).
- Sabadosh, I.V. (2021). Word-forming potential of foreign borrowings in modern Transcarpathian dialect. *Transcarpathian Philological Studies*, 2 (46), 211—216. [https://doi.org/10.24144/2663-6840.2021.2.\(46\).211-216](https://doi.org/10.24144/2663-6840.2021.2.(46).211-216) (in Ukrainian).
- Sukalenko, T.M. (2018). *Linguocultural Types in Ukrainian Fiction of the 19th Century*. V.M. Brytsyn (Ed.). Kyiv: Vydavnychi dim Dmytra Buraho (in Ukrainian).
- Verbych, N.S. (2020). Phraseologies in M.A. Hrytsak's "The materials for the dictionary of the Ukrainian dialects of the Transcarpathian region". *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series Philology*, 1 (43), 70—74. [https://doi.org/10.24144/2663-6840.2020.1.\(43\).70-74](https://doi.org/10.24144/2663-6840.2020.1.(43).70-74) (in Ukrainian).
- Yastremska, T.O. (2023). Concept in the Worldview Model: Completeness of Source Representation. *Studia Gwarowe*, 1 (14), 33—63. Retrieved January 15, 2026 from <https://surl.li/ikefkd> (in Ukrainian).
- Zhuikova, M.V. (2025). Types of linguocultural information in associative fields (based on experiments with Ukrainian-speaking respondents). *Ukrainian language*, 2 (94), 26—42. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2025.02.026> (in Ukrainian).

Received 09.01.2026

Approved 19.03.2026

Published 08.04.2026

Oleksandr Bohomolets-Barash, Doctor of Philosophy,
Junior Researcher in the Department of Dialectology
Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine
4 Mykhailo Hrushevskiy St., Kyiv 01001, Ukraine
E-mail: bohomolets.barash@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-9646-2127>

LINGUOCULTURAL TYPE ПАРУБКА (ЛЕГЕНЯ) IN THE UKRAINIANS' DIALECTAL AND LINGUISTIC PICTURE OF THE WORLD

This study applies frame analysis to the linguocultural type *парубка (легеня)*. It identifies its structural frames: "External characteristics" (slots "Physical qualities", "Facial features", "Clothing"), "Internal moral characteristics" (slots "Relationships with the opposite sex", "Positive traits," "Negative traits"), "Place of residence," "Social status and behavior", and "Educational characteristics". The analysis demonstrates that the linguocultural type of the Ukrainian *парубок* combines shared and regionally distinctive features within the dialectal picture of the world. The most stable frame is "External characteristics," particularly the slot "Physical qualities", which portrays the *легінь* as young, slender, handsome, and strong. This conceptual salience has produced a semantic derivative — *легінь* meaning "pyramidal poplar",

a tree associated with height and elegance. The metaphorical transfer is reciprocal: the young man himself is compared to trees, as in the saying “slender as a sycamore”. The slot “Clothing” is more elaborated in dialectal discourse, reflecting regional variation and serving as a marker of marital status.

The frame “Internal moral characteristics” highlights positive traits such as courage, honesty, and intelligence, which are firmly embedded in the Ukrainian linguistic picture of the world. However, dialectal folklore, especially Transcarpathian “kolomyikas”, reveals ambivalence: while *легені* are praised for their virtues, they are also depicted as flawed, with traits such as laziness, deceit, and unfaithfulness toward girls. Thus, the slot “negative traits” emerges in opposition to the linguocultural type *дівчина*. Another opposition, “own” versus “alien”, is verbalized in the frame “Place of residence,” where local youths are valued positively, while outsiders are ridiculed.

The linguocultureme *парубок* is an integral element of the Ukrainian linguistic picture of the world. In its dialectal dimension, particularly in Transcarpathian speech, it acquires specific features manifested in interaction with the linguocultural type *дівчина* and in the opposition “own—alien”. The analyzed type of the Transcarpathian *легінь* thus represents one regional variant of the broader linguocultural type *парубок*. Future research should address other regional variants and explore comparative and diachronic perspectives.

Keywords: *linguocultural type, linguistic picture of the world, dialectal picture of the world, linguocultureme, frame, Transcarpathian dialects.*

<https://doi.org/10.15407/ukrmova2026.01.092>
УДК 811.161.2'38'271:355.01

Г.М. СЮТА, доктор філологічних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу стилістики, культури мови та соціолінгвістики Інститут української мови НАН України
вул. Михайла Грушевського, 4, м. Київ, 01001
E-mail: siutagalia@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-3273-1644>

МОВНА СВІДОМІСТЬ І МОВНА ІДЕНТИЧНІСТЬ УКРАЇНЦІВ: ПРОБЛЕМИ Й ПАРАДОКСИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПІД ЧАС ВІЙНИ

У статті висвітлено соціополітичні й соціокультурні каталізатори зміни мовної свідомості, мовної поведінки, а в ширшому вимірі — формування і зміцнення мовної ідентичності українців за час повномасштабного вторгнення. Простежено гальмівні чинники, що перешкоджають остаточному переходові емоційно мотивованого імпульсу українськомовності в усвідомлену норму стійкої українськомовної поведінки (мовний компроміс, мовна інертність, мовна втома, мовний страх, мовна невпевненість, мовна мімікрія, комерціалізація мови, стигматизація російськомовних тощо). Наголошено на потребі системної державної політики та активізації освітніх ресурсів для того, щоб українська мовна ідентичність ефективно протистояла викликам воєнної реальності.

Ключові слова: мовна свідомість, мовна ідентичність, мовний вибір, мовний компроміс, мовна інертність, мовна втома, мовний страх, мовна невпевненість, мовна мімікрія, комерціалізація мови, стигматизація російськомовних.

Війна стала потужним цивілізаційним випробуванням, яке активізувало безпрецедентну за інтенсивністю та масштабами зміну мовної свідомості, комунікативних практик і мовної поведінки українців¹. Вибухова україні-

---

¹ Лінгвопрагматичні, соціолінгвістичні, психолінгвальні особливості цих процесів, а також їх суспільну динаміку та значення для вибудовування українсько-центричних стратегічних комунікацій докладно висвітлено в наукових працях, публічних виступах та лекціях П.Ю. Гриценка, С.О. Соколової, Л.Т. Масенко, М.І. Степаненка, Г.М. Яворської, О.С. Снитко, Л.Ф. Компанцевої, Г.М. Сюти, Т.А. Коць, Л.П. Кислюк, Н.Р. Матвєєвої, І.М. Цар та ін.

Цитування: Сюта Г.М. (2026). Мовна свідомість і мовна ідентичність українців: проблеми й парадокси трансформації під час війни. *Українська мова*, 1 (97), 92–105. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2026.01.092>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2026. Статтю опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

зація публічного простору, докорінне перевизначення мовних пріоритетів медіа, освіти, бізнесу, перехід на українську в побуті переконливо засвідчили, що в час війни українська мова «переросла» свою комунікативну функцію, стала передусім чинником етноконсолідації, маркером ідентичності та інструментом спротиву: «Розв'язана Росією гібридна війна, що брутально знехтувала право українського народу на суверенну державу, звільнила мовну й національну ідентичність багатьох українців від російсько-української гібридизації та повернула їм усвідомлення важливості для виживання й розвитку нації своїх вартостей — мови, культури, історії» (Масенко, 2020, с. 25). У глобальному вимірі йдеться про трансформацію мовного коду в культурно-політичний акт: вибір говорити українською після початку повномасштабного вторгнення став інструментом самоідентифікації через мову і водночас способом констатації власної суб'єктності. Через мовну поведінку, ставлення до мови українці чітко декларують громадянську позицію та фундаментальні для них культурні цінності.

Проблема української ідентичності, зокрема й мовної, уже не перше десятиріччя актуальна для українського гуманітарного дискурсу. Один із найбільш концептуальних її аспектів — потребу розрізнення та удокладненого вивчення національної (державної), етнічної, історичної, територіальної, мовної, культурної ідентичностей — у стратегічній праці «Україна у пошуках нової ідентичності» свого часу обґрунтував І.М. Дзюба (Дзюба, 2006). Цивілізаційні виклики, що постали перед українцями в час війни, увиразнили необхідність пізнання механізмів національного самовизначення, історичної та культурної самоідентифікації. У цьому контексті усвідомлення аксіоми «мова — це не те, чим володієш, а те, до чого належиш» дає ключ і до розуміння мовної трансформації українців, і для бачення мовного розвитку України після завершення війни (Соколова, 2023; Єрмоленко, 2023, с. 34—41).

Лексико-семантична репрезентація понять «мовна свідомість» і «мовна ідентичність» у сучасних текстах. Закономірним наслідком активного осмислення зв'язку «ідентичність — мова» є істотне розширення кола номінативно-оцінних формул, що в текстах різних жанрів та стилів вербалізують цей зв'язок. Це й логічно-раціональні, й образно-емоційні висловлення, які часто апелюють до історичної пам'яті та новітнього національного досвіду:

- **мова** — код / маркер / публічний індикатор / символ / ознака / атрибут / вияв **ідентичності**;
- **мова** — інструмент формування / укріплення / укорінення / зміцнення / утвердження **ідентичності**;
- **мова** — простір збереження і самовідтворення / захисту **ідентичності**;
- **мова** — основа / наріжний камінь / фундамент / засада / осердя **ідентичності**;
- **мова** — зброя / інструмент **ідентичності**.

Крім ключових понять «мова» та «ідентичність», знаковими для названих ідентифікаційних метафор є також *код, маркер, ознака, символ, основа, фундамент, засада, наріжний камінь, носій, інструмент*, які передбачувано

відгукуються в колективній свідомості українського соціуму як носії високої публіцистичної конотації.

Симптоматичним для воєнного сьогодення вважаємо масштабне розширення і оновлення сполучуваності прикметника *мовний* із поняттями, що характеризують сутність змін у ставленні до мови та відбивають динаміку розвитку мовної свідомості та мовної ідентичності: «мовна свідомість», «мовна деколонізація», «мовний вибір», «мовна стійкість», «мовна зрілість», «мовна гордість», «мовна самоповага», «мовна відповідальність», «мовний патріотизм».

Динаміку входження понять «мовна свідомість» та «мовна ідентичність» у когнітивну базу українців простежуємо також за сполучуваністю з дієсловами та віддієслівними іменниками, які номінують різні етапи їх соціальної «актуалізації»:

- із семою 'початок чого-небудь' — *пробудження*: Після 24 лютого активізувалося усвідомлення ролі мови, а з ним — і *пробудження мовної свідомості* (Village, 23.02.2024); *Ще з 2014 р. стало помітним пробудження національної і мовної свідомості українців, проте тоді це не було настільки масово, як зараз...* (Матвеева, 2023);

- із семою 'створення, удосконалення чого-небудь' — *формування / виховання / становлення — розвиток (розвивається) — зміцнення (зміцнюється, зміцнилася) / укріплення (укріпилася) тощо*, пор.: *Війна стала каталізатором процесів, що сприяють формуванню мовної свідомості як елемента самоідентифікації* (УП, 12.06.2024); *...провокує відчуження мови, особливо в людей, чия мовна ідентичність лише формується, хто навчається пізнавати світ через мову* (LB.ua, 17.06.2025); *Освіта відіграє ключову роль у становленні мовної свідомості нового покоління українців* (Освіторія, 18.05.2024); *Розвиток мовної свідомості відбувається у тісному зв'язку з формуванням нової громадянської позиції* (ТГ Лівий берег, 02.08.2023); *Мовна свідомість українців відчутно укріпилася, адже мова дедалі більше сприймається як зброя спротиву* (Суспільне, 16.11.2023); *Саме життя демонструє, що процеси зміцнення мовної свідомості українців уже не матимуть зворотного відліку від 2022 року* (Триз, 24.08.2023); *...в умовах війни Росії проти України кардинально іншою є ситуація: зміцнюється національна свідомість...* (LB.ua, 06.11.2023);

- із семою 'зміна, перегляд чого-небудь' — *зміна (змінюється, змінилася) / трансформація (трансформується) / перебудова (перебудувала) — переосмислення — оновлення (оновлюється) / набуває нового виміру*, пор.: *...триває трансформація мовної свідомості, у якій зникають залишки колоніальних стереотипів* (ДТ, 05.09.2024); *Як міняється мовна ідентичність в Україні...* (Argument, 25.05.2025, заголовок аналітичної статті); *Мовна свідомість переживає момент оновлення, коли кожен публічний акт мовлення стає заявою про належність* (NV, 19.02.2024); *Мовна ідентичність під час воєнного часу набула нового виміру* (<https://surl.li/pzumhq>, дата звернення: 12.10.2025).

Проілюстрована сполучуваність інформативна не тільки щодо етапів, а й щодо суспільної динаміки та логіки розвитку української мовної свідомості й ідентичності за час війни — від *лише формується* (звернімо увагу

на обмежувально-часову частку *лише*) через *змінюється, набуває ознак / ви-міру, розвивається* (акцент на трансформації та динаміці) та констатувально-результативні *уже переважає* (із підсилювальною часткою *уже* або без неї), *домінує* до імперативних *має стати, має визначати* тощо, пор.: ...*українська мовна ідентичність переважає в усіх регіонах* (Ukrinform, 10.03.2023); *Мовна ідентичність у нашій країні зараз має стати титульною* (<https://surl.li/istvew>, дата звернення: 21.10.2025). При цьому значно менш частотними, майже одиничними, є слововживання із семою 'руйнування', як-от: *Війна розхитала мовну свідомість тих, хто раніше сприймав українську лише як формальність* (24 канал, 21.02.2024).

У рефлексіях про природу й актуальний стан мовної свідомости та ідентичности, їхньої чутливости до впливу ідеологічно-політичних, економічних, освітніх, соціальних та інших чинників воєнного сьогодення знаковими є дієслова та дієслівні конструкції із значенням процесуальности (*зберігається / втрачає / розвивається*), певного стану (*знаходиться під тиском, переживає момент оновлення*) та результативности (*утвердилася, закріпилася*). Вони систематично повторюються в медіаматеріалах, що висвітлюють мовну ситуацію під час війни, пор.: ...*мовна ідентичність знаходиться під тиском в умовах війни...* (<https://surl.li/wvrolx>, дата звернення: 23.08.2025); ...*без зайвого пафосу, але, товариство, маємо визнати, що наша мовна ідентичність таки впевнено укріплюється! Через біль, втрати, але утверджується навіть у мізках тих, кому було «всё равно» і «какая разніца»* (коментар Facebook, 19.08.2024).

Активність та усвідомленість утвердження мовної ідентичности в українському суспільстві маркують дієслова *визначатися, усвідомлювати, розуміти*, напр.: ...*білінгви визначають свою мовну ідентичність...* (<https://surl.li/wvrolx>, дата звернення: 22.09.2025); [мовці] ...*усвідомлюють, що мовна ідентичність залишається важливим чинником...* (Ukrinform, 19.01.2024).

Зафіксовано промовистий публіцистичний мінітекст, у якому пов'язано укріплення мовної свідомости з практикою культивування літературної норми та літературної мови, напр.: *Вживання чистої української мови підкреслить нашу мовну ідентичність. Зберігаючи правильність мови, ми шануємо наші традиції та культуру* (<https://surl.li/hipneq>, дата звернення: 26.08.2024).

Мовний вибір: зміна ідентифікаційних пріоритетів під час повномасштабного вторгнення. На сьогодні вже аксіоматичним можна вважати твердження, що 24 лютого 2022 року в історії літературної мови — це дата кардинального розширення українськомовного комунікативного простору, яке відбулося не регулятивно-інституційно, а через вибухове зростання емоційної та соціально-політичної мотивованости громадян свідомо й добровільно обрати мовою спілкування українську. Масштабність цього процесу підтверджують і соціологічні дані (опитування Центру Разумкова, Фонду «Демократичні ініціативи» Ілька Кучеріва), і соціолінгвістичні праці (Масенко, 2020; Соколова, 2023; Матвеева, 2023), і лінгвостилістичні дослідження (Єрмоленко, 2023; Сюта, 2023).

У перші дні повномасштабного вторгнення вибір на користь української мови зробили багато тих українців, хто до війни був російськомовним,

двомовним, пасивно українськомовним або ж не визначеним чи нестійким у мовній поведінці прихильником наративів «какая різниця», «не на часі». І чи не найбільш показово змінилася мовно-ідентифікаційна позиція чинного Президента України. У 2021 році він називав проблему мови однією з тих, що розколюють суспільство: «Всі, хто підіймає питання національності, питання мови, питання церкви, — це люди, які хочуть тимчасово хайпнути <...> Спрямовані наслідки на розкол суспільства. **Я вважаю, що питання мови не на часі**» (<https://surl.li/mdgwi>, дата звернення: 02.10.2025). Натомість у виступі з нагоди Дня української писемності та мови в листопаді 2022 року він сказав, що «**Українська — це мова свободи й волі, могутня зброя українського народу в боротьбі за нашу незалежність і перемогу**» (<https://surl.li/pqwrpvf>, дата звернення: 02.10.2025).

На лексико-фразеологічному рівні зміну ставлення до мови і трансформацію мовного коду фіксуємо в мінітекстах із модальністю впевненого, внутрішньо вмотивованого відмежування від російської мови як інструмента поширення чужих, ворожих наративів, неприйнятних цінностей — *не хочу / не можу говорити цією мовою; не хочу / не можу говорити однією мовою з окупантами; не хочу мати нічого спільного з окупантами; не хочу / не можу розмовляти мовою, якою вбивають дітей; не хочу поширювати «руській мір»; не хочу бути частиною російської псевдокультури; щоб уникати асоціацій з Росією та багато ін.*, пор.: *Після того, як почалася війна, весь свій контент почала робити українською, бо не хочу говорити однією мовою з орками-окупантами* (<https://surl.li/guwlv>, дата звернення: 03.10.2025); *Вже у квітні ... остаточно сформувався пазл: розмовляєш російською — значить є частиною російської псевдокультури* (<https://surl.li/gkzez>, дата звернення: 02.10.2025); *Зараз, в умовах війни, найвагомішою мотивацією для Марини говорити українською є прагнення «не мати нічого спільного з окупантами»* (<https://surl.li/gkzez>, дата звернення: 05.10.2025); *Не хочуть говорити російською, щоб уникати якихось політичних асоціацій з росією* (<https://surl.li/gkzez>, дата звернення: 02.10.2025).

Вибір на користь української мови вербалізують позитивнооцінні текстові структури із семами ‘свідомий’, ‘добровільний’, ‘за власним бажанням’ — *добровільно перейшли; захотів перейти на українську і зробив це; хотів якомога швидше заговорити українською; зробив вибір; вирішив розмовляти; вирішив для себе тощо*. Тобто українці через власний соціокультурний та емоційний досвід приходять до усвідомлення того, що мова «відбиває не мовну практику, а мовну чи радше мовно-етнічну ідентичність, — і саме вона найточніше відбиває етнокультурну диференціацію в українському суспільстві, в якому тепер майже всі стали українцями» (Кулик, 2023).

Експресивно цей процес кристалізації української мовної ідентичності демонстрували художні й публіцистичні тексти, які виявилися не просто популярними, а навіть вірусними в соцмережах. Це в рази помножує їхню здатність поширювати ідею ідентичності та укріплювати її у свідомості соціуму, пор.: *Я не хочу «апрель», / мені потрібен квітень! / Я не люблю «си-*

рень» — / Лише бузкові квіти! / І «марту» тут не бути, / А березню і травню, / І Україні — жити! / І її людям славним! / І «щи» я не люблю, / А лише борці і сало, / І «песен не пою», / А пісні я співаю! / Я мовою живу / І нею розмовляю (Н. Матвієнко, «Мені потрібен квітень!»); Якщо ти кажеш, що нема різниці, / Якою мовою потрібно говорити, / Нанийсь води з калюжі, не з криниці — / Яка різниця, звідки воду пити? (Т. Ліщук, «Якщо ти кажеш, що нема різниці...»).

Мінлива стабільність як ознака формування мовної свідомости та утвердження українськомовної ідентичности в час війни. Окреслена картина масштабного пробудження мовної свідомости, на превеликий жаль, мала свій зворотний бік медалі: непомітно, але впевнено почав спрацьовувати механізм соціального заспокоєння, спочатку «приколисування» суспільної уваги до питань мови, а потім і мовної реверсії (зворотного мовного зсуву). Оптимістичні сподівання на відмову українського соціуму від російської мови в усіх комунікативних ситуаціях і на максимально охопному просторі справдилися тільки частково. Приблизно на кінець 2023 року — початок 2024 року соціальної кульмінації у вибудовуванні кордонів мовної ідентичности було досягнуто, а процес мовної деколонізації почав помітно пригальмовувати. Новочасна мовна ідентичність у багатьох випадках виявилася нетривкою, імовірно, тому, що перехід російськомовних українців у тому чи тому форматі на українську (а за статистикою на сьогодні це понад 70 %) був наслідком емоційно-патріотичного імпульсу, а не раціонального усвідомленого мовного вибору, тобто зміна мовного коду не завжди корелювала із трансформацією ментального коду. Сьогодні помітно, що чітко встановлювані на початку повномасштабного вторгнення негативнооцінні зв'язки *російська мова — агресія, ворожість, імперська зверхність, історично-культурні спотворення, інформаційні маніпуляції* на побутовому рівні втрачають актуальність — про це свідчить мовна практика великих міст Півдня / Сходу (згадаймо політичні міфонаративи про харківську мову, одеську мову як виправдання збереженої побутової російськомовности). Суспільству також дедалі активніше накидають пропагандистську тезу про те, що позбування російської мови з українського ментального простору є «політичною ініціативою», «утісками / дискримінацією» тощо (докладніше див.: <https://surl.lt/wna1jc>). При цьому маніпулятивно апелюють до елімінації російської мови (як мови держави-агресора, що веде війну проти України) з ратифікаційного законодавства України, що відповідно до Європейської хартії вбезпечує права регіональних або меншинних мов. Для подолання цих викликів потрібне максимально активне донесення до соціуму аргументованої, угрунтованої на даних і фактах з історії мови, діалектології, соціолінгвістики, історичної граматики, історичної стилістики інформації про те, що деколонізація національного мовного і ментально-культурного простору — природний, об'єктивно вмотивований та історично необхідний процес.

Власне, ознаки цієї деколонізації, що супроводжується піднесенням соціального, культурного, інтелектуального престижу української мови, сьогодні очевидні. Крім згаданого вище зростання кількості громадян, які добровільно переходять на українську, це також: а) мінімізація російсько-

мовного контенту у ЗМІ, соцмережах, у культурному просторі; б) формування нової мовної етики публічного простору — від державних установ до освітніх закладів і волонтерських ініціатив; в) відчутна редукція російського книжкового ринку на користь українського. Щодо останньої підставою для стриманого оптимізму слугують і радикальне зменшення чисельности російських книжок у книгарнях, і відмова видавництв працювати з російськомовними авторами, а особливо — помітне збільшення кількості та суспільної популярності літературних фестивалів і заходів («Книжковий Арсенал», «Книжкова країна» у Києві, «Фронтера» у Луцьку, «Форум видавців» (із 2018 року офіційна назва — Lviv BookForum) — найбільший книжковий фестиваль України, який незмінно проходить у Львові з 1994 року).

У цьому контексті доречно лаконічно окреслити зміну ієрархії мовного престижу, що безпосередньо корелює з процесом формування та утвердження мовної ідентичности. Сьогодні знання української мови є чинником і умовою досягнення успіху, ресурсом соціально-культурного престижу, а зв'язок між українськомовністю та підтриманням соціального статусу особи в публічному просторі (як політика, державного службовця, медійного діяча, блогера тощо) стає дедалі послідовнішим і закономірнішим. Тобто знання української сприймається як ознака інтелектуально-культурної та громадянської зрілості.

Цю тенденцію добре видно у сфері бізнесу та громадського сервісу, де українськомовність — частина професійної етики та фактор корпоративної репутації. За даними дослідження Gradus Research, станом на кінець 2024 року понад 70 % брендів (як-от Rozetka, Нова пошта, Сільпо, Monobank, Київстар, українські версії Netflix і Megogo) повністю українізували свої комунікаційні стратегії. Прикладом миттєвого реагування на можливі репутаційні втрати через недотримання мовного закону слугує ситуація з кав'ярнею «Good Coffee» у Дніпрі, яка в березні 2023 року після розголосу в соцмережах через російськомовне меню за одну ніч змінила маркетингову концепцію, оновила оформлення і запустила кампанію «Мова — наш бренд».

Однак, попри весь позитив цих даних, потрібно враховувати і такий не афішований нюанс: бізнес завжди намагається втримати баланс між відповідністю букві закону, соціальними очікуваннями та економічною вигодою. Тому тут може йтися про феномен *комерціалізації мови*, використання «мовного патріотизму» як маркетингового прийому, який обнижує мову до комерційного бренду і на загал не має жодного зв'язку із зростанням мовної свідомости та укріпленням ідентичности. І дуже знаково, що це не залишилося поза увагою соціуму: у 2024 році поширилася фраза «*Говори українською не тому, що модно, а тому, що це твоє*» — як контрдискурс до споживацько-спекулятивного вживання мови.

Міркуючи про переструктурування мовної свідомости та формування нової системи маркерів українськомовної ідентичности принципово важливо згадати і про феномен збереження побутової російськомовности та «низові» ініціативи для розв'язання чи принаймні коригування цієї проблеми.

Із-поміж особливо актуальних і дієвих інструментів «низової» українізації побутового спілкування вирізняємо жартівливі написи на зразок *Тут*

вам не Росія; Живу своє краще життя українською; Говори людською (виразна апеляція до зневажливої оцінки української мови *говорите по-человечески*); Розмовляю українською, бо хочу і можу; Українська мова — найкращий фільтр від токсичних знайомств; Каву п'ю українською. А ти? тощо. Їх масово тиражують на предметах побуту та щоденного вжитку (одяг, посуд, наліпки на автомобілях тощо). Загалом ця соціально комфортна форма іронійної українізації стала засобом «м'якого коригування» мовної поведінки, а в ширшому вимірі — частиною стратегії упоспійнення мовної ідентичності українців.

Інструментами цієї стратегії також є:

- гасла і констатаційні формули емоційно-патріотичної ідентифікації через мову: *Розмовляю українською — чиню спротив*; *Мова — це моя зброя*; *Українська мова — антивірус від “руського міра”*; *Говори українською, щоб жила пам'ять*; *Полюби українську — і вона відповість*; *Українською звучить навіть тиша*; *Українська. Безкоштовно. Без реклами. Без окупантів*; *Не плутай роди — мова тобі не Tinder*; *Неправильна вимова — не злочин, якщо ти не маацкви*; *Українська — як борці: спробував і не вжє без неї не можеш*;

- гештеги: #ГовориШоХочешАлеУкраїнською; #НеШоАЩо; #БезМовиНі-як; #МовоюСвітліше (пор. також #ГовориУкраїнською; #РозмовляйВільно; #НавчайсяРідною; #ПрокачайУкраїнську; #ЩодняУкраїнською; #УкраїнськаЦеМодно).

Виклики для утвердження мовної свідомості та мовної ідентичності під час війни. Попри очевидну позитивну динаміку сьогоденний процес утвердження мовної свідомості та мовної ідентичності супроводжує низка реальних викликів і потенційних ризиків, які можуть стати ще виразнішими після завершення війни.

1. Інерційна двомовність та мовний компроміс. Вище йшлося про те, що на тлі активного розширення поля функціональності української мови у приватному житті — особливо в окремих містах півдня і сходу — стійко зберігається російськомовна побутова практика. Значна частина населення продовжує говорити російською під час неофіційного спілкування (у сім'ї, із друзями), при цьому висловлюючи палку підтримку української як державної мови (Центр Разумкова, 2024). Така *інерційна двомовність* (термін соціології) корелює також із феноменом *мовного компромісу*, тобто звички до ситуативної російськомовності або поблажливого ставлення до неї як до «побутової даности». Крім того, мовний компроміс часто мотивований небажанням конфліктувати на ґрунті мовного питання та мовного вибору, пор.: *Сам з Києва. Абсолютно пофігу на якій мові хто спілкується вдома чи між собою, сам з друзями та сім'єю здебільшого на російській спілкуюсь, але якщо зі мною говорять українською, то й я перейду на українську. Публічно та в усіх закладах принципово спілкуюся українською, бо ми живемо в Україні і це наша державна мова. Якщо подорожую умовно до Львова, то звісно теж буду спілкуватися одразу українською через повагу до місцевих, так само роблять і мої родичі та друзі. Просто між собою говоримо як схочемо* (коментар Facebook). За результатами опитування групи «Рейтинг» 2024 року, таке толерування двомовності демонструють майже 14 % українців, які

продовжують говорити переважно російською, хоч декларують безумовну підтримку українізації. Цей «мовний розрив» між ідентичністю та практикою збережений насамперед у побутовій комунікації, у площині культури дозвілля і приватних медіаресурсах.

Однак не можна ігнорувати й того факту, що в деякого з російськомовних українців об'єктивна потреба перейти на українську досі спричинює значний внутрішній спротив, і кількість публічних демонстрацій такої позиції за останній рік помітно збільшала. Про це свідчать численні висвітлювані в медіа публічні скандали, спричинені впертим небажанням працівників сфери обслуговування говорити українською — у готелях Харкова, Дніпра, Одеси, у сервісах таксі Києва та Одеси тощо². Важливо, що такі ситуації здебільшого не залишаються непоміченими і мають не тільки медійний резонанс, а й офіційну реакцію мовного омбудсмена в контексті дотримання мовного законодавства.

Радикальні міжособистісні комунікативні конфлікти, а часто й відверту агресію також провокує «російськомовна впертість» окремих внутрішньо переміщених на Захід України осіб, пор.: *У Шевченківському гаю Львова виник мовний конфлікт між місцевою жінкою та чоловіком і жінкою, які, за словами очевидців, переїхали із Харкова* (Львівич, 09.09.2025).

2. Мовна втома. Важливою проблемою і водночас викликом для зміцнення мовної свідомості та ідентичності є феномен мовної втоми — стану психоемоційного виснаження, що може виникати через напруження від потреби змінити мовний код та постійно підтримувати цю зміну. Саме цей стан, як свідчать результати офіційного опитування і неофіційного спілкування, після емоційного піднесення 2022—2023 років відчуває дехто з нових українськомовців. Об'єктивно це зумовлено тиском завищеного соціального очікування — на цьому особливо наголошують соціопсихологи та культурологи: «Ми ризикуємо перетворити українську з мови радості на мову обов'язку, якщо не створимо комфортного емоційного середовища її побутування» (Internews, 2024).

За спостереженнями Українського центру суспільних досліджень (2025), мовна втома не пов'язана із цілковитою відмовою від української, але виявляється у послабленні українськомовної активності (менше позитивно-підтримувальних висловлень, мотиваційних коментарів, скорочення кількості волонтерських курсів тощо). Ще більшу соціальну небезпеку становить механізм емоційного відновлення після стану мовної втоми — повернення в зону мовного комфорту, тобто до російської як «зручної», «звичної» мови повсякденного спілкування. За оцінками соціопсихологів, це сигналізує про перспективу мовної реверсії («зворотного мовного зсуву»).

Тиск соціального очікування («бути бездоганно українськомовними») у повсякденному спілкуванні часто набуває форми некоректних зауважень,

² У Києві таксист відмовився обслуговувати пасажирок, які попросили розмовляти українською (<https://surl.lu/agaihc>, дата звернення: 29.10.2025); «Україна — країна 404»: у Харкові таксист Bolt улаштував скандал через російську музику (<https://surl.lu/lmjvqh>, дата звернення: 18.07.2025) та ін.

демонстративних виправлень тощо. У тих, хто перейшов на українську нещодавно, це може спричинювати або посилювати мовну невпевненість / синдром страху помилки і, як наслідок, знову-таки повернення до російської: ...насмішки над моїми спробами розмовляти українською (👎) так, я знаю, що говорю погано! Але не будьте такими!!! якщо людина намагається, хоча б не смійтеся, ну... або слухайте мою гарну російську (коментар Facebook). Очевидним у зв'язку із цим є запит на «м'які» освітні формати, які допомогли б подолати мовну невпевненість охочих заговорити українською не через вимоги закону чи тиск суспільства, а з особистого вибору. Саме із цією метою впродовж 2022—2023 років були започатковані достатньо численні ініціативи, мовні курси, онлайн-проекти, клуби, платформи, подкасти, застосунки: «Солов'їна», «Українська без осуду», «Говори сміливо», «Перехід на українську», «Розмовний клуб української», «Мова.info», «Є-мова», «Чому державною», «Лайфхаки з української мови», «Українська для фізиків і ліриків», «Давай займемося текстом», «Солов'їне шоу», «Щит», «Є-мовний хаб», «Єдині», «Мовний шелтер», ютуб-канал «Букви». Демонструючи інтенцію «допомагаємо перейти на українську» (а не «примушуємо» до переходу), такі інклюзивно-мотиваційні інструменти є психологічно комфортними, а тому ефективними для укріплення мовної ідентичності.

Водночас не можна ігнорувати того факту, що не всі названі вище ініціативи та проекти демонструють належний фаховий рівень рекомендацій щодо слововживання, вимови тощо.

Арсенал інструментів «лагідної» українізації доповнюють флешмоби (#перейдинаукраїнську, #говориукраїнською, #мовамаєзначення) та інтернет-спільноти (на кшталт «Український Твіттер фронт») — вони охоплюють мільйонні аудиторії, тому варто не ігнорувати дієвості їхнього впливу, а використовувати його, особливо зважаючи на те що це аудиторія зазвичай молодіжна та підліткова.

І хоч тільки 6 % українців «планують повернутись до російської після війни» (результати опитування фонду «Демократичні ініціативи», 2024), мовна втома є серйозним загрозувальним чинником щодо потенційної мовної реверсії (або зворотного мовного зсуву), якщо держава не закріпить нову мовну реальність освітою, культурною політикою, якісною книжковою продукцією та найрізноманітнішими засобами позитивної мотивації до українськомовності.

3. Мовна мімікрія. Серед очевидних парадоксів і проблем у сьогоденних виявах мовної свідомості та мовної ідентичності назвемо мовну мімікрію — явище, за природою тотожне зі схарактеризованою вище комерціалізацією / монетизацією мови.

Дехто з мовців (передусім зорієнтованих на отримання фінансового прибутку або моральних бонусів, як-от блогери, політичні діячі, медійні особи), а в ширшому соціальному вимірі — бізнесові структури та медіаресурси використовують українську мову як інструмент маркетингу, підлаштовуються під алгоритм соціального запиту, соціального очікування потенційних споживачів їхнього продукту. Це породжує парадокс: мова розширює сфе-

ру і контексти соціальної присутності й актуалізованості, однак мотиви цього розширення — спекулятивно-комерційні, а не ідентифікаційні, вони аж ніяк не пов'язані з мовною свідомістю. Щойно змінюється соціальний запит, ці особи / структури мімікують під нові умови, знову зловживаючи мовою як брендом. Переконливий приклад — відома дніпровська блогерка, яка в перші дні війни перейшла на українську, але повернулася до російськомовності, оскільки її підписники начебто не сприйняли таких змін і вона почала втрачати аудиторію, а отже, й прибуток.

На нашу думку, ця інформація — оцінно амбівалентна: з одного боку, мова стає маркетинговим інструментом, а не маркером ідентичності, а з іншого, — це підтверджує її соціальний престиж і статус «символічного капіталу».

4. Стигматизація російськомовних. Незаперечною проблемою, яку українці поступово (з більшим чи меншим успіхом залежно від регіону, професійної сфери тощо) розв'язують у рухові до цілісної мовної ідентичності, досі є соціальна стигматизація російськомовних. Частотними в сучасній українській реальності є ситуації публічного осуду російськомовних громадян (і в реальній комунікації — громадському транспорті, місцях відпочинку; і у віртуальному просторі — у соцмережах)³. Такі випадки, попри демонстрування наміру «навернути» до української мови, можуть призвести до внутрішньої поляризації і відлякати тих, хто готовий переходити, але намагається уникнути суспільного осуду (моніторинги ІМІ, 2023—2024).

Чому стигматизація російськомовних на сьогодні має такі масштаби і такий високий градус оцінності? Очевидно тому, що частина суспільства сприймає використання російської мови як «символ імперії» та ознаку прихильності ідеології «русского міра». Це викликає підкреслено негативні й категоричні оцінки (*Говориш російською — отже, підтримуєш війну*), а часто й мову ворожнечі (*Змінюй мову або забирайся в рашку; з узьким язиком — на болота* тощо).

Мовну поведінку російськомовних стигматизують іронійні, а здебільшого зневажливо-жорсткі характеристики: *рускоязичні, узкоязичні, моноязичні, монофонемні, ватноязичний / ватноязичник, мовний окупант, з російською щЕлепою* (говорять лише російською; демонстративно не переходять на українську; використовують мову як інструмент окупації / індоктринації, поширення цінностей «русского міра»), *напів'язичні / напів'язичники, напівмовні* (нестійкі в мовній поведінці), *тесноязичні* (обмежені у виборі мови спілкування), *мовний інерт, мовна консерва* (не реагує на мовну трансформацію соціуму; дотримується звичної, «старої» мовної практики), *сепаромовні / мовні сепари* (російськомовний, який пов'язує мовний вибір з ідеями поділу України).

³ Говорив «харківською мовою»: у Львові стався скандал із переселенцями (<https://surl.lt/fzjqak>, дата звернення: 12.10.2025); В Одесі мовний скандал: на бізнес-заході спікер відмовився переходити на українську мову (<https://surl.li/nernas>, дата звернення: 10.10.2025); «Неслухняні діти» чи цільова аудиторія: Що робити з російською в Харкові (<https://surl.li/oruywki>, дата звернення: 11.10.2025).

Війна (попри всі безумовно трагічні її вияви та психотравматичні наслідки) стала катарсисом для української мовної свідомості й ідентичності. Зафіксовані та схарактеризовані зміни засвідчують і радикальне оновлення мовної свідомості, мовної ідентичності, і збереження старих звичок. Але вектор цих змін однозначно українськоцентричний: суспільна мовна мобілізація переходить у норму мовної поведінки, ситуативний емоційно мотивований імпульс — в усвідомлену потребу. Якщо цей процес підтримуватиметься системною державною політикою та освітою, то українська мовна ідентичність ефективно протистоятиме викликам воєнної реальності.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

- ДТ** — *Дзеркало тижня*. <https://zn.ua/> (дата звернення: 20.12.2025).
ЛБ — *ТГ Лівий берег*. https://t.me/s/lbua_official (дата звернення: 20.12.2025).
ЛП — *Львівський портал*. <https://surl.li/icmview> (дата звернення: 21.10.2025).
Львівч — *ТГ Львівч*. https://t.me/s/lvivych_news (дата звернення: 20.12.2025).
Освіторія — *Освіторія*. <https://osvitoria.org/> (дата звернення: 27.01.2026).
Суспільне — *Суспільне*. <https://susplne.media/> (дата звернення: 20.12.2025).
Триз — *ТГ Тризуб*. <https://t.me/s/threezub> (дата звернення: 20.12.2025).
УП — *Українська правда*. <https://www.prawda.com.ua/> (дата звернення: 27.01.2026).
24 канал — *24 канал*. <https://24tv.ua/> (дата звернення: 21.12.2025).
Argument — *Argument.ua*. <https://argument.ua/uk/> (дата звернення: 20.12.2025).
Internews, 2024. — *Internews*. <https://internews.ua/> (дата звернення: 22.12.2025).
LB.ua — *LB.ua. Дорослий погляд на світ*. <https://lb.ua/> (дата звернення: 27.01.2026).
NV — *NV*. <https://nv.ua/> (дата звернення: 22.12.2025).
Ukrinform — *Ukrinform*. <https://www.ukrinform.ua/> (дата звернення: 22.12.2025).
Village — *The Village Україна*. <https://www.village.com.ua/> (дата звернення: 27.01.2026).

ЛІТЕРАТУРА

- Дзюба І.М. (2006). *Україна у пошуках нової ідентичності*. Київ.
- Дорошенко С. (2024). *Мовна ідентичність в умовах російсько-української війни. Документно-інформаційні комунікації в умовах глобалізації: стан, проблеми та перспективи: матеріали ІХ Міжнар. наук.-практ. конф.* (с. 80—82). Полтава: Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка».
- Єрмоленко С.Я. (ред.). (2023). *Лінгвософія українських текстів ХХІ століття: колективна монографія*. Київ: Інститут української мови НАН України.
- Кулик В. (2023). Мова та ідентичність в Україні на кінець 2022. *Збруч*. <https://zbruc.eu/node/114247> (дата звернення: 08.01.2026).
- Масенко Л.Т. (2020). Мовна ситуація України з погляду лінгвістів. *Дивослово*, 10, 24—26.
- Матвеева Н.Р. (2023). Війна і ставлення українців до мови. *Українська мова*, 3 (87), 3—18. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2023.03.003>
- Павлюк С.П. (2020). *Енциклопедичний словник понять і термінів з етнології*. 2-ге вид., переробл. і доповн. Львів: Інститут народознавства НАН України.
- Соколова С.О. (2023). Зміни у ставленні українців до мов на тлі повномасштабного вторгнення Росії в Україну. *Українська мова*, 1 (85), 3—19. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2023.01.003>

Сюта Г.М. (2022). Мова — наша зброя: нові сенси старої метафори у період російсько-української війни. *Культура слова*, 97, 73—86. <https://doi.org/10.37919/0201-419X-2022.97.8>

Статтю отримано 24.02.2026

Статтю схвалено 19.03.2026

Статтю опубліковано 08.04.2026

REFERENCES

- Doroshenko, S. (2024). Language identity in the conditions of the Russian-Ukrainian war. *Document and information communications in the context of globalization: State, problems and prospects: Proceedings of the 9th International Scientific and Practical Conference* (pp. 80—82). Poltava: Natsionalnyi universytet “Poltavska politekhnikha imeni Yurii Kondratiuka” (in Ukrainian).
- Dziuba, I.M. (2006). *Ukraine in search of a new identity*. Kyiv (in Ukrainian).
- Kulyk, V. (2023). Language and identity in Ukraine at the end of 2022. *Zbruch*. Retrieved January 08, 2026 from <https://zbruc.eu/node/114247> (in Ukrainian).
- Masenko, L.T. (2020). The language situation in Ukraine from the perspective of linguists. *Dyvoslovo*, 10, 24—26 (in Ukrainian).
- Matveieva, N.R. (2023). War and Ukrainians’ attitudes toward language. *Ukrainian language*, 3 (87), 3—18. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2023.03.034> (in Ukrainian).
- Pavliuk, S.P. (2020). *Encyclopedic dictionary of concepts and terms in ethnology*. 2nd ed., rev. and expanded. Lviv: Instytut narodoznavstva NAN Ukrainy (in Ukrainian).
- Siuta, H.M. (2022). Language as our weapon: New meanings of an old metaphor during the Russian-Ukrainian war. *Culture of the Word*, 97, 73—86. <https://doi.org/10.37919/0201-419X-2022.97.8> (in Ukrainian).
- Sokolova, S.O. (2023). Changes in Ukrainians’ attitudes toward languages against the background of Russia’s full-scale invasion of Ukraine. *Ukrainian language*, 1 (85), 3—19. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2023.01.003> (in Ukrainian).
- Yermolenko, S.Ya. (Ed.). (2023). *Linguophilosophy of Ukrainian texts of the twenty-first century: collective monograph*. Kyiv: Instytut ukrainskoi movy NAN Ukrainy (in Ukrainian).

Received 24.02.2026

Approved 19.03.2026

Published 08.04.2026

Halyna Siuta, Doctor of Sciences in Philology, Professor, Leading Researcher in the Department of Stylistics, Language Culture and Sociolinguistics Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine 4 Mykhailo Hrushevskyyi St., Kyiv 01001, Ukraine
E-mail: siutagalina@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-3273-1644>

LINGUAL CONSCIOUSNESS AND LINGUAL IDENTITY OF UKRAINIANS: PROBLEMS AND PARADOXES OF WARTIME TRANSFORMATION

This article examines the sociopolitical and sociocultural catalysts of changes in lingual consciousness and lingual behavior and, more broadly, the formation and strengthening of the lingual identity of Ukrainians during the period of the full-scale invasion. The study demonstrates the dynamics of the Ukrainization of national language practices and establishes a clear interdependence between shifts in language code and the declaration of a Ukrainocentric civic stance.

The analysis of the lexical and semantic development of the concepts *lingual consciousness* and *lingual identity*, as well as the reconsideration of the identity—language nexus, reveals a significant expansion in their combinability with lexemes carrying a strong publicistic connotation, such as *code*, *marker*, *sign*, *symbol*, *basis*, *foundation*, *principle*, *cornerstone*, *bearer*, and *instrument*.

The study also identifies inhibiting factors that impede the transformation of an emotionally motivated impulse toward the use of Ukrainian into a conscious and stable norm of Ukrainian-language behavior. These factors include *lingual compromise*, *lingual inertia*, *lingual fatigue*, *lingual-related fear*, *lingual insecurity*, *lingual mimicry*, *the commercialization of language*, and the *stigmatization of Russian speakers*. The findings suggest that effective instruments for overcoming these challenges are the so-called «grassroots language initiatives».

The article concludes that the changes identified and analyzed indicate both a radical renewal of lingual consciousness and lingual identity and the persistence of earlier lingual habits. Nevertheless, the overall vector of these transformations is clearly Ukrainocentric: societal lingual mobilization is gradually becoming a norm of language behavior, while a situational and emotionally motivated impulse is evolving into a conscious need. If this process is supported by a consistent state lingual policy and education, Ukrainian lingual identity will be able to effectively withstand the challenges posed by the realities of war.

Keywords: *lingual consciousness, lingual identity, lingual choice, lingual compromise, lingual inertia, lingual fatigue, lingual-related fear, lingual insecurity, lingual mimicry, commercialization of language, stigmatization of Russian speakers.*

УДК 811.161.2'38: 808.5

Т.А. КОЦЬ, доктор філологічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник відділу стилістики, культури мови та соціолінгвістики Інститут української мови НАН України
вул. Михайла Грушевського, 4, м. Київ, 01001
E-mail: tetyana_kots@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-4622-9559>

ПРОБЛЕМИ МОВНОЇ СВІДОМОСТІ УКРАЇНЦІВ У ПЕРІОД ВІЙНИ: МОВОЗНАВЧІ РЕФЛЕКСІЇ

Доповідь Г.М. Сюти¹ присвячена важливим і актуальним проблемам українського мовознавства, екзистенційним викликам нашого часу — національній ідентичності, мовній ідентичності, мовній свідомості українців періоду війни. Фіксувати і різноаспектно досліджувати ці вузлові поняття — наш обов'язок і відповідальність не лише з огляду на сучасні відкриті й приховані загрози функціонування мови в різних сферах життєдіяльності суспільства, а й з метою донесення синхронного досвіду лінгвістів-сучасників до наступних поколінь, для яких війна матиме вимір історичної події з переважно раціональним її осмисленням.

Ключові поняття дослідження стали вже ідеологемами сьогодення — мовними стереотипами, які складну інформацію про поняття і явища національного життя редукують у загальнозрозумілі ідеї, перетворюючи їх на предмет віри, а не раціонального мислення. Таку функцію вони виконують у мові ЗМІ, політиків тощо. Але в лінгвістичних студіях давно назріла проблема їх термінологічного тлумачення із чіткими визначеннями. Звернення до таких дефініцій у мовознавчих джерелах значно б поглибило теоретичну базу аналізу актуальних проблем сьогодення.

---

¹ Відгук про доповідь Г.М. Сюти «Мовна свідомість і мовна ідентичність українців: проблеми й парадокси трансформації під час війни».

Цитування: Коць Т.А. (2026). Проблеми мовної свідомості українців у період війни: мовознавчі рефлексії. *Українська мова*, 1 (97), 106—109.

© Видавець: ВД «Академперіодика» НАН України, 2026. Статтю опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

«Національна ідентичність» — наскрізне поняття в розвідках істориків, філософів, правознавців, соціологів нашого часу. У працях соціолінгвістів «національна ідентичність» є синонімічним відповідником до поняття «мовна ідентичність», «мовна самоідентифікація», які корелюють із термінами *рідна мова, мова повсякденного спілкування* тощо². Про різне тлумачення слова *ідентичність* зауважувала С.Я. Єрмоленко, розрізняючи його загальнономвне значення і визначення в наукових і художніх текстах³. Генеза й сучасне осмислення цього явища свідчать про традицію вживання лексеми в широкому розумінні. Завдання лінгвістів — сформулювати чітке термінологічне визначення, зацентрувавши не так на етнічній, як на мовній самобутності, складниками якої є культурно-історична пам'ять, мовно-концептуальні цінності буття у трьох його філософських вимірах: просторі, часі і динамічній трансформації. Цей термін є ключовим в аналізі всіх напрямів лінгвоукраїністики — від мовної структури до правопису.

Крім загострення уваги на важливих для сьогодення наукових термінах та їх інтерпретації, доповідь цінна ще й тим, що порушує не розв'язані, але дуже нагальні проблеми динаміки літературної норми української мови, яка також є свідченням не завжди переконливої і успішної боротьби за національну ідентичність, а нам її сьогодні треба не просто зберегти, а й науково аргументувати, продовжуючи тяглість мовно-культурної пам'яті і посилюючи її досвідом наших днів.

Поняття «мовно-національна ідентичність» постає основним в інтерпретації критеріїв літературної норми, оскільки в умовах цифровізації особливо загрозливими є тенденції глобалізації і спрощеного, а деякою мірою і примітивного підходу до вибору мовних засобів.

Різні виміри в сучасному науковому вживанні має поняття «мовна свідомість». У мовознавстві представлено його соціолінгвістичну і лінгвокультурологічну інтерпретації. У доповіді цей термін актуалізовано передусім у соціолінгвістичному осмисленні. Але вважаю, що дуже перспективним і нагальним є його лінгвокультурологічний аналіз, який розкриває вербалізовані засобами національної мови результати ментальної діяльності, сприйняття та засвоєння інформації в час екзистенційних викликів війни. А це широта лінгвістичного дослідження, що відображає семантикон і прагматикон доби, реалізований у мові за допомогою асоціативно-вербального тезауруса: слів, словосполучень, висловлювань, граматичних та логічних категорій, граматичних та текстотвірних форм тощо. Частково цей вимір мовної свідомості розкрито на прикладі розширення лексичної сполучуваності вузлових понять сьогодення. Вислови *мова — наріжний камінь цілісності і суверенітету, маркер належності до свого; знак політичної зрілості; духовна самооборона, інструмент відновлення політичної суб'єктності, зброя ідентичності, мовний*

² Соколова С. (2022). Білінгвізм в Україні і проблеми національної ідентичності. *Balkanica et Slavia*, 2 (1), 51—72. <https://doi.org/10.30687/BES/2785-3187/2022/01/003> (<https://surl.li/szcnkb>).

³ Єрмоленко С.Я., Бирик С.П., Ганжа А.Ю., Коць Т.А., Сютя Г.М. (2023). *Лінгвософія українських текстів XXI ст.* (с. 34). Київ. <https://surl.li/jjkjew>

націоналізм, мова героїчної нації належать саме нашому часу і значно розширюють словникове тлумачення лексеми *мова*, пор. у словнику 'здатність людини говорити, висловлювати свої думки', або 'сукупність довільно відтворюваних загальноприйнятих у межах даного суспільства звукових знаків для об'єктивно існуючих явищ і понять, а також загальноприйнятих правил їх комбінування у процесі вираження думок'⁴. Такі переважно книжні одиниці стають характерними елементами мовної свідомості суспільства. І це, мабуть, чи не вперше в історії України. Якщо порівнювати з періодом національно-визвольного руху початку ХХ ст., то тоді такі вислови апелювали до мови як до духовної цінності, пор.: *мова — душа народу, без мови не буде нації*.

Аналіз сучасних текстів в аспекті мовної свідомості має безпосередній зв'язок з інтерпретацією основних стилістичних категорій — книжності, розмовності, емоційності, експресивності. Баланс книжності-розмовності майже в усіх стилях втрачається під тиском загальносвітових тенденцій експресивізації, поглиблених у наших реаліях чуттєвим сприйманням війни.

Категорія експресивності, яку в енциклопедії «Українська мова» С.Я. Єрмоленко інтерпретувала як «властивість мовної одиниці підсилювати логічний та емоційний зміст висловленого, виступати засобом суб'єктивного увиразнення мови»⁵, стає провідним інструментом впливу на суспільну свідомість, а почасти й засобом маніпуляцій. Для вираження експресивності дедалі рідше залучають ресурс пестливих слів, яким в енциклопедичній статті відведено особливу увагу. Натомість шкалу оцінності відображають передусім негативнооцінні емоційні засоби. Цієї проблеми Галина Мирославівна не заторкує, але в прикладах політичних виступів засобом експресивності слугують, зокрема, сленгізми (*хайпонути*).

Показовим для мови періоду війни є формування словника високої і низької експресії — свого і чужого, номінацій власних цінностей і назв ворога (*узкоязичні, з російською щЕленою*). Ці засоби також є виявом мовної свідомості сучасного мовця.

Інші виміри має категорія розмовності. Сферою вживання розмовної лексики в енциклопедії «Українська мова» С.Я. Єрмоленко назвала «невимушену, переважно побутову сферу спілкування»⁶. Сьогодні це — також засіб обниження літературного стандарту в мові ЗМІ і навіть у книжних стилях літературної мови, що пов'язано не лише із чуттєвим осмисленням війни, а й відповідає світовим тенденціям цифровізації та демократизації.

Чимало висловів із виступу можна кваліфікувати як гасла нашого часу (*Українська — це модно; Живу своє краще життя українською; Українська мова — антивірус від "руського міра"*), які передають емоційно-раціональне сприймання явищ доби, є мовно-концептуальним обличчям нашого часу і водночас пересторогою до дій і влади, і суспільства. Про це важливо нага-

⁴ *Словник української мови: в 11 т.* (1973). (т. IV, с. 768). Київ: Наукова думка.

⁵ Єрмоленко С.Я. (2007). Експресивність. *Українська мова: Енциклопедія* (с. 170). Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М. Бажана.

⁶ Єрмоленко С.Я. (2007). Розмовна лексика. *Українська мова: Енциклопедія* (с. 560). Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М. Бажана.

дувати і говорити з двох причин: 1) у нас є всі можливості відкрито висловлювати свою думку (якщо порівнювати з іншими історичними періодами національно-визвольних рухів); 2) ми можемо вивчати тексти, урахувавши повноту культурно-історичного контексту їх творення.

Чи можна вважати комерційні мотиви розширення функціонування української мови такими, що не сприяють утвердженню мовної свідомості? Очевидно, ні. Адже сам факт того, що мова стає інструментом маркетингу — для нас, безумовно, позитивний сигнал, адже він має значно потужніші інструменти реалізації засад мовної політики порівняно з ідеологічними нарративами. Та й щоб досягти високого рівня мовної свідомості, потрібні десятки років, а для нас в умовах війни — це нагальне питання національної безпеки.

Проте код нашої ідентичності такий потужний, що виявляє себе в несподіваних деталях. Галина Мирославівна актуалізувала слова Ю.В. Шевельова: «Мова не є тим, що ми носимо, мов одяжу; вона — те, що носить нас», пор. у Лесі Українки: *Трудно вірить, щоб погану одіж могла носить якась ідея гарна*. Таке асоціативно-образне порівняння було дуже активним у вжитку початку ХХ ст. Один приклад із газети «Буковина» (1916): *Коли б їм сказати, що і найкрасивіша з лиця дівчина, коли вона не мита і розхристана і в подертих лахах, не буде виглядати гарно, то се вони зрозуміють, але скажи їм, що так само і гарну думку треба одягнути у слова, щоби подобалася, то сего вони чомусь не зрозуміють* (Буковина, 07.01.1916).

Отже, у доповіді Г.М. Сюті порушено чимало актуальних питань лінгвоукраїністики нашого часу, розкрито перспективи напрацювань у галузях термінології, соціолінгвістики, стилістики, етнолінгвістики тощо. Рецензоване дослідження заслуговує на схвалення і його потрібно опублікувати у провідному мовознавчому виданні — журналі «Українська мова».

Відгук отримано 19.01.2026

Відгук схвалено 19.03.2026

Відгук опубліковано 08.04.2026

Tetiana Kots, Doctor of Sciences in Philology, Senior Researcher,
Leading Researcher in the Department of Stylistics,
Language Culture and Sociolinguistics
Institute of the Ukrainian Language
of the National Academy of Sciences of Ukraine
4 Mykhailo Hrushevskiy St., Kyiv 01001, Ukraine
E-mail: tetyana_kots@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-4622-9559>

PROBLEMS OF LANGUAGE
AWARENESS OF UKRAINIANS DURING
THE WAR: LINGUISTIC REFLECTIONS

НАУКОВІ ПОСТАТІ УКРАЇНСЬКИХ МОВОЗНАВЦІВ

<https://doi.org/10.15407/ukrmova2026.01.110>
УДК 811.161.2'36:001.03]:9291

Н.П. ГАЛЬОНА, кандидат філологічних наук, доцент, професор кафедри української мови факультету української філології та журналістики імені Андрія Малишка Український державний університет імені Михайла Драгоманова вул. О. Кониського, 8/14, м. Київ, 01054
E-mail: mova.nauka@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-2652-3945>

В.Г. ШЕМЕТ, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української мови факультету української філології та журналістики імені Андрія Малишка Український державний університет імені Михайла Драгоманова вул. О. Кониського, 8/14, м. Київ, 01054
E-mail: v.h.shemet@udu.edu.ua
<https://orcid.org/0009-0008-3971-8358>

І.В. ДУДКО, кандидат філологічних наук, доцент, професор кафедри української мови факультету української філології та журналістики імені Андрія Малишка Український державний університет імені Михайла Драгоманова вул. О. Кониського, 8/14, м. Київ, 01054
E-mail: i.v.dudko@udu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0003-2644-4374>

МАРІЯ ЯКІВНА ПЛЮЩ У ПРОСТОРИ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІНГВІСТИКИ ТА ЛІНГВОДИДАКТИКИ (до 100-річчя від дня народження)

У статті простежено життєвий і професійний шлях Марії Яківни Плющ — відомого українського мовознавця, доктора філологічних наук, професора, багаторічного завідувача кафедри української мови факультету української філології та журналістики імені Андрія Малишка Українського державного університету імені Михайла Драгоманова. Визначено основні напрями її наукових зацікавлень, оцінено вагомий внесок у розвиток теорії словотвору, «відмінкової» граматики, синтаксису сучасної української літературної мови, лінгво-

---

Цитування: Гальона Н.П., Шемет В.Г., Дудко І.В. (2026). Марія Яківна Плющ у просторі української лінгвістики та лінгводидактики (до 100-річчя від дня народження). *Українська мова*, 1(97), 110—124. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2026.01.110>

© Видавець: ВД «Академперіодика» НАН України, 2026. Статтю опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

дидактики та стилістики. Схарактеризовано наукову школу Марії Яківни Плющ, її діяльність як керівника дисертаційних праць, педагога, методиста.

Ключові слова: Марія Яківна Плющ, українське мовознавство, наукова школа, словотвір, функційна граматики, відмінок, категорії суб'єкта і об'єкта, лінгводидактика.

В українському мовознавстві другої половини ХХ — початку ХХІ ст. в сузір'ї фундаторів сучасних теоретичних парадигм опису мови є також ім'я Марії Яківни Плющ. Її творчий доробок та освітня діяльність стали яскравою сторінкою в історії розвитку лінгвоукраїністики та методики вищої школи, і 100-річний ювілей є символічним для узагальнення її наукових здобутків та осмислення їх значення в сучасному мовознавчому і педагогічному дискурсі.

Марія Яківна Плющ — відомий в Україні та поза її межами мовознавець, доктор філологічних наук, професор. Її освітянська праця завжди була пов'язана з Українським державним університетом імені Михайла Драгоманова, де вона очолювала кафедру методики викладання української мови та літератури, потім — кафедру української мови, була головою спеціалізованої вченої ради із захисту кандидатських і докторських дисертацій, головою жіночої ради та вченим секретарем ради університету.

Наукові досягнення та навчально-методична діяльність М.Я. Плющ відзначені низкою престижних нагород: «Медаллю честі», що її присудив Міжнародний бібліографічний центр (Кембридж, Англія) у номінації «Жінка світу в галузі наук 2000—2001 рр.»; орденом княгині Ольги ІІІ ступеня; медалями від Міністерства освіти і науки України — імені А.С. Макаренка, «За наукові досягнення», нагрудним знаком «Петро Могила». Їй присвоєно звання «Заслужений працівник народної освіти України», «Почесний професор УДУ імені Михайла Драгоманова». Про життя та лінгвістичну творчість Марії Яківни Плющ написано в національних енциклопедійних виданнях та фахових бібліографічних реєстрах, часописах¹, її наукові публікації високо поцінували рецензенти та опоненти, а висловлені ідеї трансформовані в численні цитації та рецепцію колег, аспірантів і докторантів.

Життєвий шлях М.Я. Плющ розпочався 7 січня 1926 року в селі Храпачах Білоцерківського району Київщини, у сім'ї, де поважали працю і твор-

¹ Городенська К.Г. (2011). Світоч українського мовознавства й освіти. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 10: Проблеми граматики і лексикології української мови*, 7, 4—7.

Жінки України. (2001). *Біографічний енциклопедичний словник* (с. 353). Київ: Фенікс.

Жінки-вчені Києва. (2003). Київ.

Кияни. (2004). *Біографічний словник*. Київ: Фенікс.

Науковці України — еліта держави: Довідково-біографічне видання. (2010). Київ: Логос.

Плющ Марія Яківна. (2007). *Українська мова. Енциклопедія* (с. 492—493). Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. Бажана.

чість, віддано любили рідну мову й Батьківщину, де панували взаємоповага, щирість, доброта, сумлінність. Марія Яківна часто розповідала про своє дитинство й родину, у якій виховували чотирьох дітей. Про талановитого батька — Якова Івановича, актора, режисера, загалом дуже творчу людину. З ним діти читали п'єси та переглядали багато вистав — так поринули у світ театрального мистецтва. Марія Яківна тепло згадувала матір — Уляну Юхимівну, яка передала дітям любов до української мови й пісні. З нею часто співали вечорами, вона навчила дітей бути добрими, щирими, людяними, а ще — будувати своє життя у творчості, світлих мріях та прагненні до успіху.

Навчання переривалося війною та переїздами. Марія вчилася на «відмінно», спочатку у Храпачівській школі на Київщині, а в 1932—1937 роках — на Луганщині, куди переїхала сім'я, рятуючись від голоду. Після закінчення школи вступила до Білоцерківського педагогічного технікуму, потім на мовно-літературний факультет Київського педагогічного інституту (нині — Український державний університет імені Михайла Драгоманова), де працювала й зростала професійно з 1953 року до останніх днів свого життя.

Роки навчання припали на воєнний та повоєнний час. Сьогодні українці добре розуміють, як важко вчитися під час війни чи сидіти в повоєнному 1946 році в холодній аудиторії із забитими вікнами в корпусі на бульварі Тараса Шевченка. Для конспектів — грубий папір і ручка з пером... Але попри все було бажання вчитися, творити, досягати успіхів. Марія Яківна із вдячністю часто згадувала своїх викладачів: «Мені дуже пощастило з учителями!». Це були А.П. Медушевський, М.А. Жовтобрюх, П.К. Волинський, Б.М. Кулик, Ю.О. Збанацький, Ю.С. Кобилецький...

Творче та професійне життя М.Я. Плющ охоплює період у понад 70 років. Воно дивує, захоплює, надихає не одне покоління філологів. Її науковий доробок — більше 300 публікацій, серед яких монографії, статті у фахових журналах та енциклопедійних словниках, підручники й навчальні посібники для загальноосвітньої та вищої школи, доповіді на наукових конференціях, рецензії тощо.

Становлення Марії Яківни Плющ як філолога відбувалося в період зміни наукових парадигм, пошуку методологічного балансу між академічним традиціоналізмом та інноваційними підходами до аналізу мовних явищ. У вирі новітніх течій і змін вона зберігала гармонію: між теоретичними і прикладними розвідками, узвичаєними і новими темами, новомодною та вивіреною методологією. Не боялася експериментувати, пропонувала аспірантам перспективні теми і разом із ними відкривала нові царини в мовознавстві. Завжди була вірною традиційним темам зі словотвору та граматики, обстоюючи й обґрунтовуючи важливість фундаментальних теоретичних досліджень у нові часи, коли пріоритетом назвали практичне значення наукових публікацій. Лінгвістичне чуття та ініціативність М.Я. Плющ сприяли пошуку нового в тісному зв'язку із фундаментальними засадами класичного мовознавства.

Під час навчання в аспірантурі Марії Яківни затвердили актуальну тоді тему з українського словотвору, над якою вона працювала під керівництвом доктора філологічних наук, професора А.П. Медушевського. Це був історич-

ний момент виокремлення словотвору як самостійної лінгвістичної науки та становлення його поняттєвого апарату. Головною подією цього процесу у славистиці стала публікація «Вчення про словотвір» І.І. Ковалика, де були закладені основні засади сучасної української дериватології. А серед українців, які долучилися до розширення поняттєво-термінного апарату словотвору, легітимізації дериватології загалом, була і М.Я. Плющ: у 1957 році вона захистила кандидатську дисертацію «Способи словотворення в сучасній українській мові», опублікувала статті за цією темою та навчальний посібник. Науковою новизною дериватологічних студій дослідниці, на думку К.Г. Городенської, є, зокрема, і визначення складу основних понять словотвору: «На противагу І.І. Коваликові, який виокремив чотири поняття, вона запропонувала п'ять — словотворча мотивація, словотворче значення, словотворча модель, твірна (словотворча) основа і спосіб словотворення, з яким пов'язала вужчі поняття, серед яких — словотворчий засіб, словотворчий тип, розряд, словотворча категорія та словотворчі класи» (Городенська, 2016, с. 152).

Проблематика дослідження словотвірної системи в наукових розвідках М.Я. Плющ значно ширша, ніж способи словотворення: механізми словотвірної номінації; дериваційні типи й моделі як унаочнення словотвірних зв'язків та категорійних маркерів; розрізнення словотвірних типів з омонімійними словотворчими афіксами; взаємодія словотвору з морфемікою, морфологією та семантикою; словотвірний розбір як інструмент розкриття експресивних можливостей мови в лінгвістичному аналізі тексту.

У навчальному посібникові «Словотворення та вивчення його в школі» (1969, 1985) та в розділах підручників для студентів-філологів закладів вищої освіти: «Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія» (2005, 2010), «Сучасна українська літературна мова» за редакцією М.Я. Плющ, «Сучасна українська літературна мова» за редакцією А.П. Грищенко та ін. — Марія Яківна ділилася своїми науковими ідеями та методичними узагальненнями зі студентами й учителями. Навчальний посібник «Словотворення та вивчення його в школі» набув популярності в період виокремлення словотвору як самостійної наукової галузі та навчальної дисципліни. Уведений до шкільних програм, словотвір був і досі є складним для вивчення, тому цей посібник М.Я. Плющ не втрачає актуальності. Лекції Марії Яківни з дериватології та її підручники посприяли міцному закріпленню у свідомості студентів знань про критерії з'ясування словотвірної мотивації, визначення твірної та похідної основ, алгоритм відстеження похідності слова та визначення ступенів похідності, способи ідентифікації словотворчих засобів та про методику словотвірного аналізу.

М.Я. Плющ була глибоко переконана в потребі об'єднати теоретичну лінгвістику з методикою викладання української мови. Цю концепцію вона обрала ще на початку своєї професійної діяльності, а отже, була серед фундаторів нині популярного напрямку — лінгводидактики. У своїх публікаціях послідовно реалізовувала цей підхід, поєднуючи аналіз мовних явищ із розробленням методичних засад їх викладання, а теоретичні узагальнення

переважно проектувала на освітню практику, що забезпечувало прикладну цінність мовознавчих напрацювань.

Домінантою наукової творчості М.Я. Плющ стали граматичні студії, у яких обґрунтовано системний характер граматичних категорій і простежено їхні функції. Із середини 70-х років ХХ ст. дослідниця зосереджувала увагу на категорії відмінка, вибудовувала концепцію функційно-семантичного опису відмінкової системи української мови, що відображено в її докторській дисертації *«Категорія відмінка в семантико-синтаксичній структурі речення»* (1984) та однойменній монографії (2016), а також у ґрунтовних розвідках *«Відмінок у семантико-синтаксичній структурі речення»* (1978, 2022) та *«Категорії суб'єкта і об'єкта в структурі простого речення»* (1986, 2018). Вони створені в контексті досліджень синтаксису кінця ХХ — початку ХХІ ст., у яких переосмислено традиційні підходи і які угрунтовано на ідеях з'ясування семантичних параметрів компонентів речення, зокрема й семантико-синтаксичних функцій відмінкових форм, динаміки синтаксичних одиниць у мовленні відповідно до комунікативних намірів мовця.

Наукова новизна публікацій, відзначена опонентами й рецензентами, полягала в утвердженні нового напрямку дослідження не лише категорії відмінка, а й інших граматичних категорій, формуванні теоретичного підґрунтя загалом для розвитку морфології та синтаксису. І.Р. Вихованець, який був ідейним опонентом та водночас прибічником лінгвістичних досліджень М.Я. Плющ, а також С.П. Бевзенко, А.П. Грищенко, К.Г. Городенська, М.І. Степаненко схвально відгукнулися про результати її наукових пошуків і констатували, що вона трансформувала формальний опис відмінка в семантико-синтаксичний аналіз, витлумачивши відмінок як сполучну ланку між морфологією та синтаксисом і головний механізм реалізації валентности дієслова; акцентувала на внутрішньому змісті відмінка, пристосувавши світові теорії «відмінкової граматики» до української мови та вивчивши прийоменниково-відмінкові конструкції як засіб вираження семантико-синтаксичних відношень; широко потрактувала опозиції «суб'єкт — об'єкт» у відмінковій системі; загалом — створила в українській граматиці функційно-семантичну модель відмінка (Вихованець, 2006; Степаненко, 2012; Городенська, 2016; Степаненко, 2022).

К.Г. Городенська особливо відзначила вичерпний опис орудного відмінка, зокрема, наголосила, що М.Я. Плющ уперше встановила «послідовність появи семантико-синтаксичних функцій орудного відмінка в українській мові» з їх поділом на первинні та вторинні; «запропонувала критерії розмежування орудного знаряддя дії та орудного засобу дії залежно від перехідності/неперехідності дієслів та лексичного наповнення іменників у формі орудного відмінка»; виокремила та описала «найважливішу в сучасній українській мові функцію вираження об'єкта у придієслівній позиції»; чітко диференціювала семантику орудного сукупності; зважаючи на важливу історичну довідку, презентувала ширший функційний діапазон орудного місця тощо (Городенська, 2016, с. 153—154). Отже, навіть короткий огляд «концептуальних засад диференціації семантико-синтак-

сичної сфери орудного відмінка засвідчує талант Марії Яківни Плющ як теоретика-граматиста, автора першої і єдиної в українському мовознавстві фундаментальної праці з відмінкової граматики» (там само, с. 154—155).

У другому (доповненому) виданні монографії «*Категорії суб'єкта і об'єкта в структурі простого речення*» (2018) розвинуто й уточнено ідеї функційно-семантичного підходу, який уперше в українському мовознавстві застосовано «до інтерпретації суб'єкта та об'єкта як інваріантних компонентів у системі мови і варіантних у реченні-висловленні з урахуванням взаємодії лексичної і граматичної семантики іменників і дієслів, що об'єктивують і вербалізують їхні категорійні значення в синтаксичних побудовах» (Плющ, 2018, с. 8). М.Я. Плющ чітко визначила зони суб'єктної та об'єктної семантики в елементарному реченні, рухаючись від граматичної категорії до її семантико-синтаксичної реалізації; детально з'ясувала семантичний статус об'єкта, визначений зв'язком із певним типом предиката; проаналізувала явища субстантивзації в об'єктних позиціях; порушила проблему об'єктивації суб'єкта синтаксичними словосполученнями та лексичними одиницями у вторинних функціях. У цьому виданні зміст монографії доповнено аналізом конструкцій із двосуб'єктними предикатами та зв'язаними об'єктними компонентами. Важливими для теоретичної граматики стали узагальнення про взаємозв'язок між формою і функцією, залежність семантичного потенціалу суб'єкта й об'єкта від комунікативної функції висловлення, природу комунікативних механізмів, які реалізовані в мові через граматичні категорії, загалом — про потребу остаточного переходу від формального членування речення до глибшого осмислення граматичних категорій у їхній семантико-функційній і комунікативній зумовленості.

У другому виданні монографії «*Відмінок у семантико-синтаксичній структурі речення*» (2022) Марія Яківна ґрунтовніше проаналізувала семантико-функційний потенціал інструменталія, назвавши свою публікацію «монографічним описом функцій орудного відмінка» (Плющ, 2022, с. 4). Високо поцінував її здобутки в цій царині за останні чотири десятиліття у своїй рецензії М.І. Степаненко². Він назвав книжку якісно новою розвідкою, «у якій пріоритетними засадами поряд із функціоналізмом, глибоким формально-граматичним аналізом цілком умотивовано обрано характеристику синтаксичної семантики загалом, а також семантико-синтаксичної специфікації інструменталія в реченні як багаторівневий мовний одиниці»; ще одним успішним кроком «на шляху досягнення реченнєвого механізму через зону адвербіальності симетрично/асиметричних зв'язків між формально-граматичною організацією, з одного боку, та семантико-синтаксичною, власне семантичною, а ще ширше — логічною структурою, з іншого боку» (Степаненко, 2022, с. 116).

Системним узагальненням багаторічних ґрунтовних напрацювань М.Я. Плющ є видання «*Словоформа у семантично елементарному та уск-*

² Степаненко М.І. (2022). Рецензія на: Плющ М.Я. *Відмінок у семантико-синтаксичній структурі речення*. Видання 2-ге, доповнене. Київ: Видавництво Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. *Українська мова*, 3 (83), 115—123.

ладненому реченні: *вибрані праці*» (2011) як «монументальне дослідження, обсягне не лише за розмірами, а й за вагою та доказовістю теоретичних міркувань» (Степаненко, 2012, с. 136). На основі теорії словоформи як проміжної ланки між морфологією та синтаксисом у ньому об'єднано наукові студії М.Я. Плющ із функційної морфології, зокрема відмінкової граматики, семантичного та комунікативного синтаксису, лінгвістичного аналізу тексту. Статті віддзеркалюють ідею проектування граматичних категорій у синтаксис. Вузлова наукова проблема — відображення морфологічних категорій словоформи в синтаксичних позиціях, у взаємодії з іншими компонентами та комунікативними умовами. У центрі уваги — словоформа як морфосинтаксична одиниця, функційно активний компонент синтаксичної конструкції, здатний впливати на формування предикатно-аргументних відношень і загальної семантики висловлення. У книжці репрезентовано, зокрема, узагальнення результатів аналізу функцій орудного відмінка та їх динаміки; уточнення поняття про семантичну ускладненість, яке в концепції М.Я. Плющ пов'язане з розгортанням додаткових змістових компонентів, модифікацією ролей учасників ситуації та зміною характеру синтаксичних зв'язків; критерії розмежування семантично елементарного і ускладненого речення, що ґрунтуються не на формальних параметрах, а на якісно-кількісних показниках валентності; висновки щодо зумовленості реалізації суб'єктних, об'єктних, обставинних та інших значень позицією словоформи в реченні, семантикою предиката та типом мовної ситуації; аналіз словоформ із подвійними синтаксичними зв'язками та потрактування явища напівпредикативності в семантично ускладненому реченні. М.Я. Плющ наголошувала на комплексному морфосинтаксичному підході до вивчення словоформи та загалом граматичної системи української мови. Оцінюючи видання, М.І. Степаненко зазначав, що «поєднання функційно-категорійного підходу до вивчення мовних явищ з концептуальним аналізом, зануреним в антропологічну парадигму, вивершує рецензоване дослідження над іншими науковими розвідками, присвяченими проблемним питанням теоретичної граматики сучасної української мови, засвідчує притаманну науковим студіям Марії Яківни витончену гармонію традиції та новаторства» (Степаненко, 2012, с. 139). Після рецензії за книжкою *«Словоформа у семантично елементарному та ускладненому реченні»* закріпилася образна назва «науковий восьмигранник М.Я. Плющ» (там само, с. 136), і в ній — не лише про кількість концептуально об'єднаних наукових розвідок авторки у виданні, а й про обшир охоплених взаємопов'язаних лінгвістичних проблем.

Окрім оприлюднення наукової інформації з вузькоспеціальних тем для мовознавців, Марія Яківна дбала про поширення лінгвістичних знань. Вона обстоювала вітчизняну традицію методики навчання мови, у якій навички ефективного мовного спілкування розвивають на ґрунті глибоких знань структури мови, одиниць усіх мовних рівнів, особливо граматичного. Підготування та видання довідкової лінгвістичної літератури засвідчує прагнення М.Я. Плющ до формування цілісного, нормативно стабільного та науково обґрунтованого інформаційного поля українського мовознавства.

У цьому сегменті публікацій — статті до енциклопедійних словників³ та низка довідкових, зручних у користуванні видань, як-от: «Українська мова. Довідник» (у співавторстві з Н.Я. Грипас; 1990, 2002), у якому схарактеризовано основні розділи українського мовознавства і який був одним із найуніверсальніших посібників із нормативної української мови, ефективним інструментом для самостійного вивчення та фахового консультування; «Системна організація граматичної будови української мови. Таблиці. Схеми» (у співавторстві з О.Ю. Грипас; 2010, 2015), де через систему таблиць і схем структуровано значний обсяг теоретичних відомостей з морфеміки, словотвору та граматики, що сприяє формуванню системного лінгвістичного мислення; «Українсько-англійський, англійсько-український словник-мінімум лінгвістичних термінів» (у співавторстві з Ю.С. Макарець; 2015, 2021), у якому системно зіставлено українську та англомовну лінгвістичну термінологію; він слугує інструментом міжкультурної комунікації в науковому дискурсі, сприяючи інтеграції українського мовознавства в міжнародний науковий простір.

Науковий доробок Марії Яківни Плющ із теоретичних питань лінгвістики, без сумніву, є вагомим внеском у розвиток мовознавства та розбудову української академічної культури. Водночас, як уже було зазначено, вона завжди успішно поєднувала дослідницьку діяльність із навчально-методичною, зберігаючи місток між наукою і освітою, усвідомлюючи гостру потребу українського суспільства в інтеграції цих сфер. Лекційні курси, консультації з написання наукових робіт, авторські навчальні програми, підручники й посібники Марії Яківни суттєво впливали на фахове підготування вчителів-філологів. Лінгводидактичний сегмент спадщини М.Я. Плющ засвідчує втілення ґрунтовних напрацювань зі словотвору, морфології та синтаксису в методику викладання української мови. Навчальне видання «Методика лінгвістичного аналізу тексту» (1984), створене спільно з І.І. Коваликом та Л.І. Мацько, стало першим в Україні систематизованим посібником із цієї дисципліни. У ньому подано схему багаторівневого аналізу тексту як цілісної комунікативної одиниці, і воно надалі слугує підґрунтям для багатьох сучасних підручників із лінгвістичного аналізу тексту. Аналіз розпочинається із з'ясування звукової організації тексту, визначення ролі алітерацій, асонансів та інтонаційного малюнка у створенні тональності тексту й розкритті емоційного підтексту; у межах лексико-семантичного рівня увагу зосереджено на прямих і переносних значеннях слів, синоніміїних рядах, антоніміїних опозиціях та стилістично маркованій лексиці, що дає змогу відтворити авторську картину світу; на морфологічному рівні з'ясовано функції частин мови, зокрема експресивний потенціал прикметників, іменників та форм дієслова, які беруть

³ Напр.: Українська мова. Енциклопедія. (2000). *Велика літера* (с. 62); *Відокремлені члени речення* (с. 74—75); *Лінгвістичний аналіз тексту* (с. 291—292). Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. Бажана; УРЕ. (1982). *Нормативна граMATика* (т. 7, с. 433). Київ; УРЕ. (1983). *Просте речення* (т. 9, с. 148). Київ; УРЕ. (1985). *Чергування звуків* (т. 12, с. 265—266). Київ.

участь у створенні системи художніх образів; на синтаксичному — установлено типи речень та засоби зв'язку, що забезпечують логічну послідовність викладу і зв'язність тексту. Запропонований принцип системно-рівневого аналізу мовних одиниць сприяє виявленню прихованих значень та ідейно-естетичних параметрів висловлень. Універсальність методики полягає в можливості застосування її до різних стильових різновидів тексту.

Зміст посібника *«Проблема відокремлення і відокремлених компонентів речення (семантико-синтаксичний і комунікативний аспекти)»* (2010) відповідає загальній функційно-семантичній парадигмі досліджень М.Я. Плющ та поєднує теоретичну рефлексію з дидактичним спрямуванням. На противагу формалізму в потрактуванні відокремлених членів речення дослідниця інтерпретує їх як структурно значущі елементи, що модифікують або уточнюють основну предикативну ситуацію і є результатом взаємодії семантичного, синтаксичного та комунікативного аспектів речення-висловлення. Вона констатує, що відокремлення — це наслідок семантичної автономізації певної словоформи чи синтаксичної конструкції в межах речення, та виявляє специфіку функціонування різних типів відокремлених компонентів залежно від семантики опорного слова й загальної структури речення, конкретизуючи такі функції відокремлених компонентів, як: уточнювальну, пояснювальну, оцінну, експресивну — що істотно розширює уявлення про їхню роль у мовленні. Навчальний посібник водночас є концептуально значущим лінгвістичним дослідженням, у якому відокремлення осмислено як складне семантико-синтаксичне та комунікативне явище.

Результати багаторічної дослідницької та навчально-методичної діяльності М.Я. Плющ використано у відповідних розділах підручників: *«Сучасна українська літературна мова» за редакцією А.П. Медушевського* (1975, розділи: «Граматики», «Словотворення», «Морфологія», «Частини мови»), *«Сучасна українська літературна мова» за редакцією А.П. Грищенка* (1993, 1997, 2002, розділи: «Морфемна структура слова», «Словотвір», «Займенник»), *«Сучасна українська літературна мова» за редакцією М.Я. Плющ* (1994 — 1-ше видання, усього 7 видань; розділи: «Вступ», «Морфемна структура слова», «Словотвір», «Граматики. Морфологія», «Частини мови», «Словосполучення»), *«Сучасна українська літературна мова: Морфологія. Синтаксис» за редакцією А.К. Мойсієнка* (2010, розділ «Морфологія», параграфи 1—85), *«Сучасна українська літературна мова» за редакцією С.О. Карамана* (2011, розділи: «Словотвір», «Морфемна структура слова в українській мові», «Словотвір іменників, прикметників, дієслів», «Морфологія»). Створені в різні періоди, вони об'єднані спільною науково виваженою навчальною традицією, що виховала кілька поколінь філологів. Багаторазово перевидані підручники за редакцією А.П. Грищенка та М.Я. Плющ репрезентують етап оновлення мовознавчої парадигми в умовах становлення незалежної України, поєднуючи фундаментальність опису мовної системи з новітніми науковими підходами і змінами в мовній нормі, відповідають освітнім стандартам нового покоління. Кількість перевидань та позитивних відгуків демонструє значну затребуваність їх в освітньому процесі.

Важливою частиною методичного комплексу навчальної дисципліни став різноманітний дидактичний матеріал, який М.Я. Плющ подала у збірниках вправ. Зокрема, посібник *«Сучасна українська літературна мова. Збірник вправ»*, що його вона створила у співавторстві з Н.П. Гальною та О.І. Леутою, має гриф Міністерства освіти України, належить до методичного забезпечення навчання студентів з усіх основних розділів курсу сучасної української літературної мови. Надрукований у видавництві «Вища школа» 1995 року і перевиданий 2003 року зі змінами, доповненнями та виправленнями, він забезпечував практичну частину дисципліни «Сучасна українська літературна мова» на філологічних факультетах, а тому став добре відомим в Україні. І нині він не втратив своєї актуальності та є основним збірником вправ із сучасної української мови. Фахівці відзначали наукову точність, різноманіття вправ і завдань, високу художню якість мовного матеріалу збірника. Чимало вправ мають пошуковий характер та орієнтують студентів на самостійну творчу роботу. У доборі текстів відображено уважне ставлення Марії Яківни до реальних мовних фактів, живого слова, відповідно до усталеної традиції української академічної культури — надавати виняткового значення аналізу ретельно зібраного нового мовного матеріалу.

На етапі модернізації шкільної мовної освіти Марія Яківна Плющ брала участь у створенні підручників *«Рідна мова» для учнів 9 і 10 класів* (2002, 2006), *«Українська мова. Профільний рівень. 10 клас»* (2010), *«Українська мова. Поглиблене вивчення. 9 клас»* (2014). Ідея опрацювання методики викладання української мови в школі з поглибленим її вивченням виникла в М.Я. Плющ давно. Цю ідею розвинули її аспіранти С.О. Караман та О.В. Караман у дисертаціях, а потім утілили в життя. У видавництві «Освіта» вийшли друком підручники для коледжів, ліцеїв та шкіл із поглибленим вивченням української мови, навчальна мета яких — не лише глибоке засвоєння мовних норм, а й формування естетичного смаку та культури мовлення учнів, розвиток національної мовної особистості, зокрема й через систему вправ, що ґрунтовані на лінгвістичному аналізі високохудожніх творів.

М.Я. Плющ працювала з учнівською молоддю і в Малій академії наук України: майже 20 років очолювала журі Всеукраїнського конкурсу-захисту учнівських робіт (відділення філології). Рецензувала, оцінювала, давала поради молодим науковцям, писала методичні рекомендації, спрямовуючи їх лінгвістичний пошук, про що свідчить посібник *«Як підготувати і захистити наукову роботу: Методичні поради з виконання та оформлення навчально-дослідницьких робіт»* (2011), створений у співавторстві з Н.П. Гальною та І.В. Дудко для учасників Малої академії наук.

Крім того, на факультеті університету за активної участі Марії Яківни було організовано та проведено багато олімпіад та конкурсів з української мови.

На кафедрі української мови щорічно виходив фаховий збірник статей — *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова (Серія 10: Проблеми граматики і лексикології української мови)*, відповідальним редактором якого у 2007—2019 роках була М.Я. Плющ. Вона зініціювала багато мовознавчих

міжнародних конференцій на факультеті за участі відомих закордонних мовознавців — славістів, зосібна україністів.

Упродовж своєї плідної праці Марія Яківна разом з адміністрацією рідного університету налагодила тісні дружні, наукові та професійні зв'язки з колегами із закордонних університетів, зокрема Угорщини, Словаччини, Польщі, Німеччини тощо, що дало змогу організувати результативну співпрацю в контексті розвитку української мови за межами України, викладання її як іноземної, підвищити кваліфікацію викладачів через взаємне стажування, обмін досвідом, значно розширити діапазон спільних наукових і навчальних проєктів, опублікувати низку посібників і підручників із навчання української мови як нерідної.

У процесі багатогранної наукової та освітянської діяльності поступово формувалася наукова школа Марії Яківни Плющ. Вона розвивалася в кількох напрямках, але передусім пов'язана з утвердженням функційно-семантичного підходу до аналізу граматичних категорій, системним осмисленням словотвірних процесів та семантико-синтаксичних явищ у сучасній українській мові, активним поєднанням теоретичних студій із педагогічною і методичною практикою. Для наукової школи М.Я. Плющ характерна орієнтація на системність аналізу мовних явищ, вивірена методологія і водночас відкритість до нових тем і аспектів, динамічність і готовність до наукової дискусії. Дослідниця неодноразово вступала в аргументований діалог із провідними українськими мовознавцями щодо питань кличного відмінка, статусу відокремлених компонентів, процесів словотворення та ін.

Під науковим керівництвом Марії Яківни Плющ підготовлено та захищено понад 30 дисертацій (кандидатських і докторських), тематика яких охоплює актуальні проблеми сучасної лінгвістики: категорії означеності/неозначеності, інтенсивності дії та гіпотетичної модальності, структури односкладного та неповного речення в семантико-комунікативному аспекті, семантики предикатів, способів дієслівної дії та ін. Вивчення словотвору стало першим системним вектором наукової школи М.Я. Плющ, а її аспіранти продовжили дослідження в напрямку з'ясування семантико-словотвірної структури мовних одиниць, зокрема й в історичному аспекті, виявлення сучасних тенденцій у словотворенні. Проте основою наукової школи М.Я. Плющ стали розвідки в царині граматики, які присвячено дієсловам неповної парадигми особи й числа в сучасній українській літературній мові, граматичній семантиці аналітичних сполучників підрядності, дієсловом багатократної дистрибутивної і розподільної дії, семантико-функційним параметрам дієприслівникових зворотів та ін.

Аспіранти Марії Яківни визнавали, що вона не боялася сміливих ідей, її творчий політ у науці не зупиняли авторитети чи думка більшості, твердо й послідовно обстоювала свої погляди на проблеми граматики. І вони вчилися цієї свободи у продукуванні ідей та формулюванні гіпотез. Наукова школа Марії Яківни Плющ — це також особливий стиль її мовознавчої творчості: уважне ставлення, навіть особлива повага, до мовного матеріалу,

скрупульозний лінгвістичний аналіз, системність в описі мовних одиниць, шліфування формулювань, особливо у презентації результатів дослідження, інтеграція класичних та новітніх методів лінгвістичного аналізу, повага до національної мовної традиції. Наукову школу М.Я. Плющ називають однією з найвпливовіших та найстійкіших в українському мовознавстві.

Високий фаховий рівень, інтелігентність, справжній гуманізм, дотримання принципів колективізму й колегіальности, життєва мудрість і толерантність об'єднали навколо Марії Яківни справжню сильну і дружну команду кафедралів, а також засвідчили її беззаперечний авторитет у колі славних дослідників рідного слова не лише багатьох навчальних закладів, а й академічних установ, зокрема Інституту української мови НАН України, з яким кафедра має давні добрі традиції.

Марія Яківна пережила з Україною різні історичні часи. Війна, радянщина з насильницькою русифікацією, періоди відбудов, перебудов, кардинальних змін, нестабільности, боротьба за незалежність, знову війна... Але її не пам'ятають у зневірі чи відчаї. Стримана, доброзичлива, завжди захоплена роботою та новими ідеями. Транспортні колапси чи епідемії — не привід пропустити робочий день, а революції чи війни — не завада для улюбленої творчости. «Треба прагнути успіху!» — часто чули від неї колеги, студенти, аспіранти, докторанти. Це її секрет довголіття.

Вона берегла традиції, але й була завжди відкрита до змін і добре відчувала нові вимоги часу, водночас зберігала вірність своїм принципам, яких не змінювала на догоду черговій новій владі. У її стилі як керівника й викладача напрочуд добре перепліталися найкращі українські традиції із західноєвропейськими новочасними віяннями. І коли твердять, що академічна українська культура, на відміну від культури англomовного наукового дискурсу, переважно характеризується категоричними запереченнями, прямими вказівками, виразно оцінними висловленнями, відвертою критикою, то учні Марії Яківни не погодяться, адже вони мали доброзичливого наставника та рецензента з обережними оцінками, ненав'язливими підказками, толерантними порадами.

Останні роки життя Марії Яківни були складними, як і для всієї України. У перші тижні війни вона залишила Київ, сумувала, обіцяла скоро повернутися... Проте ні російська агресія, ні нові місця і умови не змусили її припинити наукову й освітянську роботу. Дистанційне навчання, нові наукові розвідки, консультації... Телефонуючи з лікарні до колег, вона не говорила про хвороби, не скаржилася на війну, здоров'я чи складне життя, а спонукала до творчої праці й захоплено ділилася науковими ідеями: про функційний потенціал займенників, семантико-синтаксичний статус дієслова-зв'язки, комунікативні умови неповноти речень у не досліджених ще дискурсах, про предикати, детермінанти, відмінки, функції суб'єкта й об'єкта, про словотвірні моделі прикметників та прислівників... Щедро роздавала ідеї колегам і закликала не полишати лінгвістичні дослідження за будь-яких обставин. Сумувала, уболівала за колег, думала про рідну кафедру. Марія Яківна Плющ пішла із життя 15 травня 2025 року на сотому році життя.

Науковий і професійний шлях Марії Яківни Плющ — це безперервне служіння українському мовознавству, її фахові розвідки — значущий сегмент сучасної лінгвоукраїністики, а сформована наукова школа — гарантія розвитку лінгвістичних традицій.

Ця стаття стала нагодою ще раз вивищити внесок Марії Яківни Плющ у науку й освіту України та висловити щире захоплення її надзвичайною особистістю. Вона була скромною, доброю і водночас вимогливою. Їй завжди вдавалося поєднати принциповість із добротою та поступливістю, урівноваженість із дивовижною працездатністю, повагу до себе з пошаною до інших, повільний темп із найкращим результатом (Гальона, 2011, с. 68). Марія Яківна віддано любила свою сім'ю: чоловіка Миколу Романовича, сина Юрія, внучку Наталочку. Знаходила час для родини й друзів, праці й відпочинку, спорту й науки, колег та аспірантів. Змагалася із сильними суперниками в шахах і перемагала, грала з друзями та колегами у волейбол, писала вірші, любила працю на городі та відпочинок на природі. Усе робила творчо, з любов'ю, повагою до людей.

Уже понад пів року немає з нами Марії Яківни Плющ, але кафедра української мови факультету української філології та журналістики імені Андрія Малишка Українського державного університету імені Михайла Драгоманова завжди пам'ятатиме про неї — відомого мовознавця, людину високої академічної культури, досвідченого викладача, мудрого завідувача, берегиню українського слова, красиву, світлу й добру жінку.

ЛІТЕРАТУРА

- Бех В.П., Волинка Г.І. (уклад.). (2005). В.П. Анрущенко (ред.), *Наукові школи Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова* (с. 217—228). Київ: Четверта хвиля.
- Вихованець І.Р. (2006). Вірність рідному слову (До ювілею професора Марії Яківни Плющ). *Українська мова*, 1, 99—104.
- Гальона Н. (2011). Дарує світло свого розуму і серця людям... До ювілею Марії Яківни Плющ. *Альманах Полтавського державного педагогічного університету «Рідний край»*, 1 (24), 66—71.
- Гальона Н.П., Дудко І.В. (2011). Жінка світу. *Педагогічні кадри*, 1 (1611).
- Горденська К.Г. (2011). Світоч українського мовознавства й освіти. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 10: Проблеми граматики і лексикології української мови*, 7, 4—7.
- Горденська К.Г. (2016). Велична постать Марії Яківни Плющ. *Українська мова*, 1, 151—158. <https://surl.li/vkwqoj>
- Ковалик І.І., Мацько Л.І., Плющ М.Я. (1984). *Методика лінгвістичного аналізу тексту*. Київ: Вища школа.
- Плющ М.Я. (1985). *Словотворення та вивчення його в школі*. Київ: Радянська школа.
- Плющ М.Я. (2010). *Проблема відокремлення і відокремлених компонентів речення (семантико-синтаксичний і комунікативний аспекти)*. Київ: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова.
- Плющ М.Я. (2011). *Словоформа у семантично елементарному та ускладненому реченні: вибрані праці*. Київ.
- Плющ М.Я. (2018). *Категорії суб'єкта і об'єкта в структурі простого речення*. Київ: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова.
- Плющ М.Я. (2022). *Відмінок у семантико-синтаксичній структурі речення*. Вид. 2-ге, доповн. Київ: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова.

- Плющ М.Я., Гальона Н.П., Дудко І.В. (2011). *Як підготувати і захистити наукову роботу: методичні поради з виконання та оформлення навчально-дослідницьких робіт*. Київ: Плющ М.Я., Грипас Н.Я. (2002). *Українська мова: довідник*. Київ: Освіта.
- Плющ М.Я., Грипас О.Ю. (2015). *Системна організація граматичної будови української мови. Таблиці. Схеми*. Київ: Вища школа.
- Плющ М.Я., Леута О.І., Гальона Н.П. (2003). *Сучасна українська літературна мова: збірник вправ*. Київ: Вища школа.
- Степаненко М.І., Педченко С.О. (2012). Науковий восьмигранник М.Я. Плющ. Рецензія на кн.: Плющ М.Я. (2011). Словоформа у семантично елементарному та ускладненому реченні. Вибрані праці. *Українська мова*, 2, 136—140.
- Степаненко М.І. (2022). Рецензія на кн.: Плющ М.Я. (2022). Відмінок у семантико-синтаксичній структурі речення. Вид. 2-ге, доповн. *Українська мова*, 3 (83), 115—123. <https://surl.lu/pmfgin>
- Тарасова Н.І. (упоряд.). (2005). *Професор Марія Яківна Плющ: Біобібліографічний покажчик*. Київ: НПУ імені М.П. Драгоманова.

Статтю отримано 13.01.2026

Статтю схвалено 19.03.2026

Статтю опубліковано 08.04.2026

REFERENCES

- Bekh, V.P., & Volynka, H.I. (Eds.). (2005). V.P. Anriushchenko (Ed.). *Scientific schools of the National Pedagogical University named after M.P. Dragomanov* (pp. 217—228). Kyiv: Chetverta khvylya (in Ukrainian).
- Galona, N. (2011). Giving the light of her mind and heart to people... On the anniversary of Mariia Yakivna Pliushch. *Almanac of Poltava State Pedagogical University "Native Land"*, 1 (24), 66—71 (in Ukrainian).
- Galona, N.P., & Dudko, I.V. (2011). Woman of the World. *Pedagogical personnel*, 1 (1611) (in Ukrainian).
- Horodenska, K.H. (2011). A Beacon of Ukrainian Linguistics and Education. *Scientific Journal of the National Pedagogical University named after M.P. Dragomanov. Series 10: Problems of Grammar and Lexicology of the Ukrainian Language*, 7, 4—7 (in Ukrainian).
- Horodenska, K.H. (2016). Magnificent person Mariia Yakivna Pliushch. *Ukrainian language*, 1, 151—158. <https://surl.li/vkwqoj> (in Ukrainian).
- Kovalyk, I.I., Matsko, L.I., & Pliushch, M.Ya. (1984). *Methods of linguistic analysis of text*. Kyiv: Vyshcha shkola (in Ukrainian).
- Pliushch, M.Ya. (1985). *Word formation and its study in school*. Kyiv: Radianska shkola (in Ukrainian).
- Pliushch, M.Ya. (2010). *The problem of separation and separated components of a sentence (semantic-syntactic and communicative aspects)*. Kyiv: Vyd-vo NPU imeni M.P. Drahomanova (in Ukrainian).
- Pliushch, M.Ya. (2011). *Word forms in semantically simple and complex sentences: selected works*. Kyiv (in Ukrainian).
- Pliushch, M.Ya. (2018). *Categories of subject and object in the structure of a simple sentence*. Kyiv: Vyd-vo NPU imeni M.P. Drahomanova (in Ukrainian).
- Pliushch, M.Ya. (2022). *Case in the semantic-syntactic structure of a sentence*. 2nd ed., exp. Kyiv: Vyd-vo NPU imeni M.P. Drahomanova (in Ukrainian).
- Pliushch, M.Ya., Galona, N.P., & Dudko, I.V. (2011). *How to prepare and defend a scientific paper: Methodological advice on the execution and formatting of educational and research papers*. Kyiv (in Ukrainian).
- Pliushch, M.Ya., & Hrypas, N.Ya. (2002). *Ukrainian Language: reference book*. Kyiv: Osvita (in Ukrainian).
- Pliushch, M.Ya., & Hrypas, O.Yu. (2015). *Systemic organization of the grammatical structure of the Ukrainian language. Tables. Diagrams*. Kyiv: Vyshcha shkola (in Ukrainian).
- Pliushch, M.Ya., Leuta, O.I., & Galona, N.P. (2003). *Modern Ukrainian Literary Language: A Collection of Exercises*. Kyiv: Vyshcha shkola (in Ukrainian).

- Stepanenko, M.I., & Pedchenko, S.O. (2012). The Scientific Octagon of M.Ya. Pliushch. Review of the book by Pliushch M.Ya. (2011). Word Forms in Semantically Simple and Complex Sentences. Selected Works. *Ukrainian language*, 2, 136—140 (in Ukrainian).
- Stepanenko, M.I. (2022). Review of the book: Pliushch M.Ya. (2022). Case in the semantic-syntactic structure of a sentence. 2nd ed., exp. *Ukrainian language*, 3 (83), 115—123. <https://surl.luh.gov.ua/pmfgin> (in Ukrainian).
- Tarasova, N.I. (Ed.). (2005). *Professor Mariia Yakivna Pliushch: Bibliographic index*. Kyiv: NPU imeni M.P. Drahomanova (in Ukrainian).
- Vykhovanets, I.R. (2006). Faithfulness to one's native language (On the anniversary of Professor Maria Yakivna Pliushch). *Ukrainian language*, 1, 99—104 (in Ukrainian).

Received 13.01.2026

Approved 19.03.2026

Published 08.04.2026

Nataliia Galona, Candidate of Sciences in Philology, Associate Professor, Professor in the Department of the Ukrainian Language Faculty of Ukrainian Philology and Journalism named after Andrii Malyshko Mykhailo Drahomanov Ukrainian State University 8/14 O. Konyskyi St., Kyiv 01054, Ukraine E-mail: mov.nauka@gmail.com <https://orcid.org/0000-0003-2652-3945>

Valentyna Shemet, Candidate of Sciences in Philology, Associate Professor, Head in the Department of the Ukrainian Language Faculty of Ukrainian Philology and Journalism named after Andrii Malyshko Mykhailo Drahomanov Ukrainian State University 8/14 O. Konyskyi St., Kyiv 01054, Ukraine E-mail: v.h.shemet@udu.edu.ua <https://orcid.org/0009-0008-3971-8358>

Iryna Dudko, Candidate of Sciences in Philology, Associate Professor, Professor in the Department of the Ukrainian Language Faculty of Ukrainian Philology and Journalism named after Andrii Malyshko Mykhailo Drahomanov Ukrainian State University 8/14 O. Konyskyi St., Kyiv 01054, Ukraine E-mail: i.v.dudko@udu.edu.ua <https://orcid.org/0000-0003-2644-4374>

MARIIA YAKIVNA PLIUSHCH IN THE SPACE OF UKRAINIAN LINGUISTICS AND LINGUISTIC DIDACTICS (TO THE 100th ANNIVERSARY OF HER BIRTH)

The article explores the life path and scholarly career of Mariia Yakivna Pliushch, a renowned Ukrainian linguist, Doctor of Philological Sciences, Professor, and long-standing Head of the Department of the Ukrainian Language, Faculty of Ukrainian Philology and Journalism named after Andrii Malyshko, Mykhailo Drahomanov Ukrainian State University.

It outlines the principal directions of her academic interests and her substantial contribution to the development of the theory of word formation, case grammar, the syntax of the modern Ukrainian language, language didactics, and stylistics. The study characterises the research school founded by Mariia Yakivna Pliushch, as well as her activities as an academic supervisor, educator, and methodologist. The article has been written on the occasion of the 100th anniversary and serves to honour the researcher's scientific legacy.

Keywords: *Mariia Yakivna Pliushch, Ukrainian linguistics, research school, word formation, functional grammar, case, categories of subject and object, language didactics.*

<https://doi.org/10.15407/ukrmova2026.01.125>
УДК 81:929Чередниченко(049.32)

С.П. БИБИК, доктор філологічних наук, професор,
член-кореспондент НАН України,
провідний науковий співробітник відділу стилістики,
культури мови та соціолінгвістики
Інститут української мови НАН України
вул. Михайла Грушевського, 4, м. Київ, 01001
E-mail: sbybyk2016@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-9765-497X>

МОВОЗНАВЧА І КРИТИЧНА СПАДЩИНА – ДЖЕРЕЛО ІСТОРІОГРАФІЇ НАУКИ ТА ІСТОРІОСОФІЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ ПРАКТИКИ

**Рецензія на: О.В. Кульбабська, О.В. Максим'юк,
Н.О. Шатілова (упоряд.). *Ім'я в науці. Професор
Іван Чередниченко: монографічно-довідкове видання***

Чернівці: Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича, 2024. 512 с., портр. (Серія «Історіографія
мовознавчої науки в Чернівецькому університеті»).

Українське мовознавство має свою історію. Одні її сторінки — теоретичні, які відбивають розгалуження напрямів пізнання Слова, інші — практичні з порадами щодо Слововживання — «так можна і треба», «так не можна, це поза нормою», треті — лексикографічні зі Словниками, що ведуть століття за століттям реєстри змін у лексиконі, четверті — іменні — про тих, хто обрав Слово на ниві національної культури, щоб у дослідницькій практиці зануритися у світ окремішності українства, щоб навчати мови інших для будь-яких потреб, щоб закласти свій наріжний камінь у фундамент науки і практики. Саме такими багатограними постануть перед нами портрети українських лінгвістів із погляду історіографії науки про мову та історіософії її еволюції в конкретних функціонально- і жанрово-стильових виявах.

Цитування: Бибик С.П. (2026). Мовознавча і критична спадщина — джерело історіографії науки та історіософії літературної практики. [Рецензія на: О.В. Кульбабська, О.В. Максим'юк, Н.О. Шатілова (упоряд.). *Ім'я в науці. Професор Іван Чередниченко: монографічно-довідкове видання*]. *Українська мова*, 1 (97), 125—133. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2026.01.125>

© Видавець: ВД «Академперіодика» НАН України, 2026. Статтю опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

Історіографічний підхід до мовознавчих праць розкриває хронологію розвитку ідей, культуру взаємодії професійної спільноти, допомагає означити роль послідовників-наступників і сучасників у динаміці теоретико-практичних напрямів. Саме такий еволюційний погляд на лінгвістику спонукав народження серії «Історіографія мовознавчої науки в Чернівецькому університеті». Масштабність життєдіяльності філолога-науковця і дидакта — орієнтир, що його заклали в монографічно-довідковій серії знані викладачі-патріоти — автори рецензованої праці «Ім'я в науці. Професор Іван Чередниченко» (2024). Модель видання відрізняється від тієї, яку створили попередники-історіографи українського мовознавства [«Дослідження з мовознавства в Українській РСР за сорок років» (Київ, 1957); «Мовознавство на Україні за п'ятдесят років» (Київ, 1967); «Розвиток мовознавства в УРСР. 1967—1977» (Київ, 1980); В.В. Німчука «Мовознавство на Україні в XIV—XVII ст.» (Київ, 1985); М.А. Жовтобрюха «Нарис історії українського радянського мовознавства (1918—1941)» (Київ, 1991); С.П. Бевзенка «Історія українського мовознавства. Історія вивчення української мови» (Київ, 1991); Л.Е. Довбні, Т.І. Товкайло «Історія українського мовознавства в іменах» (Переяслав, 2019); Н.Ф. Венжинович «Історія українського мовознавства: матеріали до лекцій для магістрантів» (Ужгород, 2022) та ін.], а також книжки із серії «Не все спливає рікою часу...», підготовлені й опубліковані в Інституті української мови НАН України (від 2011) за результатами наукових конференцій на пошану видатних лінгвістів-україністів, мета яких — піднесення престижу академічної науки. Утім рецензована праця — узагальнений фактаж про становлення і розвиток конкретної університетської філологічної школи, багатоаспектна презентація науково-освітньої біографії відомих викладачів.

Перед читачем — колегою-науковцем, викладачем чи студентом, аспірантом — у широкому контексті першої половини ХХ ст. постає багатогранний портрет Івана Григоровича Чередниченка (20.09.1898—17.09.1968), синтаксиста, лінгвостиліста, діалектолога, лінгводидакта.

Як інтегративна праця, рецензоване видання добре скомпоноване. Воно складається з трьох розділів: першого — біобібліографічного, другого — хрестоматійного (зібрано науковий доробок науковця-освітянина з різних напрямів його діяльності), третього — науково-критичного, що відображає навчальний і дослідницький процес як взаємодію колег у царині філологічної освіти. Цінні додатки — документально-хронікальний складник, який конкретизує часово-просторове тло життя і творчості Івана Григоровича — викладача і науковця; характеристичний складник, що об'єднав наукові узагальнення колег про спадщину відомого філолога; науково-методичний, сподіваємося, зініціював створення спецкурсів із лінгвоперсонології, лінгводидактики, історії мовознавства для студентів ЗВО.

Запропоноване монографічно-довідкове видання — відповідь на сучасний запит «Хто ми?», «Хто створював нашу науку?», «У яких суспільно-культурних, суспільно-політичних умовах вона розвивалася і забезпечувала високий рівень освіти на всіх її рівнях?», «Які особисті та професійні

риси мали викладачі і науковці попередніх десятиліть, здобуваючи авторитет у науці та освіті?»... Можливо, читач книжки «Ім'я в науці. Професор Іван Чередниченко» поставить і свої запитання та знайде на них відповіді, імовірно, така оригінальна праця стане стимулом для створення «своїх» історико-філологічних досліджень в інших закладах вищої освіти України. Бо особистість в історії — вагомий чинник прогресу, зокрема науково-освітнього середовища.

Отже, з першого розділу «Іван Григорович Чередниченко — людина, науковець, педагог» дізнаємося, що знаний у майбутньому філолог народився 08(21).09.1898 року в станиці Калужській Катеринодарського р-ну Кубанської обл. Це Краснодарський край. Твердим каліграфічним почерком у листку з обліку кадрів І.Г. Чередниченко зазначив: «Національність — українець. Соціальний стан — козак». Його базова освіта — двокласне станичне училище (закінчив у 1915 році), основи грамотності — Закон Божий, церковнослов'янська грамота, російська мова (вдома спілкувалися українською), арифметика, історія, географія, природознавство, креслення, церковний спів. Від 1918 року почав педагогічну діяльність після закінчення вчительської семінарії... Щире бажання вчитися додало сміливості у 33 роки вступити на історико-філологічний факультет Краснодарського педінституту і успішно захистити дипломну роботу «Дискусія 1934 року про літературну мову та її результати»... Як доброго організатора, Івана Григоровича залучали до роботи на кафедрах альма-матер — спочатку на посаді асистента, згодом — доцента, після захисту докторської — професора.

Уважна й копітка робота колективу авторів з архівів Чернівецького і Глухівського університетів, бібліотечних установ посприяла тому, що було здобуто важливі для окреслення постаті мовно-культурної особистості відомості: біографічні (за текстами офіційно-ділових документів — заяв, характеристик, наказів, витягів, рапортів, їх подано в одному з додатків, узагальнено у хронологічній біографії, с. 70—74), бібліографічні (різножанровий список 88 праць автора — дисертації, нариси, навчальні посібники, питальники з діалектології, підручники, рецензії, наукові статті). Усі охочі можуть ознайомитися з детальною оповіддю про життєвий і науково-педагогічний шлях І.Г. Чередниченка в Україні — Ужгородський, Львівський, Чернівецький університети, Полтавський, Ніжинський та Глухівський педагогічні інститути.

Саме на посаді завідувача кафедри української мови в Чернівецькому університеті Іван Григорович був активним учасником діалектологічних нарад, доповідачем із діалектологічних студій, керував підготуванням науково-педагогічних кадрів, розробляв курси із синтаксису та стилістики, організовував наукові загальноукраїнські конференції із цих напрямів, активно співпрацював із провідною академічною установою — Інститутом мовознавства ім. О.О. Потебні.

Наполегливий, добросовісний, відповідальний, талановитий і скромний водночас, Іван Григорович ішов до захисту докторської дисертації двома шляхами: готував кваліфікаційне дослідження «Порівняльний синтаксис складних речень з підрядним присубстантивним у східнослов'янських

мовах» (на межі 50-х — 60-го року ХХ ст.) і монографію «Нариси з загальної стилістики української мови» (Київ, 1962). Саме ця монографія стала документом для захисту в 1963 році. В українській лінгвостилістиці — це перша ґрунтовна, оригінальна й новітня праця, до якої досі звертаються викладачі та науковці як до джерела історіографії української науки про функціональні різновиди літературної мови. Думаємо, вибір на користь лінгвостилістики був зроблений під впливом активного становлення нової дослідницької дисципліни... Цей факт зафіксувала історія академічної та вишівської науки тих часів: 1962 року в Інституті мовознавства ім. О.О. Потебні розпочали роботу над п'ятикнижжям «Сучасна українська літературна мова». Том «Стилiстика» готували Д.Х. Баранник, В.С. Ващенко, Г.П. Іжакевич, В.В. Коптілов, А.В. Лагутіна, В.С. Перебийніс, М.М. Пилинський та С.Я. Єрмоленко, головний редактор і співавтор — академік І.К. Білодід; у 1963 році у столиці СРСР було зорганізовано Міжвузівську конференцію з питань стилістики, один із членів делегації — І.Г. Чередниченко (дет. див.: *Мовознавство*. 1963. Т. XVIII. С. 115—117).

На жаль, потужний науковий струмінь у життєдіяльності Івана Григоровича в Україні невдовзі послабшав через родинні обставини. Як дізнаємося з рецензованої праці, професор змушений був переїхати працювати до м. Краснодар, де й завершив свій земний шлях 17.09.1968 року.

Другий розділ «Домінанти науково-дослідницьких зацікавлень Івана Чередниченка» складається із чотирьох параграфів — *Синтаксис української мови, Українська лінгвостилістика, Українська діалектологія, Лінгводидактичні аспекти вивчення української мови*. Кожний із них об'єднав наукові тексти, що вже були раніше опубліковані, частина — в авторській редакції. Це зробило зібраний матеріал цінним не лише як додаткове джерело інформації з певних питань лінгвістики, а й розширило уявлення про науковий дискурс середини ХХ ст., сформовані стильові стереотипи мови філологічної науки, стан її термінології.

Як відомо, важливим складником науково-навчального дискурсу є рецензування, що передбачає і оцінювання тієї чи тієї праці, і її популяризацію. Третій розділ монографічно-довідкового видання «Рецензії на наукові та навчально-методичні праці» складається з двох частин. У першій об'єднано показові для мовознавчої критичної думки публікації Івана Григоровича: про етапну авторитетну працю «Курс сучасної української літературної мови. Т. 2. Синтаксис», що побачила світ за редакцією академіка Л.А. Булаховського в 1951 році; про монографічне дослідження відомого лексиколога В.С. Ільїна «Префікси в сучасній українській мові» (1953). У другій — рецензії на праці професора І.Г. Чередниченка, відомі в 50—60-ті роки ХХ ст., та ті, що не втратили значення для історіографії української лінгвістики, а саме: «Нариси з української фразеології» (1951), «Нариси з загальної стилістики сучасної української літературної мови» (1962), а також «Збірник вправ з сучасної української мови» (1955). Зауважимо, що жанр нарису в такому вживанні засвідчує: у середині ХХ ст. освітяни-науковці заклали фундамент важливих фахово орієнтованих дисциплін. Іван Григорович сміливо брався

за складні напрями, серед яких фразеологічна семантика, функціонально-стильова диференціація літературної мови, він бачив предмет вивчення широко, нарисовість давала змогу поєднати і власне науково-теоретичні аспекти, і лінгводидактичні, вона стимулювала до випрацювання системи та структури навчальних курсів, що їх потребувала повоєнна вища освіта в Україні, яка розвивалася в тісній взаємодії з академічними стратегіями розширення діапазону теоретичних і практичних завдань науки про мову, джерел її вивчення.

Оцінка досягнень так званої творчої лабораторії І.Г. Чередниченка сучасниками — *Петром Йосиповичем Горещьким, Михайлом Андрійовичем Жовтоброхом, Зиновією Тарасівною Франко* — доповнена в Додатку Б «Наукове осмислення мовознавчої спадщини І.Г. Чередниченка» рецензованого видання студіями колег із Чернівецького, Ужгородського, Ніжинського, Одеського університетів — А.М. Галас, К.Ф. Германа, Н.В. Гуйванюк та В. Маліборської, А.М. Кайдаш, Ю.О. Карпенка, М.Ф. Станівського. Такий перегук поколінь філологів пронизує всю книжку, розділи якої супроводжують епіграфи — висловлення Івана Григоровича, а також митців минулого, наших сучасників-гуманітаріїв. Вони означили цілком об'єктивно, що І.Г. Чередниченко і з відстані років постає як один із фундаторів лінгвістичної науки в Україні, автор, який пройшов тернистий шлях викладача-науковця в умовах відсутності так званих зразків, створивши оригінальні теоретико-практичні курси. За змістом опублікованих рецензій побачимо, що вони цілком конкретні, критичні, містять зауваження, висловлені в коректній формі (найбільш дискусійною, наприклад, є рецензія П.Й. Горещького, який не сприймав прийменникові конструкції на зразок *без заперечень* як фразеологічні: на сьогодні цю проблему розв'язують у контексті широкого трактування фразеологічності і сформованості в мові комунікем, наявності сталих конструкцій — ці аспекти висвітлено зокрема у працях із синтаксису та стилістики професора Н.В. Гуйванюк). Опубліковані тексти схвальних і доволі ущипливої рецензії є прикладом об'єктивного аналізу важливих для науки і практики праць, що здебільшого мали статус «перша спроба створення», «оригінальна наукова праця», «нова сторінка в дослідженні української мови», «надбання українського мовознавства» (!).

Практичне значення публікації увиразнює Додаток В «Науково-методичний практикум для студентів-філологів (за працями І.Г. Чередниченка)», у якому актуалізовано дидактичну цінність і понадчасовість тренувальних завдань, підготовлених свого часу Іваном Григоровичем. Водночас матеріал додатка виявляє філологічне обдарування освітянина, його прагнення до творчого осмислення глибин мови і використання цих знахідок для навчання інших, розвитку в студентів мовознавчого зацікавлення.

Висловлені міркування та оцінки стосуються історіографічного складника видання.

Не зайвим буде прочитати монографію і з погляду історіософії літературної практики того часового періоду — наукової та офіційно-ділової. У нашій науковій групі стилістики та культури мови перед плануванням будь-якого проєкту ставимо запитання «Для кого?». Так і щодо праць про-

фесора І.Г. Чередниченка. Звернімо увагу на те, що аналітичні матеріали про його праці і власний доробок опубліковано здебільшого на сторінках популярного журналу «Українська мова в школі», заснованого 1951 року. Редакція часопису не обмежувала вчителя інформацією щодо власне шкільних освітніх запитів, а подавала панорамну картину стану і розвитку українського мовознавства. Іван Григорович високо оцінював завдання школи в мовному вихованні, формуванні високої культури мови (не лише з позиції «правильно — неправильно», але й повноти осягнення функціонального потенціалу літературної мови, її виразових, оцінних, мовно-естетичних якостей), що підтверджують його слова: «Тільки той учитель, який добре знає і любить свій предмет, уміє бачити в ньому повчальні явища й цікаві факти, може прищепити і своїм учням любов до рідної мови та допитливість, яка не задовольняється тим, що здобувається на уроці, а сягає за його межі» (цитуюмо за рецензованим виданням, с. 474). У статтях і посібниках, характеризуючи наприклад синтаксичні феномени, І.Г. Чередниченко неодноразово наголошував, що його напрацювання має практичне спрямування — навчання мови, формування грамотного учня, а тому фіксуємо характерні звероти «для з'ясування... доцільно вказати учням на те...», «учні повинні запам'ятати», «треба навчити учнів», «для цього необхідно звернути увагу учнів на...», «слід пояснити учням» тощо.

Легкий прозорий термінологічно чіткий, зорієнтований на діалогізм завдяки активному використанню вставних конструкцій науковий виклад І.Г. Чередниченка забезпечений насамперед ясністю думки щодо предмета дослідження, а конкретно — оперуванням функціонально-стильовими стереотипами науково-популярного різновиду мови: «Розглянемо найголовніші конструкції з порівняльними членами і зворотами», «Крім сказаного, треба ще зупинитися на інфінітивних конструкціях зі службовим словом **щоб**», «Зупинимось на найбільш важливих питаннях і зробимо необхідні критичні зауваження», «Спробуємо розібратися в тому, чи з'ясовує така теорія», «Виникає також питання, як розглядати відносно членності складнопідрядні речення з кількома підрядними?», «Наведемо ще кілька прикладів» і под.

Мова науки, як відомо, тяжіє до узагальненого викладу думки, а тому активні в таких текстах пасивні дієслівні форми на *-ться*, що переважають і в аналізованому доробку («У першому розділі розкривається граматична організація речення...», «Досить детально розглянуто безособові і відносно-безособові речення...», «Ці види підрядності ілюструються такими прикладами...», «За смисловими функціями підрядні класифікуються за традиційною схемою», «Звертається увага на існування складних речень»). Автор уживає почергово залежно від контексту також особові форми з абстрагованим вираженням авторського «ми» («У цьому ж розділі знаходимо детальний аналіз...», «Нам здається, що...» / «Нам здається, завдання і принципи дослідження...»), подеколи вдаючись до його лексикалізації, як-от: *Ми не вдаємося зараз у більш глибокий аналіз функцій; Розпочинаючи укладання римословника Шевченка як першої ланки в створенні великого довідника з української рими, ми ставимо ряд завдань...* Надовго в українській книжній мові закріпилася кон-

струкція зі складеним іменним присудком, коли іменник має форму орудного відмінка (*Значною прогалиною є...*), що рекомендують трансформувати у формули ототожнення з використанням іменника в називному відмінку. Відбивають наукові тексти І.Г. Чередниченка і тенденцію до активного вживання віддієслівних іменників із суфіксом *-к-* (*розробка граматичних питань, дальша розробка й вдосконалення теорії; розробка проблеми підрядних речень помітно посилюється; крайній формалізм у трактовці*), відприкметникових абстрактних іменників на *-ість* (*масова поширеність ознаки, стилістико-семантична забарвленість, подібні недоречності трапляються*), які на сьогодні замінили б на *розроблення, випрацювання, трактування чи потрактування, поширення, забарвлення, недогляди* і под. Так само під впливом російськомовної традиції вживання прийменникових конструкцій фіксуємо поширення зворотів із прийменником *при*: «при дослідженні підрядних речень» замість *досліджуючи...*; *у дослідженнях; у процесі дослідження...*; «при розгляді способів вираження» замість *аналіз способів вираження; аналізуючи способи вираження*; «при структурному аналізі складнопідрядних речень» замість *під час структурного аналізу складнопідрядних речень* і под. Стилiстичного редагування потребують із погляду сучасної прескрипції конструкції «зустрічаються прикметникові означення» (правильно: *трапляються прикметникові означення; натрапляємо на...*; *зафіксовано / фіксуємо прикметникові означення*), «слід відзначити вживання Франком...», «слід би чіткіше визначити» (правильно: *варто відзначити вживання...*; *відзначаємо вживання...*; *варто чіткіше визначити*), «у всякому разі ясно» (краще: *цілком зрозуміло*).

Як часово марковані кваліфікуємо синонімічні вживання прикметників *обласний* і *діалектний* у сполуках «обласна специфіка», «діалектні особливості», що їх ужито в одному текстовому уривку. Не завжди автор термінологічно чітко означував стилістичні явища («У багатьох творах ця лексика виступає дуже рельєфно»). Так само ідеологічно заряджені оцінні кваліфікації ролі письменників на зразок: «<...> шукаючи шляхи збагачення української літературної мови»; «При висвітленні питання про його прогресивну роль в історії розвитку української літературної мови, про його величезну роботу в шуканні кращих шляхів її збагачення і розвитку <...>».

Звертаємо увагу на оцінні звороти (зберігаємо редакцію цитованих джерел), засвідчені в опублікованих рецензіях — із позитивним («Книга в цілому справляє відрadne враження», «Оформлена книга задовільно», «Це солідне наукове дослідження, за яким, будемо сподіватися, з'являться нові оригінальні наукові праці про стилістичні скарби нашої мови. Книгою І.Г. Чередниченка покладений на цьому шляху добрий початок» та ін.) чи негативним означенням (разом з тим слід застерегти; до речі було б згадати; «Насправді це не так. Не можна так беззастережно й огульно узагальнювати функцію підрядного...»; «Отже, на жаль, виходить, що шкільна граматики в «Курсі» не знайде потрібного наукового ґрунту», «Є в книзі й інші недоробки, але обмежимося сказаним», «Слід побажати, щоб автор у майбутньому подбав і про поліпшення способів і форм викладу матеріалу: в теперішньому структурному оформленні книгу читати важкувато», «Не-

має сумніву, що в наступних виданнях, а вони, безперечно, будуть, автор усуне все те, що знижує якість його праці» тощо).

Наголосимо й на терміновживанні у працях зі стилістики, граматики, це може стати предметом вивчення мови науки середини ХХ ст. саме за дослідженнями І.Г. Чередниченка.

Якщо б уважний читач погортав сторінки фотокопій ділових документів, то відзначив би, що вони також відбивають часові маркери — становлення офіційно-ділового стилю на тлі впливу російської книжної традиції щодо певних граматичних форм: затвердити виконуючим обов'язки завідуючого кафедрою української мови (замість *виконувач обов'язків завідувача кафедри*), згідно наслідків голосування (замість *за результатами голосування*), про обрання по конкурсу (замість *щодо обрання за конкурсом*), включаючись в оголошений Вашим університетом конкурс... (замість *беручи участь в оголошеному...*), переїхати зможу при умові забезпечення (замість *за умови забезпечення*), диспут по захисту дисертації (замість *із захисту дисертації*), офіційний опонент (замість *офіційний опонент*). Застарілі з погляду сучасної практики і деякі лексичні одиниці, характерні для ділової практики, як-от *тов. Чередниченко*; лекції веде на належному *ідейно-теоретичному* і методичному рівні; *згідно Вашого наказу* я перебував у *командировці*.

Повертаємося до концепції монографії-довідника. Портрет Івана Григоровича на обкладинці книжки, рукописні уривки з його автобіографії, доповідної записки, фотокопія особистого підпису — це колаж із маркерами інтимізації, оживлення наукової праці з лінгвоперсонології, лінгвоісторіографії, яка поєднала п'ять концепційних планів: часово-просторовий, мовно-діахронний, індивідуально-авторський, науково-просвітницький, навчально-дидактичний. Кожний із них виразний, продуманий і спрямований на перспективу продовження серії «Історіографія мовознавчої науки в Чернівецькому університеті», що ґрунтується завдяки копіткій, наполегливій праці авторів концепції видання та впорядників, професора Олени Валентинівни Кульбабської, доцентів Оксани Василівни Максим'юк і Наталії Олександрівни Шатілової, на засадах творчості, залюбленості і пізнанні свого — українського — коріння вічного древа буття науки.

Рецензію отримано 13.01.2026
Рецензію схвалено 19.03.2026
Рецензію опубліковано 08.04.2026

Svitlana Bybyk, Doctor of Sciences in Philology, Professor,
Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine,
Leading Researcher in the Department of Stylistics,
Language Culture and Sociolinguistics
Institute of the Ukrainian Language
of the National Academy of Sciences of Ukraine
4 Mykhailo Hrushevskiy St., Kyiv 01001, Ukraine
E-mail: sbybyk2016@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-9765-497X>

LINGUISTICS AND CRITICAL HERITAGE —
A SOURCE OF THE HISTORIOGRAPHY OF SCIENCE
AND HISTORIOSOPHY OF LITERARY PRACTICE

Review of: O.V. Kulbabska, O.V. Maksym'yuk, N.O. Shatilova (Ed.).

***Name in Science. Professor Ivan Cherednychenko:
monographic and reference edition***

Chernivtsi: Chernivetskyi natsionalnyi universytet imeni Yu. Fedkovycha, 2024.
512 p., portrait. (Series “Historiography of linguistic science at Chernivtsi University”)
(in Ukrainian).

<https://doi.org/10.15407/ukrmova2026.01.134>
УДК 81'20:929Клименко(049.32)

О.М. ДАНИЛЕВСЬКА, доктор філологічних наук,
старший науковий співробітник відділу стилістики,
культури мови та соціолінгвістики
Інститут української мови НАН України
вул. Михайла Грушевського, 4, м. Київ, 01001
E-mail: od3556261@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-7847-8499>

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В НАУКОВОМУ ДОРОБКОВІ НІНИ ФЕДОРІВНИ КЛИМЕНКО: РОЗВИТОК І ЛІНГВІСТИЧНІ ПЕРСПЕКТИВИ

**Рецензія на: *Мови і мовознавство у XXI столітті:
нові явища – нові завдання. До 85-ліття від дня народження
доктора філологічних наук, професора,
члена-кореспондента НАН України Ніни Федорівни Клименко***

Київ: Інститут української мови НАН України, 2025.

Працям, присвяченим ушануванню пам'яті видатних мовознавців, належить особливе місце в науковому дискурсі. Адже вони дають змогу висловити вдячність ученому, чиім іменем об'єднані розвідки авторів, переосмислити доробок, що вже став лінгвістичною класикою. І водночас мають на меті продемонструвати розвиток ідей дослідника, засвідчити його інтелектуальну присутність у сучасному просторі науки та культури загалом, чим довести слушність твердження про вагу думки як вияву Творчого Духу для цивілізаційного поступу тієї або тієї спільноти. Рецензована монографія присвячена світлій пам'яті Ніни Федорівни Клименко — людини велико-

---

Цитування: Данилевська О.М. (2026). Концептуальні засади вивчення української мови в науковому доробкові Ніни Федорівни Клименко: розвиток і лінгвістичні перспективи. [Рецензія на: *Мови і мовознавство у XXI столітті: нові явища – нові завдання. До 85-ліття від дня народження доктора філологічних наук, професора, члена-кореспондента НАН України Ніни Федорівни Клименко*]. *Українська мова*, 1 (97), 134–141. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2026.01.134>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2026. Статтю опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

го таланту й надзвичайної внутрішньої сили. Її постать поєднує в собі непересічний інтелектуальний потенціал із моральним стрижнем і крицевим характером — якості, якими зазвичай характеризують харизматичні особистості. Ця харизматичність дослідниці — невидиме, але відчутне енергетичне тло, що живить рідкісний для колективних наукових праць емоційний чинник сприйняття тексту — хоч і створеного різними авторами, проте цілісного за задумом та ідейним спрямуванням. Книжку вирізняє не просто логічна стрункність, реалізована вдалим компонованням уміщених у ній матеріалів, а майже сюжетний рух думки, який викликає в читача, крім дослідницького інтересу, ще й емоційний відгук, бо за кожною статтею вловлюється незрима реакція ювілярки. У можливості відчувати цю живу людську реакцію як подив, захоплення, утіху, поживу для роздумів — незаперечна перевага рецензованої праці, що робить її цікавою для читацького загалу. У цьому «олюдненні» наукового тексту, якого досягли автори монографії та її наукові редактори, — данина пам'яті Ніни Федорівни. Нездарма, звертаючись до читачів, наукові редактори видання Є.А Карпіловська та Л.П. Кислюк наголошують саме на ціннісному ідеалові ювілярки «жити по совісті», що для учнів, послідовників, колег, усіх, хто знав Ніну Федорівну, і є її найважливішим життєвим уроком. Зауважимо: такий підхід до укладання колективної мовознавчої праці надзвичайно актуальний з погляду переосмислення філософських засад науки як форми суспільної свідомості, що набув особливої гостроти в епоху постправди. Для Ніни Федорівни Клименко її життєве кредо «Жити по совісті, шанувати людей і чесно робити свою справу» — це без перебільшення кодекс чести українського вченого, настанова, всотана свідомістю з античної спадщини й утілена в переконанні, що наукову діяльність, як і будь-який інший вияв творчості, належить оцінювати в етичних категоріях.

Утім актуальність та значення наукового тексту узвичаєно оцінювати за очевиднішими критеріями — проблематикою, глибиною аналізу, обґрунтованістю висновків, перспективами поглиблення оприлюднених у ньому ідей. Із цього погляду рецензована книжка може претендувати на роль етапної для кожної з галузей мовознавства, до розвитку яких доклала праці Н.Ф. Клименко, — а це морфеміка, словотвір, лексикологія, лексикографія, структурна лінгвістика (зокрема, автоматизований аналіз мови, автоматичне опрацювання текстів, автоматизація лексикографійної роботи), вивчення в зіставному аспекті мовних фактів української і новогрецької мов тощо. Власне, розвиток наукових ідей ювілярки покладено в основу структури монографії, яка складається із чотирьох розділів: 1) «Форма та семантика мовних одиниць у словниках і текстах: сучасність та історія»; 2) «Мовна картина світу: проблеми аналізу та лексикографування»; 3) «Термінознавчі студії у ХХІ столітті: нові проблеми і методи дослідження»; 4) «Зустріч мов — зустріч культур». Логічно виправданими й надзвичайно цінними є бібліографічні покажчики «Праці Н.Ф. Клименко та за її участю, видані у ХХІ столітті» і «Праці співробітників відділу лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики Інституту української

мови НАН України, видані у XXI столітті». Принагідно зауважимо, що логіка укладання монографії підпорядкована принципів єдності форми і змісту. Відзначимо, що за рівнем реалізації цього принципу рецензована праця може слугувати взірцем для колективних видань, і це вважаємо ще однією підставою оцінювати її як визначну віху в українській лінгвістиці першої третини XXI ст. Промовистою щодо цього є надзвичайно широка географія авторів і репрезентованих ними мовознавчих шкіл. Книжка містить розділи, написані українськими науковцями з Києва і Кропивницького, Харкова і Львова, Вінниці та Луцька, Кривого Рогу, Дрогобича й Івано-Франківська, а також дослідниками з Польщі, Сербії, Словаччини, Словенії та ін. У монографії висвітлено широкий спектр актуальних проблем граматики і словотвору, лексикології і лексикографії, перекладознавства, когнітивної, функціональної та контрастивної лінгвістики, теорії та практики міжмовної і міжкультурної комунікації на матеріалі різних мов Європи — української, англійської, польської, сербської, словацької, словенської, хорватської. Неформальний підхід до структурування праці є наочним утіленням широти зацікавлень ювілярки, що бачила українську мову не лише в колі слов'янських мов, а й у контексті загальноєвропейського мовного простору, зокрема через спільну елліністичну спадщину.

Уміщені в монографії розвідки позначені яскравим новаторством — чи то в проблематиці статей, чи то в методології, яку застосовують автори, чи то в залученні нового матеріалу — гостро актуального саме «тут і тепер». Для прикладу проаналізуємо проблематику першого розділу книжки. Це, зокрема, питання історичних змін у лексичній системі української мови і дослідження процесів її тяглості, що визначають тенденції слововживання в сучасній мовній практиці (*Л.П. Гнатюк*), історія словотвірних типів неозначених займенників (*Р.О. Коца*), особливості функціонування комісивів у текстах інавгураційних промов Президентів України періоду відновлення незалежності України (*Н.Г. Горголюк*), правопис новітніх запозичень (*К.Г. Городенська*), словотвірна парадигма родового відмінка (*І.Т. Кузьма*), перспективи розроблення лінгвістичного і програмного забезпечення автоматичного створення лексику слів — асоціатів емоцій в українськомовному тексті для розпізнавання емоцій та виявлення емоційного забарвлення будь-якого писемного тексту (*Н.П. Дарчук*), специфіка вживання кліше в текстах різних стилів та жанрів (*З.Г. Козирева*), теоретичні аспекти сучасної дериватології та практика застосування її здобутків у продукуванні номенів на позначення осіб за професійною діяльністю в чинному «Класифікаторі професій» (*Ж.В. Колоїз*), поглиблення теорії персональної лінгвістики на прикладі аналізу афористикону щоденника О.П. Довженка (*Т.А. Космеда*), словотвірний потенціал коренів грецького походження в білоруській мові (*О.О. Лукашанець*), нові явища в українській молодіжній лексиці (*О.Г. Лукашанець*), нові підходи в дослідженні сучасного політичного дискурсу на прикладі моделювання семантичного простору «Держава» (*О.А. Матковська*), функційний потенціал аббревіатурних слів у текстах романів Ю.М. Щербака (*І.А. Самойлова*), особливості неологізації англословного інтернет-дискурсу

(*Н.В. Скибицька*), проблема фемінітивів у словенській та хорватській мовах (*І. Страмлич-Брезник*), потенціал усічення в системі сучасного словотворення (*М.Ю. Федурко*), роль мови в колективній культурі спротиву в умовах повномасштабної війни РФ проти України, передусім в аспекті формування арсеналу маркерів мовної протидії військовій агресії (*Г.М. Сютя*).

Попри надзвичайно широке коло охоплених тем і різноманітність підходів, що їх утілюють автори, праця є цілісною у прагненні осмислити новітні тенденції, які визначають місце мови в сучасних цивілізаційних процесах у глобальному вимірі. Дослідники соціальних змін констатують, що в цифровому світі істотно посилюються функції мови як інструменту впливу, влади, як чинника соціальної стратифікації, потужного знаряддя розподілу ресурсів. Феномен глобальних інформаційних систем, технологічний прорив, зумовлений поширенням штучного інтелекту — комп'ютерних програм, здатних обробляти і генерувати людську мову, визначає чільне місце лінгвістики в системі наук. Саме цю ідею сконцентровано в назві рецензованої монографії «Мови і мовознавство у XXI столітті: нові явища — нові завдання». Кожна стаття книжки — це аналіз унікального і водночас універсального явища, а представлення їх у системі вибудовує єдине об'єктивне дзеркало, у якому соціум може побачити себе справжнім — дзеркало мови. Показовою ілюстрацією цієї загальної тенденції є короткий історичний екскурс щодо мовних інструментів спротиву в Польщі в період Другої світової війни у статті Г.М. Сютя¹: явища, які століття тому видавалися унікальними, одиничними фактами, в умовах глобальної цифровізації інформаційного простору набули характеру масових, справляючи відчутний вплив і на суспільну свідомість, і на мову. У зв'язку із цією тенденцією гострої актуальності набуває проблема поширення лінгвістичних знань і мовної освіти загалом. Зазначимо, що має вона два виміри: глобальний та національний. Глобальний вимір визначає потреба плекати в молоді здатність вирізняти в інформаційному потоці дезінформацію, фейки, пропаганду, тобто формувати компетентності, здатні бути запобіжниками когнітивних корозій, спричинених лавиноподібним поширенням неправдивої інформації. З огляду на це посилення мовознавчого складника в сучасних освітніх моделях видається закономірною тенденцією суспільного розвитку². Національний вимір для України пов'язаний із ви-

¹ Сютя Г.М. (2025). Соціокультурні та лінгвістичні координати феномену «мова спротиву»: український вимір. *Мови і мовознавство у XXI столітті: нові явища — нові завдання*. До 85-ліття від дня народження доктора філологічних наук, професора, члена-кореспондента НАН України Ніни Федорівни Клименко (с. 273—293). Київ: Інститут української мови НАН України. (Електронне видання). <https://surl.lu/igibag>

² Прикметно, що в переліку ключових компетентностей, які мають бути сформовані в українській школі відповідно до Державного стандарту базової середньої освіти (2020), першими визначено саме мовні, пор.: «1) вільне володіння державною мовою, що передбачає вміння: здійснювати комунікацію в усній та письмовій формі на основі знання функцій мови, ресурсів (лексики, граматики) і норм сучасної української літературної мови, типів мовної взаємодії, особливостей стилів мовлення інформаційних та художніх текстів, медіатекстів тощо; здобувати та опрацьовувати інформацію з різних (друкованих та цифрових, зокрема аудіовізуальних) джерел у різних освітніх галузях і контекстах, критично осмислювати її та використовувати для кому-

кликамаи воєнного часу, адже мова — основний компонент національної ідентичности, що в умовах екзистенційної війни набуває ваги безпекового чинника. Світоглядна ідея важливости лінгвістичних знань у формуванні національної ідентичности є наскрізною, зокрема, у статті Л.П. Гнатюк, що продовжує цикл публікацій дослідниці, присвячених обґрунтуванню «українськості» лексем *воздух, жизнь, звезда, если, побѣда, время, год, нельзя, послідній*. Причиною нерозуміння природи цих лексичних одиниць авторка вважає «відсутність елементарних знань з історії української мови», що, зрештою, «спотворює уявлення наших співвітчизників про власну національну ідентичність»³. Низький рівень лінгвістичних знань повсякчас дається взнаки і у сфері державного управління, про що розмірковує Ж.В. Колоїз, аналізуючи номінації в чинному «Класифікаторі професій», пор.: «Очевидним є те, що упорядники навряд чи керувалися настановою зберегти національну ідентичність української мови й діяли в межах, так би мовити, нормативно-правової бази. Бо інакше б вони не допустили такої кількості відхилень від чинних правописних норм. Низка агентивнопрофесійних найменувань як простих, так і складних чи складених, що містять у своїй структурі той чи той компонент, оформлені не за новою редакцією українського правопису (УП 2019), перехідний етап упровадження якого добігає кінця у травні 2024 року»⁴.

нікації в усній та письмовій формі, для обстоювання власних поглядів, переконань, суспільних і національних цінностей; відповідально, усвідомлюючи цінність української мови як мови взаємодії на всій території держави, використовувати мовні засоби для досягнення особистих і суспільних цілей у життєвих та навчальних ситуаціях, творчого самовираження; 2) здатність спілкуватися рідною (у разі відмінності від державної) та іноземними мовами, що передбачає вміння: здійснювати комунікацію в усній та письмовій формі на основі знання функцій мови, ресурсів (лексика, граматики) і норм мови, особливостей основних стилів і жанрів мовлення, типів мовної взаємодії; здобувати і опрацьовувати інформацію з різних (друкованих та цифрових, зокрема аудіовізуальних) джерел, критично осмислювати її, використовувати в усній та письмовій комунікації для обстоювання власних поглядів, переконань, суспільних і національних цінностей; відповідально використовувати мовні засоби для досягнення особистих і суспільних цілей у життєвих та навчальних ситуаціях, творчого самовираження, спираючись на особливості міжкультурної комунікації та досвід комунікації державною мовою; відповідно до ситуації ефективно виражати ідеї, почуття, пояснювати та обговорювати факти, явища, події, обґрунтовувати свої погляди та переконання в усній і письмовій формі у різних особистісних і соціальних контекстах (побутових, навчальних, громадських тощо), спираючись на мовний і мовленнєвий досвід, мовні норми у спілкуванні, соціокультурні реалії та особливості міжкультурної комунікації» (Державний стандарт базової середньої освіти: <https://surl.lu/dqei hj>).

³ Гнатюк Л.П. (2025). Словотвірні гнізда з архаїчними вершинами *бедро, бодрий, брухо / брюхо, побіда* в історії української мови. *Мови і мовознавство у XXI столітті: нові явища — нові завдання*. До 85-ліття від дня народження доктора філологічних наук, професора, члена-кореспондента НАН України Ніни Федорівни Клименко (с. 11—22). Київ: Інститут української мови НАН України. (Електронне видання). <https://surl.lu/iribag>

⁴ Колоїз Ж.В. (2025). *Nomina agentis: особливості продукування та проблеми лексикографування*. *Мови і мовознавство у XXI столітті: нові явища — нові завдання*. До 85-ліття від дня народження доктора філологічних наук, професора, члена-кореспондента НАН України Ніни Федорівни Клименко (с. 96—120). Київ: Інститут української мови НАН України. (Електронне видання). <https://surl.lu/iribag>

Відзначаючи те спільне, що поєднує вміщені в монографії статті, наголосимо на соціальній зумовленості досліджуваних авторами мовознавчих проблем. З огляду на це не видається перебільшенням загальний висновок про те, що праця засвідчує новий тренд у мовознавчих науках, який полягає в потрактуванні принципу антропоцентризму в лінгвістичних дослідженнях. Як відомо, утвердження цього підходу ознаменувало розворот лінгвістики до людини, що виявилось в настанові аналізувати мовні явища крізь призму мовної діяльності людини. (Квінтесенцією ідеї, на якій у період становлення уgruntовано антропоцентричну лінгвістичну парадигму, є влучна цитата з І. Бодуена де Куртене: «Мова існує тільки в індивідуальних мізках, тільки в душах, тільки в психіці індивідів або осіб, що становлять певне мовне суспільство», наведена у статті С.П. Гірняк⁵. Цитата ця слугує своєрідним пунктиром, що окреслює логіку вивчення мови впродовж ХХ ст., тобто ДО часу появи глобального інформаційного простору.) Уявлення, суголосні тим, що їх обстоювали фундатори мовознавчої науки кінця ХІХ — початку ХХ ст., визначили вектор розвитку мовознавства у другій половині ХХ ст., спричинивши появу нових лінгвістичних дисциплін, застосування нових методів досліджень. Але, зрештою, утвердження антропоцентричного підходу, актуалізувавши зв'язки мови і суспільства, вочевидило той факт, що вивчення мов у зв'язку з мовною діяльністю людини отримало нові перспективи для осягнення сутності мови. Рецензована книжка засвідчує інший вимір антропоцентричної парадигми сучасного мовознавства: праці авторів переконливо доводять, що мови здатні допомогти в пізнанні самої людини і суспільства загалом. Показовими у зв'язку із цим є розвідки Н.П. Дарчук «Автоматичний аналіз емоційного забарвлення українськомовного тексту», С.П. Бибики «Лексико-семантична група “міграція — переселення” в українській лексикографії: соціокультурні рефлексії», Є.А. Карпіловської «Поняття семантичного простору мови (семіохору) в працях Н.Ф. Клименко», Є. Сиротюка (Jerzy Sierociuk) «Co struktura oralnej twórczości słownej mywi o historii cywilizacji? / Що структура усної народної творчості говорить про історію цивілізації?», Ю.О. Цигвінцевої «Семантична калька як засіб збереження типологічних рис української номінації в умовах глобалізації», О.С. Бойван, Ю.П. Прокопенка «Перспективні напрями українсько-англійського словника для іноземців».

Соціальна зумовленість уміщених до колективної монографії розвідок виявляється також у без перебільшення грандіозному масиві емпіричного матеріалу, що оприявлює безпосередній зв'язок фактів і явищ української мови з історією та сьогоденням українського народу, глибоку вкоріненість української культури у глобальні процеси, спільність цивілізаційного поступу. Простежена й аргументовано доведена авторами адаптивність су-

⁵ Гірняк С.П. (2025). До питання про розмежування термінів *соціолект* і *жаргон* у сучасному мовознавстві. *Мови і мовознавство у ХХІ столітті: нові явища — нові завдання*. До 85-ліття від дня народження доктора філологічних наук, професора, члена-кореспондента НАН України Ніни Федорівни Клименко (с. 729—754). Київ: Інститут української мови НАН України. (Електронне видання). <https://surl.lu/iribag>

часної української мови на різних рівнях її системи до глобальних загроз і сучасних викликів демонструє невичерпний вітальний потенціал нашої мови. А рівень дослідження українською лінгвістикою нових явищ у розвитку мов визначає її перспективи як науки, що розвивається надзвичайно динамічно. Застосування нових методик дає змогу істотно поглиблювати навіть усталені, ґрунтовно розпрацьовані теоретичні засади дослідження мовних явищ, що вже давно перебувають у полі зору лінгвістів, прикладом чого слугує розвідка С.П. Гіряк «До питання про розмежування термінів *соціолект* і *жаргон* у сучасному мовознавстві». Аналіз процесів термінологізації понять «соціолект» і «жаргон» у терміносистемах української та інших мов спонукав дослідницю до обґрунтування релевантного критерію розмежування відповідних термінів — вплив позначуваних ними різновидів національної мови на розвиток літературного стандарту, зміну його норм, розширення лексичного складу загальнонаціональної мови.

Композиційної єдності рецензованій праці надає центральне поняття, у змістове поле якого потрапляють усі окремі розвідки, — поняття семіохору (семантичного простору), уведене до наукового обігу і розпрацьоване Н.Ф. Клименко. Обґрунтування поняття семіохору як системної одиниці нового типу — один із потужних внесків Ніни Федорівни до теорії мовознавства, що накреслив перспективи застосування нових методів вивчення української мови, зокрема й у зіставлення її з іншими мовами. Методологійний потенціал цього поняття Є.А. Карпіловська узагальнює у висновку: «Дослідження Ніни Федорівни Клименко, присвячені семантичному моделюванню об'єднань мовних одиниць (лексичних, словотвірних, фразеологічних), подають не лише оригінальні підходи до їхнього впорядкування в системі мови як відображенні певних фрагментів концептуальної і мовної картини світу українців, а й пропонують ефективні процедури для аналізу семантики мовних знаків і їхнього об'єднання за певними спільними семантичними ознаками в різного типу лексичні комплекси»⁶. Невипадковим вважаємо розміщення цієї розвідки саме «на екваторі» монографії — вона є своєрідною кульмінацією в розвитку ідей рецензованої книжки. Про поглиблення теорії семантичного простору мови свідчить розвідка О.А. Матковської, у якій проаналізовано функційно-прагматичний потенціал лексикону сучасної української політики на прикладі семіохору «Держава»⁷.

---

⁶ Карпіловська Є.А. (2025). Поняття семантичного простору мови (семіохору) в працях Н.Ф. Клименко. *Мови і мовознавство у XXI столітті: нові явища — нові завдання*. До 85-ліття від дня народження доктора філологічних наук, професора, члена-кореспондента НАН України Ніни Федорівни Клименко (с. 414—428). Київ: Інститут української мови НАН України. (Електронне видання). <https://surl.lu/iribag>

⁷ Матковська О.А. (2025). Моделювання семантичного простору «Держава» як фрагмента лексикону сучасної української політики. *Мови і мовознавство у XXI столітті: нові явища — нові завдання*. До 85-ліття від дня народження доктора філологічних наук, професора, члена-кореспондента НАН України Ніни Федорівни Клименко (с. 217—226). Київ: Інститут української мови НАН України. (Електронне видання). <https://surl.lu/iribag>

Рецензована монографія — це оригінальна та ретельно виконана праця, яка є безумовним успіхом авторського колективу. У ній засвідчено і сучасний теоретико-методологійний рівень українського мовознавства, і обшир завдань, що стоять попереду. Вона багата на ідеї, які спонукають до роздумів і накреслюють перспективу подальших лінгвістичних студій. Книжка, безперечно, буде цікавою не лише для мовознавців, а й для широкого кола читачів.

Рецензію отримано 10.01.2026

Рецензію схвалено 19.03.2026

Рецензію опубліковано 08.04.2026

Oksana Danylevska, Doctor of Sciences in Philology,
Senior Researcher in the Department of Stylistics,
Language Culture and Sociolinguistics
Institute of the Ukrainian Language
of the National Academy of Sciences of Ukraine
4 Mykhailo Hrushevskiy St., Kyiv 01001, Ukraine
E-mail: od3556261@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-7847-8499>

CONCEPTUAL PRINCIPLES OF UKRAINIAN
LANGUAGE STUDY IN THE SCIENTIFIC WORK
OF NINA FEDORIVNA KLYMENKO: DEVELOPMENT
AND LINGUISTIC PERSPECTIVES

Review of: *Languages and Linguistics in the 21st Century: New Phenomena — New Tasks. To the 85th Anniversary of the Birth of Doctor of Philology, Professor, Corresponding Member of the NAS of Ukraine Nina Fedorivna Klymenko*

Kyiv: Instytut ukrainskoi movy NAN Ukrainy,
2025 (in Ukrainian).

ЗМІСТ

Дослідження	<i>Р.О. Коца</i> Українські займенники <i>жаден</i> і <i>жоден</i> у слов'янському контексті: походження, розвиток, норма 3	
	<i>І.А. Самоїлова</i> Комунікативно-прагматичні чинники активності вокатива в сучасному мововжитку 17	
	<i>Н.М. Костусяк</i> Міжрівнева категорія валентності: теоретичний і застосовний аспекти 37	
	<i>І.А. Мельник, Т.Є. Мацицька</i> Концепція частин мови у творчому доробкові І.Р. Вихованця 49	
	<i>Ю.В. Осінчук</i> Лексика українських грамот XIV сторіччя у «Словаре древнерусского языка (XI—XIV вв.)» 60	
	<i>О.М. Богомолець-Бараиш</i> Лінгвокультурний типаж <i>парубка (легея)</i> у діалектній і загальномовній картинах світу 76	
	Дискусії	<i>Г.М. Сюта</i> Мовна свідомість і мовна ідентичність українців: проблеми й парадокси трансформації під час війни 92
		<i>Т.А. Коць</i> Проблеми мовної свідомості українців у період війни: мовознавчі рефлексії 106
		<i>Н.П. Гальона, В.Г. Шемет, І.В. Дудко</i> Марія Яківна Плющ у просторі української лінгвістики та лінгводидактики (до 100-річчя від дня народження) 110
	Наукові постаті українських мовознавців Огляди та рецензії	<i>С.П. Бибик</i> Мовознавча і критична спадщина — джерело історіографії науки та історіософії літературної практики Рецензія на: О.В. Кульбабська, О.В. Максим'юк, Н.О. Шатілова (упоряд.). <i>Ім'я в науці. Професор Іван Чередниченко: монографічно-довідкове видання</i> . Чернівці: Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, 2024. 512 с. портр. (Серія «Історіографія мовознавчої науки в Чернівецькому університеті») 125
<i>О.М. Данилевська</i> Концептуальні засади вивчення української мови в науковому доробкові Ніни Федорівни Клименко: розвиток і лінгвістичні перспективи Рецензія на: <i>Мови і мовознавство у XXI столітті: нові явища — нові завдання</i> . До 85-ліття від дня народження доктора філологічних наук, професора, члена-кореспондента НАН України Ніни Федорівни Клименко. Київ: Інститут української мови НАН України, 2025 134		

Інформація!

Шановні передплатники журналу «Українська мова»,
передплатити журнал можна на сайті
ПА «Українформнаука»: <https://surl.li/scelwi>

CONTENTS

Articles

Ruslana Kotsa

The Ukrainian pronouns *жаден* and *жоден* in the Slavic context: origin, development, and standardization 3

Iryna Samoilo

Communicative-pragmatic officials of vocative activity in the modern language usage 17

Nataliia Kostusiak

The inter-level category of valency: theoretical and applied aspects 37

Iryna Melnyk, Tetiana Masytska

The concept of parts of speech in the scholarly legacy of I.R. Vykhovanets 49

Yurii Osinchuk

Vocabulary of Ukrainian letters of the 14th Century in the “Dictionary of the Old Russian Language (11th—14th Centuries)” 60

Oleksandr Bohomolets-Barash

Linguocultural type *порубка (легеня)* in the Ukrainians’ dialectal and linguistic picture of the world 76

Discussions

Halyna Siuta

Linguistic consciousness and linguistic identity of Ukrainians: problems and paradoxes of transformation during the war 92

Tetiana Kots

Problems of language awareness of Ukrainians during the war: linguistic reflections 106

Scientific figures of Ukrainian linguists Surveys and Reviews

Nataliia Galona, Valentyna Shemet, Iryna Dudko

Mariia Yakivna Pliushch in the space of Ukrainian linguistics and linguistic didactics (to the 100th anniversary of her birth) 110

Svitlana Bybyk

Linguistics and critical heritage — a source of the historiography of science and historiography of literary practice
Review of: O.V. Kulbabska, O.V. Maksym’yuk, N.O. Shatilova (Ed.). *Name in Science. Professor Ivan Cherednychenko: monographic and reference edition.*

Chernivtsi: Chernivetskyi natsionalnyi universytet imeni Yu. Fedkovycha, 2024. 512 p., portrait. (Series “Historiography of linguistic science at Chernivtsi University”) (in Ukrainian) 125

Oksana Danylevska

Conceptual principles of Ukrainian language study in the scientific work of Nina

Fedorivna Klymenko: development and linguistic perspectives

Review of: *Languages and Linguistics in the 21st Century: New Phenomena — New Tasks.* To the 85th Anniversary of the Birth of Doctor of Philology, Professor, Corresponding Member of the NAS of Ukraine Nina Fedorivna Klymenko. Kyiv: Instytut ukrainskoi movy NAN Ukrainy, 2025 (in Ukrainian) 134

Information!

Dear subscribers of the “Ukrainian language” magazine,
you can subscribe to the magazine
on the website of SA “Ukrinformnauka”: <http://surl.li/nkiabu>

Вимоги до рукописів

Редакція фахового журналу «Українська мова» приймає до друку оригінальні, раніше не публіковані науково-теоретичні та дослідницькі статті з проблем української мови, рецензії, огляди, матеріали, присвячені видатним мовознавцям чи лінгвістичним форумам.

Публікація статей для авторів — безкоштовна.

Не можна подавати плагіат як оригінальне дослідження. Якщо буде встановлено в надісланій статті плагіат, то її автора позбавлять права публікувати свої дослідження в усіх наступних номерах журналу.

Разом зі статтею на електронну пошту редакції movajournal@ukr.net потрібно надіслати підписаний *Лицензійний договір на використання твору* (бланк угоди див. на сайті журналу).

Аспіранти і здобувачі подають статті з рекомендацією наукового керівника (консультанта) або завідувача відділу.

Текст набирати в редакторі Word for Windows, шрифт Times New Roman, розмір кегля 14 (якщо використано інший шрифт, надіслати його окремим файлом). Міжрядковий інтервал — 1,5 см; ширина всіх берегів — 2 см. Нумерація сторінок наскрізна.

Стаття повинна мати: УДК, прізвище, ім'я, по батькові автора, його посаду, науковий ступінь, учене звання, назву установи, де він працює, її поштову адресу та поштовий індекс, електронну адресу автора, ORCID. Відомості про автора подати українською та англійською мовами.

Назву статті подати українською та англійською мовами.

До рубрики «**Дослідження**» потрібно подати анотацію українською мовою (до 500 знаків) із 5–7 ключовими словами (без методологічних деталей, покликань, аббревіатур) та науковий реферат англійською мовою — до 1800 знаків із 7–10 ключовими словами. Обсяг статті (разом зі списками літератури та анотаціями) — до 25 сторінок. Для інших рубрик обсяг матеріалу — 7–10 сторінок, і анотацію до нього не подавати.

Покликання на наукові джерела брати у круглі дужки, зазначаючи прізвище автора, рік видання і сторінку(и), напр.: (Німчук, 2014, с. 23–25), (там само, с. 29); покликання на багатомовне видання подавати так: (СУМ VIII, с. 27–28).

Списки умовних скорочень та літератури (бібліографійний опис оформити відповідно до ДСТУ 8302:2015) подати за алфавітом наприкінці статті, зазначити індекс DOI або покликання на електронну версію статті та дату звернення до сайту.

References оформити за латинським алфавітом відповідно до вимог міжнародного бібліографійного стандарту APA і подати після списку літератури.

Ілюстративний матеріал — це речення, уривки з різностильових текстів та ін., які треба друкувати курсивом, виділяючи напівжирним накресленням потрібне слововживання. Схеми, малюнки, таблиці повинні мати назви, які подавати курсивом. Чіткість карт та світлин — щонайменше 600 dpi.

Спеціальні символи: лапки в українських текстах — « », а в іноземних — “ ”. У тексті обов'язково розмежовувати тире (—), коротке тире (–) і дефіс (-). Між ініціалами не робити відступу, а між ініціалами і прізвищем робити нерозривний відступ, напр.: В.В. Німчук.

Рецензування статей — анонімне. Відхилені статті редколегія не повертає. Позиція автора з деяких питань може не збігатися з позицією редакційної колегії. За об'єктивність інформації, викладеної у статті, та правильність перекладу відповідає її автор.

Докладніше з вимогами до рукописів та правилами оформлення списків літератури можна ознайомитися на сайті журналу за адресою: ukrmova.iul-nasu.org.ua